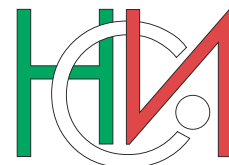

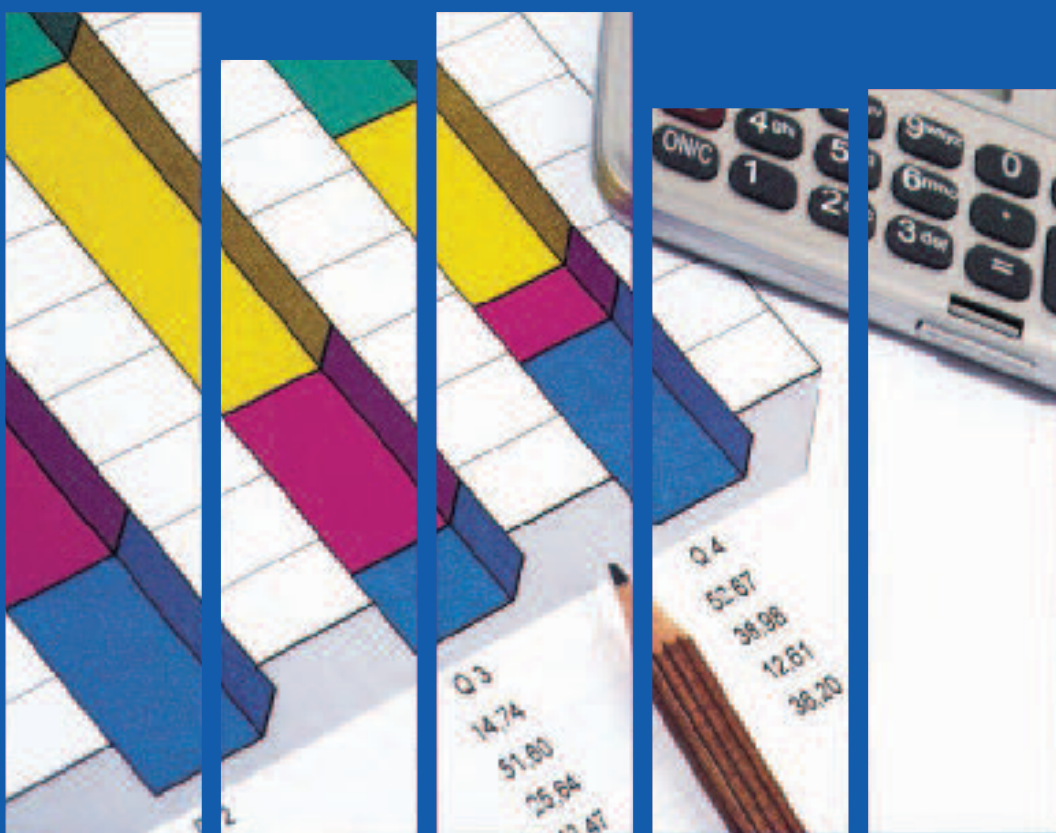
РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
REPUBLIC OF BULGARIA

НАЦИОНАЛЕН СТАТИСТИЧЕСКИ ИНСТИТУТ
NATIONAL STATISTICAL INSTITUTE

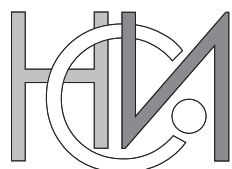
СТАТИСТИКА STATISTICS

1/2022

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
REPUBLIC OF BULGARIA

НАЦИОНАЛЕН СТАТИСТИЧЕСКИ ИНСТИТУТ
NATIONAL STATISTICAL INSTITUTE

СТАТИСТИКА

STATISTICS

1/2022

СОФИЯ, 2022
SOFIA, 2022

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Главен редактор: д-р Богдан Богданов

Заместник главен редактор: проф. д-р Васил Цанов

Членове:

Проф. д-р Йордан Христосков, проф. д.с.н. Светлана Съикова,
проф. д-р Димитър Аркадиев, проф. Тодор Калоянов,
доц. д-р Калоян Харалампиев, доц. д-р Любомир Иванов,
доц. д-р Екатерина Тошева, д-р Любен Томев,
д-р Александър Найденов, д-р Галя Статева, Деян Славов

Преводач на руски език: Лариса Петкова

Преводач на английски език: Радина Лъондева

Отговорен редактор: Лидия Александрова

Стилови редактори: Тодор Иванов, Радина Лъондева, Соня Златанова

Адрес на редакцията:

София, 1038, ул. „П. Волов“ № 2, ет. V

e-mail: bbogdanov@nsi.bg

EDITORIAL TEAM

Chief Editor: Dr. Bogdan Bogdanov

Deputy Editor: Prof. Dr. Vasil Tsanov

Members:

Prof. Dr. Jordan Hristoskov, Prof. Dr. Sc. Svetlana Saykova,

Prof. Dr. Dimitar Arkadiev, Prof. Todor Kaloyanov

Assoc. Prof. Kaloyan Haralampiev, Assoc. Prof. Lyubomir Ivanov,

Assoc. Prof. Ekaterina Tosheva, Dr. Lyuben Tomov, Dr. Alexander Naidenov,

Dr. Galya Stateva, Deyan Slavov

Russian Translation: Larisa Petkova

English Translation: Radina Lyondeva

Responsible editor: Lidia Aleksandrova

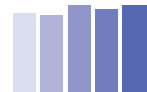
Style editors: Todor Ivanov, Radina Lyondeva, Sonia Zlatanova

Editorial address:

2, P. Volov St., Sofia 1038, Bulgaria

Vth floor

e-mail: bbogdanov@nsi.bg

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Богдан Богданов В памет на проф. д-р Васил Цанов - учен, преподавател и приятел 9

РАЗВИТИЕ НА СТАТИСТИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Богдан Богданов Наблюдение на домакинските бюджети в България: анализ, проблеми, изводи и перспективи за развитие 15

СТАТИСТИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ И АНАЛИЗИ

Марта Сугарева Дискусия за раждаемостта и политиката на държавата към нея 45

Цветелина
Димитрова Изследване на динамиката на разходите за сектор „Образование“ в България през периода 2000 - 2020 година 69

Диана Атанасова Провеждане и основни резултати (предварителни) от преброяването на земеделските стопанства в Република България през 2020 година 95

БЪЛГАРСКАТА СТАТИСТИКА В ТРИ СТОЛЕТИЯ

Недка Гатева Кирил Гатев, професор, доктор на икономическите науки - човек, учен, преподавател, ръководител 125

ИНФОРМАЦИИ, РЕЦЕНЗИИ, КОНСУЛТАЦИИ

Соня Златанова В зората на демографската статистика в Княжество България - 1880 - 1881 година 149

СОДЕРЖАНИЕ

Стр.

Богдан Богданов Памяти проф. д-ра Василия Цанова - ученого, преподавателя и друга 9

РАЗВИТИЕ СТАТИСТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Богдан Богданов Обследование бюджетов домашних хозяйств в Болгарии: анализ, проблемы, выводы и перспективы развития 15

СТАТИСТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДВАНИЯ И АНАЛИЗЫ

Марта Сугарева Дискуссия о рождаемости и политике государства в отношении рождаемости 45

Цветелина Димитрова Исследование динамики расходов в секторе образования в Болгарии за период 2000 - 2020 годов 69

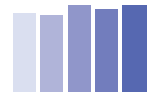
Диана Атанасова Проведение и основные результаты (предварительные) переписи сельскохозяйственных угодий в республике Болгария в 2020 году 95

ПУТЬ БОЛГАРСКОЙ СТАТИСТИКИ ДЛИННОЮ В ТРИ СТОЛЕТИЯ

Недка Гатева Кирилл Гатев, профессор, доктор экономических наук - человек, ученый, преподаватель, руководитель 125

ИНФОРМАЦИЯ, РЕЦЕНЗИИ, КОНСУЛЬТАЦИИ

Соня Златанова На заре становления демографической статистики в княжестве Болгария - 1880 - 1881 149

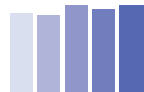

CONTENTS

	Page
Bogdan Bogdanov	In memoriam of Prof. Dr. Vassil Tzanov - scientist, lecturer and friend 9
DEVELOPMENT OF STATISTICAL THEORY AND PRACTICE	
Bogdan Bogdanov	Household Budget Survey in Bulgaria: analysis, problems, conclusions and development prospects 15
STATISTICAL SURVEYS AND ANALYSIS	
Marta Sugareva	Discussion about the birth rate and the policy of the state towards it 45
Tsvetelina Dimitrova	Study of the dynamics of expenditure for the education sector in Bulgaria for the period 2000 - 2020 69
Diana Atanassova	Conducting and key results (preliminary) of the Census of agricultural holdings in the Republic of Bulgaria in 2020 95
THE BULGARIAN STATISTICS IN THREE CENTURIES	
Nedka Gateva	Kiril Gatev, Professor, Doctor of Economics - person, scientist, teacher, manager 125
INFORMATION, REVIEWS, CONSULTATIONS	
Sonia Zlatanova	At the dawn of demographic statistics in the principality of Bulgaria, 1880 - 1881 149

В ПАМЕТ НА ПРОФ. Д-Р ВАСИЛ ЦАНОВ - УЧЕН, ПРЕПОДАВАТЕЛ И ПРИЯТЕЛ

Богдан Богданов*

На 24 февруари 2022 г. на 71-годишна възраст почина ръководителят на сектор „Макроикономика“ в Института за икономически изследвания към БАН проф. д-р Васил Цанов. Печална вест, която се появи неочаквано. Смъртта на приятел винаги е болезнена и с усещането за безвъзвратна загуба.

Научната дейност на проф. д-р Васил Цанов е забележително значима и е в областите на: приложната иконометрия; пазара на труда; доходите и политиките; неравенството и бедността. Той е дългогодишен преподавател във ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“ - Велико Търново. Участва в редица научни проекти и дейности. Негови статии са публикувани в редица научни списания и научни разработки у нас и в чужбина.

За първи път се срещнах с проф. Цанов през 1992 година. Поводът на срещата беше, свързана с негова разработка за изследване на субективната линия на бедност в България¹. От този момент познанството ни се превърна в приятелство. През годините осъществихме редица научни проекти. Професионалните дейности с проф. Цанов се реализираха със забележителна лекота и винаги успешно. Мога да отбележа, че общуването с проф. Цанов като приятел беше много позитивно и приятно. Неговите познания по статистика и иконометрия бяха съществени и задълбочени. Разговорите с него винаги бяха запомнящи се и полезни. Той беше креативна личност, която можеше да даде добър съвет както в професионален, така и в житейски аспект. Тези негови качества особено релефно и съществено се открояваха в съвместната ни работа при подготвянето на сп. „Статистика“ през последните 10 години, до началото на 2022 година². В негово лице намерих съмишленик и желан събеседник. През годините написахме в съавторство с проф. Цанов няколко статии по темата за неравенството и бедността в страната³. Участвахме заедно при разработване на първата методика за въвеждането на официална линия на бедност в страната. Същевременно той беше и автор на актуални научни статии, публикувани в списанието. Неговата научна експертиза намери също отражение и в редица рецензии за статии на автори, които представяха своите научни разработки за публикуване в списанието.

До деня, в който съм на тази земя, споменът ми за него ще си остане завинаги ярък и запомнящ се. Ще ми липсваш приятелю! Почивай в мир!

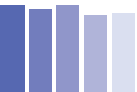
Д-р Богдан Богданов - заместник-председател на НСИ

* Д-р, заместник-председател на НСИ; e-mail: bbogdanov@nsi.bg.

¹ През същата година НСИ осъществяваше социологическо изследване, в което беше включен въпрос за самооценка на икономическото състояние на домакинството, който беше съществен за разработката на проф. Цанов. Въпросът беше: Как живее Вашето домакинство в настоящия момент? Възможните отговори бяха, както следва: 1) много богато; 2) по-скоро богато; 3) нито бедно, нито богато; 4) бедно; 5) мизерно. Получената информация от изследването послужи на проф. Цанов, за да се изчисли субективна линия на бедност за страната.

² От 2014 до 2022 г. д-р Б. Богданов е главен редактор, а проф. д-р Васил Цанов е зам. главен редактор на сп. „Статистика“.

³ Тази методика е публикувана в „Държавен вестник“ през 2006 година. През 2019 г. е въведена нова методика за официална линия на бедност.

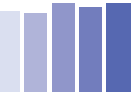
В ПАМЕТ НА ПРОФ. Д-Р ВАСИЛ ЦАНОВ - УЧЕН, ПРЕПОДАВАТЕЛ И ПРИЯТЕЛ

Богдан Богданов*

РЕЗЮМЕ Кратък текст със спомени за проф. д-р Васил Цанов, който почина на 24 февруари 2022 г. на 71-годишна възраст. Печална вест, която се появи неочаквано. Смъртта на приятел винаги е болезнена и с усещането за безвъзвратна загуба.

---

* Д-р, заместник-председател на НСИ; e-mail: bbogdanov@nsi.bg.

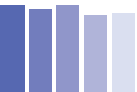
ПАМЯТИ ПРОФ. Д-РА ВАСИЛИЯ ЦАНОВА - УЧЕНОГО, ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И ДРУГА

Богдан Богданов*

РЕЗЮМЕ Краткий текст с воспоминаниями о проф. д-ре Василии Цанове, который ушел из жизни 24 февраля 2022 года в возрасте 71 года. Печальная весть пришла неожиданно. Смерть друга всегда болезненна и с чувством безвозвратной утраты.

---

* Д-р, заместитель председателя НСИ; e-mail: bbogdanov@nsi.bg.

IN MEMORIAM OF PROF. DR. VASSIL TZANOV - SCIENTIST, LECTURER AND FRIEND

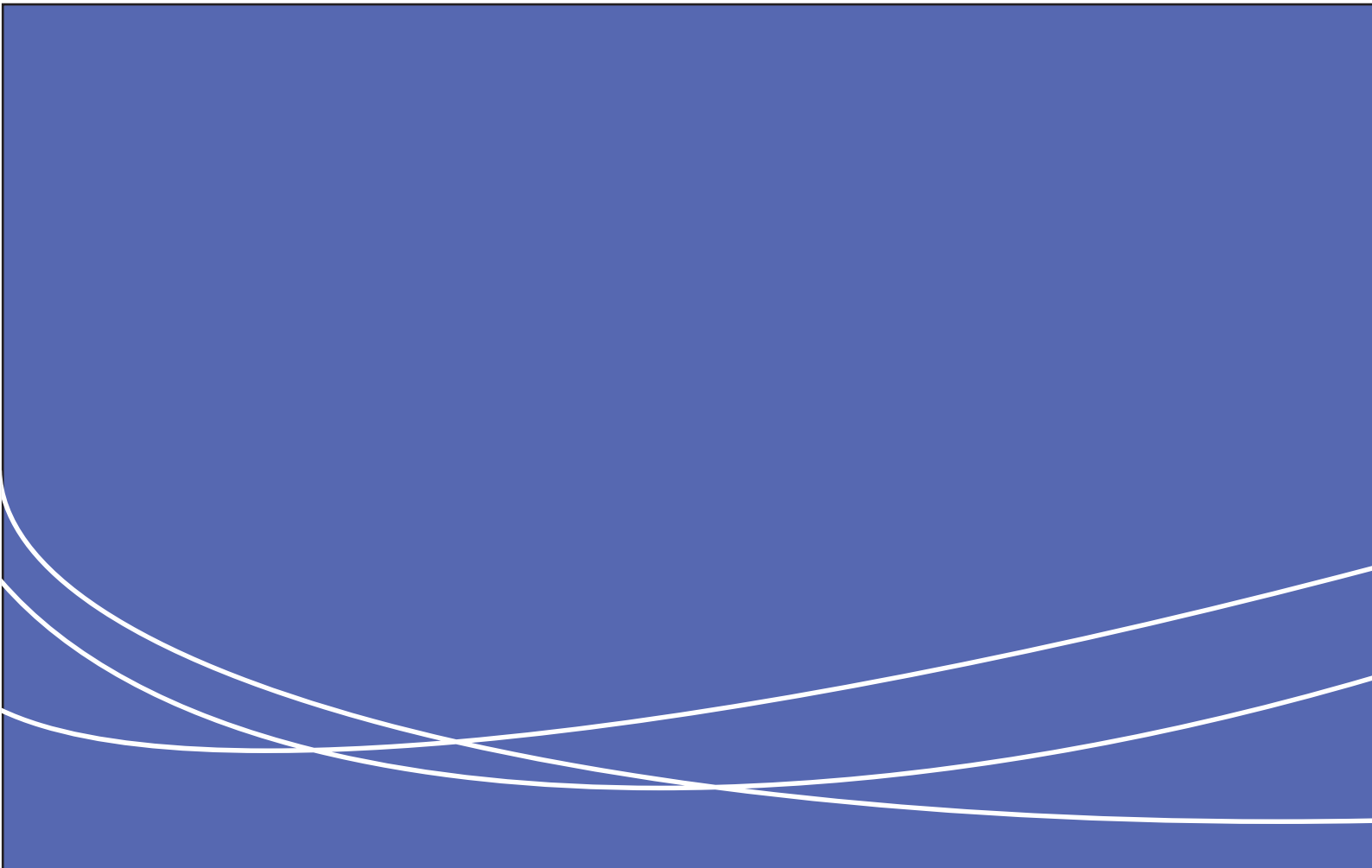
Bogdan Bogdanov *

SUMMARY A short text with memories of Prof. Dr. Vasil Tzanov, who died on February 24, 2022, at the age of 71. Sad news that came unexpectedly. The death of a friend is always painful and with the feeling of irretrievable loss.

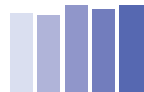
---

* Dr., Deputy President of the NSI; e-mail: bbogdanov@nsi.bg.

**РАЗВИТИЕ НА СТАТИСТИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ И
ПРАКТИКА**

НАБЛЮДЕНИЕ НА ДОМАКИНСКИТЕ БЮДЖЕТИ В БЪЛГАРИЯ: АНАЛИЗ, ПРОБЛЕМИ, ИЗВОДИ И ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ

Богдан Богданов*

„Има само един начин да избегнеш критиката: да не правиш нищо, да не казваш нищо и да не бъдеш нищо.“

Аристотел

Увод: етимология на ключови понятия за „Наблюдението на домакинските бюджети“¹

През годините са написани стотици страници за наблюдението на домакинските бюджети. В тези страници са включени публикациите с данни от наблюдението на домакинските бюджети, които след 1951 г. са редовно публикувани от държавната статистика. Ключовите понятия за това наблюдение са, както следва:

Бюджетът (от английски: *budget*) е формално писмено изявление, списък с всички планирани, очаквани от управлението (мениджмънта) приходи и разходи за даден период от време, обикновено година, но не задължително календарна. Той може да бъде държавен, личен или семеен, фирмен и други.

Икономика (от гръцки: *οἶκος* - „домакинство“ и *νέμωμαι* - „управлявам“) е област от производството, разпространението и търговията, както и потреблението на стоки и услуги от различни посредници.

Домакинство е обособена клетка на обществото, най-малката жилищна единица, с която са свързани потреблението, производството, наследството, осигуряването на подслон и отглеждането на деца. Домакинството може да е синоним на семейство, но невинаги. Определението за домакинство зависи от конкретните социално-икономически условия, а също така и от страната. В икономиката под домакинство се разбира човек или група от хора, които живеят под един покрив, т.е. в едно и също жилище. Те разполагат с един и същ бюджет.

* Д-р, заместник-председател на НСИ; e-mail: bbogdanov@nsi.bg.

¹ **Етимология** (от гръцки *etymon* - истинско, действително значение, и *logos* - „наука“) е наука за произхода и развитието на думите (Уикипедия).

Стохастични и нестохастични грешки на оценките от изследването. Сборът от тези грешки формират общите грешки на оценките. Стохастичните грешки се дължат на обстоятелството, че се наблюдава представителна част на генералната съвкупност, а нестохастичните грешки се дължат основно на получена недостоверна информация. Начинът за изчисляването на стохастичните грешки е добре представен в „Теорията на извадковите изследвания“ и зависи от дизайна на извадката за дадено представително извадково изследване. Начините за изчисляване на нестохастичните грешки не се основават на конкретна теория, тъй като източниците и тяхното естество съществено се различават.

Кохезията между тези ключови понятия е арматурата в изследването на домакинските бюджети. В синтезиран вид те включват натрупани през столетията познания за емпириката и теорията на поредица от социални науки, като приоритетни в случая са икономиката и статистиката като цяло.

1. Кратък исторически преглед на методологията и организацията на „Наблюдение на домакинските бюджети“

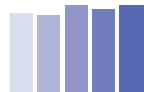
Годишите, през които са правени изследванията на домакинските бюджети (от 1925 г. до наши дни), могат да се разделят в три периода², както следва: изследвания, направени до 1944 г.; изследвания, провеждани след Втората световна война - от 1951 до 1989 г.; изследвания осъществени след 1990 година. Това обособяване на периодите е свързано преди всичко със значимите политически и икономически промени в обществото, които рефлектират осезателно върху живота на обикновените домакинства през годините.

Първият период е свързан с началото на развитието на индустрията в България и въпреки усилията в тази посока, до края на Втората световна война нашата страна си остава предимно аграрна страна с множество дребни селскостопански производители. През този период са известни 6 проведени изследвания на семейните приходи и разходи, като първото е осъществено през март 1925 г. с извадка от 1 487 домакинства (в разработката са включени бюджетите на 1 385 домакинства). Следващите изследвания са, както следва:

- Второ наблюдение на домакинските бюджети е проведено през 1926 г. за три месеца: октомври - декември. Няма подробни данни за програмата на изследването и за модела на извадката.
- От 1 юни 1927 г. до 31 май 1928 г. се провежда **първото целогодишно наблюдение** на домакинските бюджети. Данни от това наблюдение са включени в настоящото изложение.
- От 1 март 1935 г. до 28 февруари 1936 г. се провежда **първото целогодишно наблюдение на селските домакинства**. Анкетирани са 1 420 домакинства в 199 села от всички области на страната.
- От 1 юни 1938 г. до 31 май 1939 г. се провежда наблюдение на 227 чиновнически и 175 работнически домакинства само в пет града на страната: София, Пловдив, Варна, Русе и Плевен.
- През 1944 г. се провежда извадково статистическо изучаване на домакинските бюджети с ограничен брой домакинства. Резултатите от това изследване не са публикувани официално.

² Методологическите и организационни особености на изследванията през първите два периода на миналото столетие са засегнати подробно в публикацията „100 години българска държавна статистика (1881 - 1981)“ (1984), Комитет по единна система за социална информация при Министерския съвет. Това дава възможност в настоящото изложение да се постави акцент върху третия период и преди всичко върху анализа на данните от изследванията на домакинските бюджети през новото хилядолетие.

Вторият период се характеризира преди всичко с премахването на частната собственост върху средствата за производство, развитието на силно централизирано планово стопанство, ликвидиране на дребното земеделие и създаването на впечатляваща мащабна индустрия за малка страна като нашата. Данните за икономическото развитие през този период показват, че нашата страна постепенно изостава както от световните икономически стандарти, така и от глобалните процеси и посоки на развитие. През този период е поставено началото на редовни ежегодни изследвания на домакинските бюджети, като извадките са били различни по обем. През 1951 г. се разработва методологията на бъдещите изследвания и се правят пилотни наблюдения. През 1953 г. са наблюдавани 839 домакинства, а през следващите години извадките достигат до 2 500 наблюдавани домакинства.

След 1990 г. и в началото на XXI век резултатите от икономическото състояние на страната показват, че направеното през годините преди това не отговаря на нейните природни особености, традиции и народопсихология. Направените икономически анализи в последните години очертават естествения път за развитие на страната. Този път приоритетно е свързан с развитието на биоземеделие и туризъм, за което способстват природните красоти и древната история на нашите земи. Също така известно е, че географското положение на България е уникално, което може да я превърне в център на международна търговия и трансфер на интензивни финансово-икономически връзки между Изтока и Запада.

През третия период се постави началото на прехода на България към пазарна икономика. Новият тип отношения в общественото пространство през последните 30 години започнаха да се формират от частната инициатива, предприемачеството и постепенното ограничаване на държавата в икономиката. Влизането на България в Европейския съюз през 2007 г. оказва положително влияние върху развитието на икономиката. Последвалите години се характеризират с безпрецедентно и динамично развитие на информационните технологии в световен и национален аспект.

През този период броят на наблюдаваните домакинства варира в зависимост от финансовите възможности на националната статистика. През по-голямата част от периода са наблюдавани ежегодно 3 000 домакинства, като през отделни години извадките достигат до 6 000 наблюдавани домакинства (1995 и 1996 г., а след това 2000 и 2001 г.). От 1.02.2002 г. обемът на извадката е 4 200 домакинства, а от 1.08.2002 г. - 3 000 домакинства. През 2010 г. се разработи нов дизайн на извадката, който предполага в рамките на годината да се наблюдават 3 060 домакинства на всяко тримесечие, разделени в три подизвадки. Всеки месец на тримесечието се наблюдават домакинствата от едната подизвадка с обем 1 020 домакинства. В резултат на това всяко избрано домакинство участва в изследването 4 месеца през дадена година. По време на своето участие домакинствата попълват дневници за доходите и разходите, направени от техните членове през текущия месец. Също така попълват и ретроспективни въпросници за нерегулярните доходи и направените разходи за предходните два месеца, когато не участват пряко и фактически в изследването.

Акцентът на настоящата статия се поставя върху изследванията на домакинските бюджети през изминалите години на новото хилядолетие - периода от 2010 до 2020 година. Отличителната характеристика на този период е бързият подем на информационните технологии като цяло. Дигитализацията навлезе мащабно във всички сфери на живота. Това обстоятелство тотално промени начина за получаване, обработка и анализ на информация. Интернет и социалните мрежи промениха живота на населението по целия свят. Статистическата информационна система също се промени, но невинаги в желаната посока, степен и динамика.

Конкретно за наблюдението на домакинските бюджети следва да се отбележи, че видими промени в начина на получаването на информация не се случиха. Средство за получаване на информация за бюджетите на домакинствата си останаха периодично попълваните хартиени дневници. Тази ситуация може да се оцени като фрагмент от цялостния процес за получаване на статистическа информация, който се нуждае от промяна. Наред с това възникнаха и други проблеми, които се задълбочиха във времето. Постепенно, още в началото на новото хилядолетие започна съкращаване на числеността на анкетърските екипи по места в 28-те териториални статистически бюра (ТСБ). Анкетъори бяха допълнително ангажирани и с други изследвания освен наблюдението на домакинските бюджети. Това тяхно натоварване се отрази на качеството на получаваната информация от паралелно осъществяващите се статистически изследвания изобщо. Негативният аспект на ситуацията ескалира с премахване на контрола върху работата на терен. Постепенно намаляха гаранциите за надеждността и достоверността на получаваните данни. Прекъсна се съществуващата преди това жива връзка между анкетъори и методолози, която можеше да предотврати възникнали проблеми в процеса на работата при получаване на информацията от респондентите. За сравнение може да се отбележи, че до началото на новото хилядолетие съществуваше разделение в работата на анкетъорите в ТСБ. Съществуваха отделни анкетърски екипи, които се подготвяха и функционираха единствено и само за наблюдението на домакинските бюджети. Контролът и помощта от страна на методолозите се осъществяваха на терен, в конкретна обстановка, включваща посещения на наблюдаваните домакинства в дадено населено място (град или село).

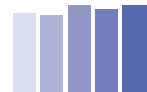
След проведената реформа през 2015 г., когато броят на ТСБ беше променен от 28 на 6, проблемите, влияещи негативно върху наблюдението на домакинските бюджети, посочени в предходните редове, не бяха решени. Тези проблеми се изостриха още повече по отношение на недообхвата на данните за доходите и разходите на домакинствата. Допълнителни проблеми възникнаха с провеждането на самото наблюдение и реално се проявиха през 2020 г., по време на ограничителните мерки по време на пандемията COVID-19. Същите останаха и през 2021 година. Достъпът на анкетъорите до наблюдаваните домакинства беше силно затруднен в условията на възникналата пандемия. С нова сила са поставиха въпросите за необходимостта от промени в инструментариума, начина на провеждане и обема на извадката за „Наблюдение на домакинските бюджети“.

2. Основни резултати от изследването на „Домакинските бюджети“

Бюджетите на домакинствата отразяват икономическия живот в дадена страна. От източниците на приходи се определя характерът на пазарните отношения. От перата на разходите се съди за степента на благосъстояние. Христоматиен пример в това отношение е намаляването на относителния дял на разходите за храна в общия разход (или доход) за сметка на увеличаване на дела на разходите за културни мероприятия, свободно време и забавления.

Обвързването на доходите и разходите на домакинствата като бюджет илюстрират достигнатото равнище и връзка между икономиката и бита на обикновените домакинства в страната. Този аспект на взаимозависимост определя възможността дейността на домакинствата да бъде анализирана в същността им на социално-икономически единици, играещи съществена роля при създаването и реализирането на икономически отношения.

Числеността и съставът на отделното домакинство определя характера и разнообразието на тези отношения. Данните от наблюдението на домакинските бюджети показват една неизменна тенденция към намаление на средната численост на домакинствата в страната през последните години. Така например от 2.77 членове през 2000 г. средната численост на едно домакинство намалява и достига 2.15 членове през 2020 година.

Известно е, че демографската криза в страната влияе негативно по отношение на състава на българските домакинства. Застаряването е факт, който данните отразяват. Относителният дял на членовете на домакинствата в трудоспособна възраст (мъжете в интервала 16 - 59 години и жените - 16 - 54 години) е 53.1% през 2005 г., а през 2020 г. достига 42.4%, или за последните 15 години понижението е 10.7 процентни пункта. Според данните от демографската статистика населението в трудоспособна възраст през 2005 г. е 62.4%, а през 2020 г. е 59.8%, или понижението е 2.6 процентни пункта. Очевидно данните от „Наблюдението на домакинските бюджети“ съществено се отличават от тези на „Демографската статистика“. Естеството на двете статистически изследвания е различно, но въпреки това отстоянието между данните е впечатляващо.

Интересен е въпросът: Какво се случва с бюджетите на домакинствата непосредствено преди и след влизането на България в ЕС? От 2000 г. е налице трайна тенденция на повишение на доходите на домакинствата в номинално и реално изражение. През периода преди и след влизането на България в ЕС (2000 - 2010 г.) общият доход средно на лице от домакинство се повишава от 1 574 лв. на 3 648 лв., или повече от два пъти - със 132.0%. В следващия период - от 2011 до 2020 г., общият доход средно на лице от 3 625 достига до 6 749 лв., или повишението е два пъти по-малко - с 82.2%.

За десет години преди и след влизането на България в ЕС при база 2000 г. се наблюдава нарастване на реалните доходите през 2010 г. с 30.0%. В следващия период при база 2011 г. реалните доходи през 2020 г. нарастват с 24.1%. Това показва, че през втория период темповете в номиналното и реалното увеличение на доходите се забавят.

Причините за забавянето в скоростта на повишаване на номиналните и реалните доходи могат да се търсят в проявленията на икономическата криза, която започна през 2007 г. и се почувства осезателно у нас през 2008 - 2009 г. - непосредствено след влизането на нашата страна в ЕС. Реалните доходи забавят скоростта на нарастване по-скоро под влияние на икономическата криза, отколкото от нарастването на инфлацията, която е по-ниска след 2007 г. в сравнение с периода преди приемането ни в Европейския съюз³. Икономиката на страната влезе в период на стагнация, която силно беше повлияна най-вече от отсъствието на иновации и квалифицирана работна ръка, като резултат от тъй нареченото изтичане на мозъци към икономически развитите страни в света. Това може да обясни до известна степен и свитото потребление, което е характерно за периоди на кризи.

Като цяло с развитието на пазарната икономика в страната се очертава тенденция към позитивен растеж на доходите на българските домакинства. Забележително е, че България още преди да влезе в ЕС се включи успешно в глобалната икономика на XXI век. Свободното движение на стоки и работна сила оказва позитивен ефект върху развитието на страната като цяло. Негативните страни на този процес като скрита икономика, корупция, организирана и битова престъпност също оказаха своето въздействие. Съществуването на тези явления не позволява на нашата страна да създаде по-висока икономическа база на растеж. Това обстоятелство ни отдалечава от жизнените стандарти, които притежават домакинствата в икономически развитите страни, в диапазона от 5 до 7 пъти. Тази оценка се основава на редица микро- и макроикономически данни и най-вече на разликата в средната работна заплата за нашата страна и икономически водещите страни от ЕС.

³ Индексът на потребителските цени през 2007 г. при база 1997 г. е 202.4%, а след влизането на страната в Европейския съюз - през 2021 г. при база 2007 г. е 150.7%. Инфлацията през първия период е значимо по-висока, отколкото през втория период. Инфлационните процеси оказват влияние върху равнището на доходите и обратното. В негативен аспект те засягат осезателно доходите на неактивните и неработещи членове на обществото. В този смисъл може да се каже, че инфлацията по-чувствително редуцира доходите на пенсионерите и нискообразованите (неквалифицираните) слоеве от населението на страната.

Най-важният източник на доходи за домакинствата остава доходът от работна заплата. През 2000 г. този доход е едва 612 лв. на лице от домакинство и неговият относителен дял в общия доход е 38.9%. През 2007 г. достига 1 482 лв. на човек и дялът вече е 47.7%. Нарастването е забележително както номинално (2.4 пъти), така и относително - 8.8 процентни пункта. Доходът от работна заплата се повишава през 2020 г., достигайки 3 927 лв. на лице от домакинство, което е със 165.0% повече спрямо 2007 година. Нарастването на относителния дял в общия доход е със 17.2 процентни пункта. Изводът е, че повече от половината от доходите на българските домакинства се формират от работни заплати, които получават работещите членове на домакинствата.

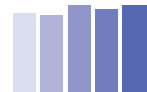
Вторият по големина източник на доходи са пенсиите. Характерното за този източник на доходи е, че независимо от ниските стойности през годините, спасява стотици хиляди пенсионери да не изпаднат в крайна бедност. Другите социални трансфери, свързани със социалното подпомагане, не притежават такъв положителен ефект. Изследванията показват, че ако не се изплащат пенсии от държавата, над 40% от населението на страната ще бъде под линията на бедност. През 2000 г. доходите от пенсия на едно лице са 337 лв., през 2007 г. нарастват на 685 лв. (почти 2 пъти) и през 2020 г. достигат 2 018 лв., нараствайки почти три пъти спрямо 2007 година. Съответно дялът на тези доходи за същите години е, както следва: 21.4%; 22.1%; 28.8%. Проблемът е, че броят на населението в пенсионна възраст в страната расте, а все по-малък е броят на работещите. Релефно се очертава тенденцията, при която постепенно намаляват работещите спрямо пенсионерите. Съотношението е на критично равнище - почти едно към едно. Очевидно реформите в това направление са повече от наложителни. Развитието на производствените технологии, навлизането на иновациите в икономиката са ефективното средство за справяне с проблема за недостига на работещи, издържащи пенсионерите в страната.

Следва да се отбележи, че доходите от работна заплата и пенсия формират традиционно съществена част от доходите на домакинствата. През 2000 г. те са 60.3%, през 2007 г. - 69.8%, през 2020 г. - 84.9%. Дялът на пенсиите оказва по-малко влияние при тази нарастваща тенденция, тъй като размерът на пенсиите е преобладаващо нисък, но непрекъснато нараства за последните двадесет години.

Положителен момент в наблюдението на домакинските бюджети са появилите се след 1990 г. източници на доходи от предприемачество и самостоятелна заетост. За съжаление, в наблюдението по една или друга причина не се очерта отчетлива и релефно изразена тенденция към нарастване на тези доходи. На практика данните не показваха достатъчно ясна картина по отношение на достигната степен в развитието на пазарната икономика в страната (за последните 20 години относителният дял на този доход в общия доход на наблюдаваните домакинства нарасна от 4.5 на 6.2%, или само с 1.7 процентни пункта).

Може да се допълни, че един традиционно съществуващ източник на доходи за домакинствата от миналото постепенно загуби своята сила и влияние. Това е доходът от домашното стопанство. С навлизането на България в новото хилядолетие този източник на доходи буквално се стопи като относителен дял в общия доход на българските домакинства - от 16.7% през 2000 г. на 8.0% през 2007 г., след което дялът му е под 1%. Причините: застаряващо население предимно в селата; миграционните потоци от млада работна ръка към градовете във вътрешността на страната и към страните от ЕС; предлаганото изобилие от хранителни продукти в магазинните мрежи на големите супермаркети, където цените са приемливи за масовия потребител.

По отношение на разходите може да се посочи, че те плътно следват изменението на доходите, т.е. покриват неотложни потребности. Почти половината от разходите на домакинствата са за храна

и поддръжка на жилището (предимно вода, електроенергия и горива). Така например през 2000 г. домакинствата разходват по 610 лв. за храна и безалкохолни напитки на лице от домакинство, като относителният дял в общия разход е 44.1%. През 2007 г. разходите за храна се повишават на 1 872 лв., а относителният им дял вече се понижава на 37.5%. През 2020 г. разходите за храна нарастват на 1 480 лв. на лице, а делът им пада на 30.1%⁴.

Разходите за вода, електроенергия и горива на лице от домакинство са, както следва: през 2000 г. - 169 лв. с относителен дял 12.3%; през 2007 г. разходите по това перо от бюджета нарастват на 357 лв., а делът несъществено се променя на 12.5%; през 2020 г. отново се наблюдава абсолютно нарастване на същото перо на 861 лв., а делът им в общия разход нараства на 13.8%. За целия период от двадесет години разходът за вода, електроенергия и горива за битови нужди нараства в абсолютно измерение пет пъти, а в относително - с 1.5 процентни пункта. **Изводът: налице е ясно изразена тенденция на повишение на разходите за вода, електроенергия и горива за битови нужди, дължащи се по-скоро на нарастване на цените, отколкото на позитивна промяна в бита на домакинствата в страната.**

Известно е, че показателят „относителни разходи за храна в общия разход на домакинствата“ е синтетичен показател, който дава добра характеристика по отношение на бедността в една страна. Забелязва се тенденция към намаление на този дял след 2000 г., но в сравнение с икономически развитите страни той е значително по-висок. В същото време налице е номинално нарастване на разходите за дома, което е по-бързо в сравнение с относителното. Дължи се на стремежа на домакинствата към подобряване на битовите условия, което се предопределя от изобилието на материали за дома на сравнително изгодни цени, а също така и на нарастващите доходи в условията на инфлация, която през годините не се отличава с екстремални стойности.

Останалите пера от бюджета на българските домакинства са със сравнително по-ниски стойности и се разпределят почти равномерно. Това означава, че около 5 - 6% са разходите за транспорт, съобщения, свободно време, здравеопазване и т.н.

Следва да се обобща, че така направеният анализ показва изменението в бюджетите на наблюдаваните домакинства през годините. Тези изменения имат своята **относителна логичност**, но остава **съмнение в достоверността на абсолютното измерение** на доходите и разходите на наблюдаваните домакинства. В това отношение съществуват аргументи и факти за разминаване с реално протичащите икономически и социални процеси в общественото пространство. Съществени моменти от тях ще бъдат обект на коментар в следващите редове на изложението.

В **Приложения А, В, С** са представени международно сравними данни за структурата на разходите на наблюдаваните домакинства в редица страни от ЕС и такива, които кандидатстват за влизане в Съюза⁵. Сравненията са за три години, както следва: 2005, 2010 и 2015 година.

⁴ В икономически развитите страни относителният дял на разходите за храна и безалкохолни напитки в общия разход е в границите от 10 до 20%. За България през 2020 г. относителният дял на разходите за храна в общия разход е 30.1%.

⁵ Данните са сравними само за референтните години - 2005, 2010 и 2015 година. Провежданото наблюдение на домакинските бюджети в държавите - членки на ЕС, се основава на т.нар. джентълменско споразумение, което означава, че няма твърдо установени регулации от Евростат по отношение на начина на неговото провеждане. Единствено през пет години се въвеждат общи правила, което позволява да се получат международно сравними данни от изследването на домакинските бюджети. За целта се осъществява реструктуриране на разходите, което прави групите разходи коректно сравними за страните от ЕС. Реструктурирането се извършва от вече съществуващи файлове с данни от наблюдението на домакинските бюджети в държавите от ЕС. Това обяснява наличието на известни различия с официално публикуваните данни за домакинските бюджети от националните статистики в отделните страни.

Данните показват, че относителният дял на разходите за храна на домакинствата у нас са сравнително високи в сравнение с икономически развитите страни (CP01: Food and non-alcoholic beverages). През 2005 г. този дял е 31.5%, през 2010 г. се понижава на 29.3% и след влизането на страната в ЕС намалява на 26.6%. Най-нисък е делът на разходите за храна в Люксембург - под 10%. Най-висок е в Румъния с тенденция към намаление, тъй като за наблюдаваните години се понижава от 44.2 на 30.2%.

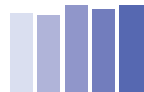
Също така сравнително висок е относителният дял на разходите за дома в домакинствата от нашата страна (CP04: Housing, water, electricity, gas and other fuels). Данните показват, че е налице известно високо ниво за трите разглеждани години - от 34.7 на 37.2 и 33.2%. **Може да се отбележи, че за разглеждания период представените данни като цяло не показват релефно изразени положителни изменения по отношение на бита на домакинствата в страната, съотнесено към икономически развитите страни.** За страните от ЕС този разход също има висок относителен дял, но когато се анализира неговото влияние върху ежедневието на обикновените домакинства следва да се вземат предвид разликите между доходите в отделните страни.

В контекста на това обстоятелство и за сравнение може да се посочи, че за Люксембург относителният дял на разходите за housing, water, electricity, gas and other fuels се повишава през разглежданите години, както следва: за 2005 г. - 30.1%, през 2010 г. нараства на 33.4% и през 2015 г. отново нараства на 34.9%, но доходите в тази страна са в пъти по-високи от редица европейски страни.

3. БВП и основни резултати от наблюдението на „Домакинските бюджети“

В Приложение D са представени данни за БВП за периода 2000 - 2020 година. Данните показват, че реалният БВП на човек от населението нараства за 20-те години на новото хилядолетие от 6 559 лв. на 13 976 лв., или повече от два пъти. За същия период от време общият доход средно на лице от домакинство нараства от 1 574 лв. на 7 002 лв., или приблизително 4 пъти и половина (Приложение E). Съществува известна взаимозависимост между реалния БВП на човек от населението и общия доход на лице от домакинство. Същата може да се изрази с обстоятелството, че относителният дял на общия доход средно на лица в реалния БВП на лице нараства за периода, въпреки известни колебания. Така например този дял през 2000 г. е 24.0%, а през 2020 г. нараства на 50.1%, или с 26.1 процентни пункта. Тази добре изразена тенденция се дължи на обстоятелството, че относителният дял на дохода от работна заплата в общия доход на домакинствата нараства за периода. Така например през 2000 г. този дял е 38.9%, а през 2020 г. е 56.1%, или нараства със 17.2 процентни пункта. В същото време доходите от предприемачество и самостоятелна заетост по данни от „Наблюдението на домакинските бюджети“ остават на сравнително ниско ниво, въпреки развитието на частния бизнес, съсредоточен в малките и средните предприятия на страната. С други думи, в наблюдението отсъстват данни, показващи активно включване на домакинствата в процеси, характерни за развитието на пазарна икономика през годините. Както беше посочено в предходните редове, тези доходи нарастват за 20 години с по-малко от 2 процентни пункта (едва 1.7 процентни пункта). По-осезателното присъствие на този източник на доходи в бюджетите на домакинствата като цяло, особено през последните години, очевидно можеше да повиши и пререструктурира общите доходи на наблюдаваните домакинства.

Известна е тезата, че нарастването на БВП не отразява добре жизненото състояние на обикновените домакинства в страната. С други думи, **разпределителните и преразпределителните процеси не се отразяват пряко и осезателно върху благосъстоянието на населението в отделна**

страна. Това означава, че съществуват повече или по-малко важни приоритети за функционирането на обществото и държавата. Политиките в това отношение могат да бъдат разностранни и разнопосочни, но все пак Стиглиц отбелязва, че „най-добрият начин за растеж е разширяването откъм средата - а не процеждането откъм върха“ (Стиглиц, Голямото разделение, с. 133). В този смисъл той изключва политиката, която е свързана с „Прехвърлянето на пари от низините към върха, което намалява потреблението, защото хората с по-високи доходи харчат - взето като процент от дохода им - по-малко от хората с по-ниски доходи, т.е. когато повече пари се съсредоточават към върха, съвкупното търсене влиза в спад“ (Стиглиц, с. 123). Прочитът на миналото също е от значение, когато се правят политики по доходите. Ето защо коментарът на Стиглиц може да се приеме за особено актуален днес: „Рузвелт и икономистът Джон Мейнард Кейнс, макар и проклинани от капиталистите, са успели да спасят капитализма от самите капиталисти (има се предвид разпределението на богатството чрез данъци и социална политика, а също ограниченията, наложени чрез регулации)“ (Стиглиц, пак там, с. 130).

При налозите, свързани с доходите и богатството, най-голям дял от БВП е регистриран в Дания - 48.6%, Белгия - 46.7%, и Франция - 45.9%. През 2015 г. делът на данъчните постъпления от брутният вътрешен продукт (БВП) в България е бил 29% при средно ниво от 40% за ЕС и 41.4% за еврозоната. По-нисък е този показател само в Ирландия - 24.4%, Румъния - 28%, и Швейцария - 28.1%. Веднага след нас са Литва - с 29.4%, и Латвия - с 29.5%.

Най-ниско съотношение на данъци върху доходите към БВП е отчетено в България (5.4%), Литва (5.5%) и Хърватия (6%). Конкретно за България следва да се отбележи, че ниските нива на данъците върху доходите по принцип облагодетелстват домакинствата с много високи доходи, при което възможностите на държавата за преразпределение и провеждане на определена социална политика се ограничават. При тази ситуация „ножицата“ между богатите и бедните непрекъснато се разтваря. Възниква въпросът „Наблюдението на домакинските бюджети“ в каква степен може да отрази тези процеси?

4. Методологически и практически проблеми при реализацията на „Наблюдението на домакинските бюджети“

При реализацията на „Наблюдението на домакинските бюджети“ през годините възникват поредица от проблеми, които изискват своето решение. Проблемите са от различно естество. Това, което ги обединява е обстоятелството, че имат негативно влияние по отношение на материализацията на теоретичните постановки на дадено изследване в практиката. В следващите редове се акцентира на важни проблеми и негативни аспекти от „Наблюдението на домакинските бюджети“, които очакват своето решение.

4.1. Подмени на домакинства през периода 2000 - 2020 година

Фундаменталните въпроси на всяко статистическо извадково изследване са свързани с понятията: представителност, точност и достоверност на оценките. Те са в пряка зависимост от общата грешка (стохастична и нестохастична) на оценките от изследването. При представителните извадкови статистически изследвания се изчисляват стохастичните грешки на оценките. Такива изчисления по отношение на нестохастичните грешки са невъзможни поради различията в тяхното естество. В този смисъл ключов момент при едно извадково изследване е практическата реализация на предварително формираната извадка от домакинства. Конкретно за „Наблюдението на домакинските бюджети“ този процес е свързан с подмяната на домакинствата, отказали да участват в наблюдението. В следващите редове се разглеждат съществени моменти от този процес.

Данните от табл. 1 показват, че за един продължителен период от двадесет години подмените на респонденти-домакинства нарастват. Тази тенденция е добре изразена и отчетлива, при което през 2000 г. подмените са 37.0% от извадката и нарастват през 2020 г. до 60.1%, или повишението е с 24.1 процентни пункта. Следва да се отбележи, че принципът на подмяна е в съответствие с корелационния признак (брой членове на домакинство) за подготвяне на списъците, от които се избират домакинствата за наблюдение на техните бюджети. Това означава, че например при отказ за участие на тричленно домакинство за подмяна се търси домакинство със същия брой членове от същия преброителен участък в даденото населено място (град или село). По възможност се вземат предвид и други признаци, за да се осъществи възможно най-добрата подмяна на отказалото се домакинство с друго. В процеса на подмените се полагат усилия за запазване на целостта на първоначално формираната извадка. Когато дадена подмяна е неизбежна, се попълва т.нар. „картичка за подмяна“ на домакинството. В картичката на домакинството се записват най-важните характеристики на отказалото се и на съгласилото се домакинство. Посочват се адресите, броят на членовете, броят на децата, броят на заетите членове, възрастта, професията и доходът на главата на домакинството.

В табл.1 се посочват данни за подменените домакинства за участие в изследването по „причини - общо“. Техният относителен дял, като процент от извадката, очертава релефна тенденция. Повишението за периода е от 16.2 до 42.8%, или с 26.6 процентни пункта.

Тенденцията за подменените домакинства в резултат на „откази“, като процент от извадката, няма ясно изразена насока към нарастване или намаляване. Най-голям е този процент през 2016 г. - 22.7%, а най-нисък през 2012 г. - 15.7%.

1. Подменени домакинства през 2000 - 2020 година

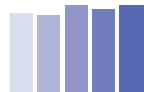
(Процент от извадката)

Момент на подмяна	2000	2005	2007	2010	2012	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Подменени домакинства - общо	37.0	38.5	42.2	47.4	47.2	49.4	52.3	58.2	61.7	60.9	60.1
Причини - общо	16.2	15.5	19.5	26.3	31.5	26.6	29.6	34.6	39.1	39.1	42.8
Откази	20.8	23.0	22.7	21.1	15.7	22.8	22.7	23.6	22.6	21.8	17.3

Източник: НСИ.

В табл. 2 са представени данни за подменените домакинства по причини за периода 2000 - 2020 г., разделени в две групи. Първата група е „неосъществени контакти“, която показва, че относителният дял на отпадналите от наблюдение домакинства, като процент от извадката, нараства за разглежданите години. В тази група доминират домакинствата, които са отпаднали поради „отсъствие от дома или липса на достъп“. Може да се допълни, че зад посочената причина за отпадане е възможно да се крият и проблеми, свързани с изхабяване на генералната съвкупност след поредното преброяване на населението и жилищния фонд. Следващата група е „неотговорили“. В тази група по-релефно се откроява относителният дял на „отказалите“.

2. Подменени домакинства през 2000 - 2020 г. по причини⁶

Причини за подмяна	2000		2005		2015		2019		2020	
	брой подмени	% от извадката	брой подмени	% от извадката	брой подмени	% от извадката	брой подмени	% от извадката	брой подмени	% от извадката
Подменени домакинства - общо	2220	37.0	1154	38.5	1513	49.4	1865	60.9	1840	60.1
Неосъществен контакт	470	7.8	131	4.4	704	22.8	1054	34.5	1241	40.6
Не живее на посочения адрес	130	2.2	131	4.4	113	3.7	120	3.9	113	3.7
Влошено здравословно състояние	371	6.2	181	6.0	124	8.2	155	5.1	119	3.9
Отсъствие от дома или липса на достъп	340	5.6	-	-	467	10.9	779	25.5	1009	33.0
Неотговорили	1379	29.2	1023	34.1	809	32.0	811	26.4	599	19.5
Откази	1248	20.8	690	23.0	697	25.2	669	21.8	532	17.3
Други причини	131	2.2	140	5.1	112	6.8	142	4.6	67	2.2

Източник: НСИ.

В табл. 3 са представени данни за отказалите домакинства да участват в „Наблюдението на домакинските бюджети“ по отделни причини. Традиционно най-висок процент от извадката са отказалите по причина „голям разход на време“. Същевременно не трябва да се подценяват и другите причини за отказ на домакинствата от участие в наблюдението. Така например, ако се изчислят относителните дялове на отказалите домакинства от общо отказалите (не като процент от извадката) за 2020 г., даните показват, че отказите са, както следва: „недоверие в целите на изследването“ - 9.4%; „недоверие в държавните институции“ - 16.4%; „голям разход на време“ - 54.1%; „съмнение в запазване на анонимността“ - 6.2%; „недостатъчно възнаграждение“ - 13.9%; „други причини“ - 12.3%.

⁶ Посоченият брой подмени в абсолютен размер се влияят от обема на извадката. Данните за годините, представени в таблицата, следва да се отчитат предвид, че: през 2000 г. се наблюдават 6 000 домакинства; през 2005 г. се наблюдават 3 000 домакинства; за следващите 2015, 2019 и 2020 г. извадката е ротационна, както е отбелязано в предходните редове.

3. Подменени домакинства поради отказ през 2000 - 2020 г. по причини

Причини за отказ	2000		2005		2015		2019		2020	
	брой подмени	% от извадката	брой подмени	% от извадката	брой подмени	% от извадката	брой подмени	% от извадката	брой подмени	% от извадката
Откази и други причини	1248	20.8	690	22.9	697	26.4	811	26.4	532	19.5
Недоверие в целите на изследването	358	6.0	130	4.3	87	2.8	102	3.3	50	1.6
Недоверие в държавните институции	-	-	-	-	155	5.1	127	4.1	87	2.8
Голям разход на време	503	8.4	295	9.8	372	12.2	324	10.6	288	9.4
Съмнение в запазване на анонимността	167	2.8	75	2.5	36	1.2	34	1.1	33	1.1
Недостатъчно възнаграждение	140	11.2	295	3.7	47	1.5	82	2.7	74	2.4
Други причини	80	1.3	78	2.6	112	3.6	142	4.6	67	2.2

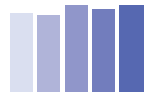
Източник: НСИ.

Може да се обобщи, че подмяната на домакинства минава критичните граници. Ситуацията се усложнява още повече от обстоятелството, че преди крайната регистрация на домакинство - отказало/съгласило се, се осъществяват опити за подмяна, които не се регистрират. При това положение списъците с адресната регистрация на домакинствата в избраните за целите на наблюдението преброителни участъци⁷ се изхавяват много бързо. Наред с това преди старта на наблюдението по една или друга причина (най-често липса на транспорт) се извършва и подмяна на преброителни участъци и населени места. Възниква въпросът: съществува ли надлежна информация за тези подмени? **Тривиална истина е, че подмените като цяло деформират първоначално планираната и излъчена извадка. От своя страна, тази деформация оказва негативен ефект върху представителността и точността на оценките от наблюдението.**

4.2. Официална линия на бедност и доходно неравенство

От 2019 г. в България с методика, публикувана в „Държавен вестник“, се въвежда нова официална линия на бедност по данни от изследването „Статистика на доходите и условията на живот“, което се провежда от Националния статистически институт (НСИ). С тази методика се отменя старата, публикувана в „Държавен вестник“ през 2006 г., с която за първи път се въвежда официална линия на бедност в страната по данни от регулярно осъществяваното от НСИ изследване „Наблюдение на домакинските бюджети“.

⁷ Избират се около 500 преброителни участъка. Средният брой на домакинствата в един преброителен участък е около 100. Домакинствата са подредени в списъка по брой на членовете във възходящ ред. От всеки участък се избират по 6 домакинства, като се използва случайно избрано стартово число и стъпка, изчислена съобразно броя на домакинствата в преброителния участък.

Какви са основните прилики и разлики в двете методики? В следващите редове са представени главните моменти за определяне на официалната линия на бедност.

- За първи път методика на официалната линия на бедност е публикувана в „Държавен вестник“, бр. 89 от 6.11.2006 година. Източникът е „Изследване на домакинските бюджети“ в Република България, провеждано от НСИ. Изчислява се като процент от общия нетен медианен еквивалентен доход на основата на предварително дефинирани минимални жизнени потребности, включващи: дневен калориен прием от 2 700 килокалории на еквивалентна единица; процентно съотношение между равнището на разходите за потреблението на **хранителни** стоки и равнището на разходите за **нехранителни** стоки и услуги, съответстващо на средното съотношение на 20-те процента от домакинствата с най-ниски доходи.

- Методиката за бедност е променена и е публикувана в „Държавен вестник“, бр. 76 от 27.09.2019 година. Новата методика се основава на данните от изследването „Статистика на доходите и условията на живот“, осъществявано ежегодно от НСИ. Изчислява се като произведение от размера на линията на бедност при 60% от общия нетен медианен еквивалентен доход и индекса на потребителските цени. Използва се индексът на потребителските цени на малката по състав кошница, съдържаща определени социалнополезни и жизненонеобходими стоки и услуги, които са от съществено значение за биологичното и социалното съществуване на отделния човек и домакинство със сравнително ниски доходи.

- Двете методики си приличат по отношение на статистическите понятия и техники при обработката на разпределенията на домакинствата по доход. Линията на бедност представлява процент от медианния общ разполагаем нетен доход на еквивалентна единица. Медианата е значението на признака (дохода) на единицата (домакинството) в статистическия ред, която се намира в средата. Статистическият ред е нареждане на единиците по размера на признака в низходящ или възходящ ред. В конкретния случай това е домакинството, което дели статистическия ред на две равни части - условно на *бедни* и *небедни*. Изчисленията са направени, като е използвана скала на еквивалентност, за да се отрази икономията от ресурси в резултат от съвместното съжителство на лицата в рамките на едно домакинство. На практика това е тази част от доходите, която се изразходва за материални блага, еднакво необходими, неделими и полезни за всички членове на домакинството - например разходите за покупката на телевизор, заплащането на отоплението и осветлението в дома и други. Използвана е еквивалентната скала на Евростат, както следва: 1 - за първия член на домакинството; 0.5 - за всеки следващ възрастен член; 0.3 - за дете под 14 години. По този начин едно домакинство, състоящо се от мъж и жена с дете под 14 години, се приравнява на 1.8 еквивалентни единици.

- Различията между двете методики са по отношение на източниците на данни и процентът, който определя равнището на бедност - относителният дял на бедните под линията на бедност. Следва да се отбележи, че методиката от 2006 г. няма точно определен процент от медианния доход, с което се фиксира този слой от домакинства, които са бедни. За сметка на това има значими параметри, които определят бедните в обществото - калориен прием на хранителни продукти и съотношението между разходите за хранителни и нехранителни стоки от 20-те процента най-бедни домакинства. В този смисъл може да се отбележи, че при тази методика се използват основни и значими параметри - разпределение на домакинствата по **доход**, **калориен прием** на хранителни продукти, **съотношение на разходи** между хранителни и нехранителни стоки на бедните от първите две децилни групи. Това обстоятелство гарантира добра идентификация на бедните. В методиката още се определят критерии (условия) за актуализация на линията на бедност.

В методиката от 2019 г. този процент е фиксиран - 60%. Формулата от методиката⁸ включва индекс на цените на малката по състав кошница от стоки и услуги. С този подход се гарантира актуалността на линията на бедност, тъй като всяко изследване „Статистика на доходите и условията на живот“ визира доходите от предходна година. Чрез умножение на определената линия на бедност от предходната година с индекса на цените от настоящата година се получава нова стойност на линията на бедност. Тази нова линия на бедност е стойност от несъществуващо реално разпределение на домакинствата по доход. Това налага да се приеме относителният дял на бедните от предходната година, отговарящи на линия на бедност 60% от медианния доход.

Проф. д-р В. Цанов в своята статия „Определяне линията на бедност - методологически особености“ (публикувана през 2020 г. в сп. „Статистика“, бр. 3) представя обширен коментар по отношение на приетата нова официална методика и поставя редица важни въпроси. Един от въпросите е по отношение на необоснования избор на 60% от медианния доход „Защо 60%, а не някой друг процент, не е ясно. На практика това е субективен избор на вземащия решение без никаква мотивация“. В статията той обосновава и своите съмнения по отношение на „степената на съответствие на методиката с изискванията на относителния подход“. Друг съществен недостатък на избраната методика според проф. Цанов се „...отнася до ограниченията върху изменението на официалната линия на бедност“, като „...не се допуска нейното намаляване“. Направеният извод в неговата статия е под формата на въпрос: „Какви са предимствата на тази методика пред старата, не са много ясни“.

Въпросът за избор на нова методика за определяне на официална линия на бедност в страната остава без отговор от страна на методолозите в НСИ, тъй като е свързан с негативни проблеми, засягащи качеството на данните от „Наблюдението на домакинските бюджети“ като цяло. Доказателство за това могат да се намерят в статията на проф. д-р Стоян Цветков „Статистическо оценяване на подоходното неравенство на населението“ (публикувана през 2020 г. в сп. „Статистика“, бр. 2). В своята статия той представя данни от изследването „Статистика на доходите и условията на живот (EU-SILC)“ и „Статистика на домакинските бюджети (СДБ)“

⁸ $LB_{t+1} = PLSILC_{t-1} * (PISB_{t-1}/100)$,

където:

t е текуща календарна година;

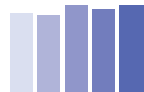
t-1 - предходна календарна година;

t+1 - следваща календарна година;

LB - линия на бедност за страната;

PLSILC - линия на бедност на еквивалентна единица според данни от изследването EU-SILC;

PISB - индекс на цените на малка по състав кошница, обявен от НСИ, за декември на година t-1 спрямо декември на предходната календарна година (ДВ, бр. 76 от 27.09.2019 г.).

4. Квинтилни коефициенти на неравенство по данни от две изследвания на НСИ на съвкупността на домакинствата в Република България

Източник на информация	Години										
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
EU-SILC - K_c	6.5	5.9	5.9	6.5	6.1	6.6	6.8	7.1	7.7	8.2	7.7
СБД - K_c	4.6	4.4	4.2	4.9	4.9	5.1	4.9	4.7	4.7	4.7	4.7

Направеният извод е, както следва: „Според EU-SILC неравенството е значително по-голямо в сравнение с „показанията“ на СБД. Различията между стойностите на K_c от двете изследвания са трудно обясними, особено като се добави и това, че от данните на EU-SILC се вижда тенденция към растеж на неравенството след 2013 г., докато според СБД⁹ след същата година настъпва период на стабилизирание на неравенството на по-ниско равнище в сравнение с достигнатия преди това максимум“.

Очевидно е, че при това положение методиките за бедност, основаващи се на двете изследвания, ще се различават съществено. Тази констатация важи и за показателите на бедност, които се изчисляват в съответствие с ръководството на Евростат. Последният извод, който може да се направи е, че „Наблюдението на домакинските бюджети“ не отразява реално процесите в страната, които са свързани с подходящото разпределение на домакинствата. С други думи, в контекста на икономическите промени в страната съществуват съществени основания да се счита, че значителен дял от домакинствата, не само с високи доходи, но и тези със средни доходи, отказват да участват в наблюдението по една или друга причина. Това означава, че известните от десетилетия подходи за наблюдение не отговарят на спецификите, особеностите и условията на съвременното общество. Необходими са други решения по отношение на начина за провеждане на „Наблюдението на домакинските бюджети“.

5. Възможни решения за редуциране методологичните и практическите проблеми при „Наблюдението на домакинските бюджети“

Промените в „Наблюдението на домакинските бюджети“ са повече от наложители. Може да се допълни, че към момента те дори са безнадежно закъснели. С други думи, провеждането на наблюдението по сега съществуващия модел, честота и времеви отрязъци означава създаване на информация, която е в разрез с реално съществуващите процеси и явления в общественото пространство. Накратко: това наблюдение вече губи своя статут на представително извадково изследване. В следващите редове се предлагат възможни решения за промяна. Те не следва да се разглеждат като окончателни решения на проблемите. Очевидно е, че те трябва да бъдат началото за дискусия и са, както следва:

1. Наблюдението на домакинските бюджети да се провежда веднъж на 3 години, като участието на домакинствата е през цялата година. След това да се премине на преход през 4 и 5 години. Така ще стане възможно възстановяване на автентичния вид на четирите баланса, характерни за бюджета на отделното домакинство, а именно: доходите и разходите; хранителните продукти; отглежданите селскостопански животни; други материални активи. Основните оценки от домакинските бюджети, когато не се осъществява изследването, да се разработват чрез използване на статистико-математически модели за изследване на динамични редове, като се използва натрупаният информационен ресурс през годините.

⁹ С абривиатурата СДБ авторът визира „Наблюдението на домакинските бюджети“. Съответно с K_c се означават квантилните коефициенти.

2. Обемът на извадката за осъществяване на „Наблюдението на домакинските бюджети“ да бъде в границите от 1 500 до 2 000 домакинства. Населението на България е под 7 млн. души, така че тази извадка ще бъде достатъчна, за да се осигури необходимата представителност и точност на най-важните оценки от бюджетите на домакинствата на национално ниво. Възможно е да се търсят и други решения за повишаване на обема на извадката, за да се подобри точността на оценките от „Наблюдението на домакинските бюджети“ в териториален разрез.

3. Акцентът на наблюдението да бъдат разходите на домакинствата. Информацията за доходите да се използва само като контролна величина при верифициране на разходите.

4. Да се разработи електронен дневник за попълване на данните при „Наблюдението на домакинските бюджети“. Този дневник може да се разработи като приложение за всеки член на домакинството, което ще гарантира конфиденциалността на записите (подход, използван във Великобритания още в миналото). Възможностите в това отношение могат да се разширят към наблюдение, основаващо се на данни от разплащателните сметки на респондентите с тяхното изрично съгласие и чрез създаването на специфичен софтуер за сканиране на информацията.

5. Да се разработи техника за съчетаване на данните от „Наблюдението на домакинските бюджети“ и „Статистика на доходите и условията на живот“.

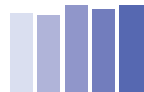
6. Да се увеличи възнаграждението на респондентите за участие в „Наблюдението на домакинските бюджети“. Повече от очевидно е, че възнаграждението (в размер на 20 лв. месечно) за участие към момента не е актуално и няма никакъв смисъл, т.е. не изпълнява и най-елементарната функция на мотив за участие.

На първо място предложените промени могат да се осъществят чрез създаването на необходимия капацитет за целта. Това означава създаването на екип от експерти с необходимите знания и умения. На второ място трябва да се преценят средствата, необходими за реализацията на наблюдението. На трето място е необходимо да се създадат условията за цялостното реализиране на поставените цели.

Със сигурност промените в тази посока няма да доведат до увеличение на разходите за издръжка на „Наблюдението на домакинските бюджети“. Може да се очаква обратното. В същото време става пределно ясно, че е необходимо инвестиране в иновативен и нов модел на статистическо мислене.

Заклучение

Началото на „Наблюдението на домакинските бюджети“ е поставено преди 97 години - през 1925 година. Неговото създаване, развитие и реализация през годините са продиктувани от необходимостта да се изследва бита на обикновените български домакинства. Тази необходимост е с много измерения. Данните от „Наблюдението на домакинските бюджети“ отразяват живота на обикновените български домакинства, включвайки характера и спецификите на отминаващото време. Наред с това данните от наблюдението са служили като добър инструмент за разработването на определени социални политики през годините. И не на последно място информацията от наблюдението на бюджетите е използвана винаги при разработването на важни макроикономически показатели. Това е процес, който обогатява информационния ресурс, необходим за управлението на държавата.

Приложения

Приложение А

Структура на разходите (по групи на СОІСОР в %) по страни за 2005 година¹⁰

Страни	CP01	CP02	CP03	CP04	CP05	CP06	CP07	CP08	CP09	CP10	CP11	CP12
Австрия	13.1	3.8	8.0	22.3	7.0	4.9	18.1	5.1	13.0	3.5	7.0	9.4
Белгия	13.5	2.2	4.7	25.3	5.6	4.7	12.9	2.9	9.5	0.5	6.3	11.9
България	31.5	3.8	3.1	34.7	3.0	4.3	5.0	4.6	2.9	0.5	3.6	3.1
Кипър	15.1	3.0	8.1	21.6	6.1	5.0	16.0	3.5	6.5	9.1	9.5	7.0
Чехия	15.1	3.1	8.1	21.6	6.1	5.1	16.0	3.5	6.5	9.1	9.5	7.0
Германия	11.2	1.7	4.8	29.6	5.4	3.6	13.3	2.9	11.1	0.8	4.3	11.3
Дания	11.9	3.3	4.9	29.9	6.1	2.7	13.8	2.4	11.4	0.4	4.0	9.3
Естония	22.5	2.8	5.5	29.9	5.2	2.6	10.0	5.5	6.4	1.3	3.1	5.2
Гърция	15.5	4.1	7.7	24.0	6.5	6.2	11.9	3.8	4.2	8.8	9.8	9.0
Испания	18.0	2.3	6.9	30.3	4.7	2.2	10.5	2.7	6.4	1.1	9.3	5.8
Финландия	12.7	2.4	3.8	27.2	5.1	3.5	15.7	2.8	11.2	0.2	4.2	11.2
Франция	13.4	2.3	6.6	26.3	6.1	4.2	13.5	3.3	6.9	0.6	4.6	12.2
Хърватия	27.1	3.3	6.3	29.6	4.1	1.9	8.8	4.3	5.1	0.6	2.8	6.2
Унгария	22.6	4.8	5.3	19.4	4.8	4.8	20.4	6.9	8.9	3.4	6.9	7.7
Ирландия	12.3	5.6	5.1	23.4	7.2	2.5	11.6	3.4	10.1	1.9	6.0	11.0
Литва	33.8	5.3	10.2	18.9	4.4	4.7	8.1	4.6	5.1	1.1	4.6	4.2
Люксембург	9.3	1.7	6.4	30.1	7.1	2.6	16.2	2.2	7.5	0.4	7.9	8.6
Латвия	29.2	3.1	7.3	17.1	5.2	3.7	10.9	5.8	6.3	1.4	5.3	4.8
Португалия	15.5	2.3	4.1	26.6	4.8	6.1	12.9	3.0	5.7	1.7	10.8	6.5
Румъния	44.2	5.8	6.2	15.6	3.8	3.8	6.5	4.9	4.2	0.8	1.1	3.0
Словения	16.7	2.4	7.0	23.0	5.8	1.5	15.6	4.0	9.4	0.8	4.3	9.3
Швеция	10.5	1.9	4.6	29.6	5.9	2.3	123.0	2.8	12.2	0.0	3.5	5.6
Словакия	27.0	3.1	6.1	23.4	4.6	3.1	9.2	4.7	6.6	0.9	4.8	6.6
Обединено кралство	9.9	2.4	5.0	29.6	6.5	1.2	13.5	2.7	12.3	1.4	8.0	7.6

Източник: Евростат: Quality report of the „Household Budget Surveys“ 2005.

¹⁰ COICOP groups:

CP01: Food and non-alcoholic beverages

CP02: Alcoholic beverages, tobacco and narcotics

CP03: Clothing and footwear

CP04: Housing, water, electricity, gas and other fuels

CP05: Furnishings, household equipment and routine maintenance of the house

CP06: Health

CP07: Transport

CP08: Communication

CP09: Recreation and culture

CP10: Education

CP11: Restaurants and hotels

CP12: Miscellaneous goods and services

Това са групите разходи, които са коректно сравними през референтните години за страните.

Приложение В

Структура на разходите (по групи на СОICOP в %) по страни за 2010 година

Страни	CP01	CP02	CP03	CP04	CP05	CP06	CP07	CP08	CP09	CP10	CP11	CP12
Австрия	12.1	2.4	5.7	23.8	6.9	3.5	15.0	1.7	12.8	1.0	5.7	9.3
Белгия	13.2	2.1	4.5	26.7	6.3	4.7	13.0	2.6	9.1	0.5	6.4	11.0
България	29.3	4.0	2.5	37.2	2.8	4.8	5.3	4.1	2.6	0.3	4.1	3.1
Кипър	12.3	1.3	6.8	26.6	5.7	5.3	13.9	3.5	5.4	3.4	8.5	7.2
Чехия	20.3	2.9	5.2	22.7	6.6	2.9	11.2	4.8	10.7	0.7	5.3	6.9
Германия	11.6	1.6	4.4	30.3	4.7	3.9	14.0	2.7	10.5	0.8	4.7	10.8
Дания	11.8	2.8	5.2	31.2	5.6	2.7	12.3	2.4	11.5	0.6	5.0	9.0
Естония	23.3	3.1	4.0	29.4	5.5	3.2	9.7	5.2	8.4	1.1	2.6	4.6
Гърция	16.0	3.0	6.0	27.5	5.6	5.3	10.5	3.4	3.9	2.8	9.6	6.4
Испания	14.4	2.1	5.6	30.0	4.9	3.2	12.4	3.1	6.6	1.0	9.1	7.6
Финландия	13.0	2.3	3.4	26.7	4.8	3.2	17.5	2.6	10.4	0.2	4.2	11.9
Франция	15.8	2.6	4.0	26.6	4.9	1.5	14.1	2.9	7.7	0.5	5.5	13.7
Хърватия	25.6	3.0	5.1	32.3	3.9	2.6	9.5	4.2	4.4	0.7	1.9	6.8
Унгария	18.7	2.6	3.2	39.0	3.2	4.0	9.0	4.9	6.4	0.7	3.1	5.2
Ирландия	12.2	3.2	5.4	27.7	3.7	2.9	12.8	3.5	8.9	2.0	7.9	9.9
Италия	18.6	1.7	6.4	32.3	5.1	3.8	11.6	2.0	5.6	0.8	4.9	7.1
Литва	28.5	3.2	7.0	28.5	4.1	4.0	8.0	3.8	3.9	0.5	4.5	4.1
Люксембург	8.8	1.4	6.2	33.4	6.3	2.5	14.5	2.1	7.3	0.4	7.6	9.3
Латвия	26.1	3.1	5.4	23.5	3.8	5.4	11.0	4.6	6.5	1.7	3.7	5.3
Малта	22.2	2.4	7.1	8.1	8.8	6.3	13.8	4.0	8.4	1.7	7.0	10.3
Полша	22.7	2.5	4.8	32.7	4.7	4.4	8.8	4.0	7.4	1.2	2.1	4.8
Португалия	13.3	1.9	3.7	29.2	4.2	5.8	14.5	3.3	5.3	2.2	10.4	6.3
Румъния	31.5	5.9	4.2	36.0	3.1	3.5	4.6	3.8	3.1	0.6	1.0	2.9
Словения	12.7	2.0	4.7	33.1	6.1	2.2	12.3	2.9	14.1	0.0	3.8	6.1
Швеция	14.5	1.9	5.9	29.8	5.8	2.0	13.2	4.1	9.0	0.8	3.6	9.2
Словакия	22.0	3.0	5.3	33.8	4.0	3.0	7.2	5.2	7.2	0.4	43.8	4.0
Обединено кралство	12.6	2.8	5.6	18.0	7.5	1.2	15.4	3.1	13.6	2.4	9.3	8.5
Черна гора	39.9	3.5	7.4	15.3	3.9	3.3	8.8	5.1	3.7	1.8	2.3	4.9
БЮР Македония	43.3	4.1	6.8	12.9	5.4	3.7	6.6	4.1	2.7	1.0	4.8	4.9
Турция	22.5	4.1	5.2	28.0	6.1	2.0	14.3	4.2	2.6	2.0	5.0	4.0

Източник: Евростат: „Household Budget Surveys“ 2010 Wave, EU Quality report.

Приложение С

Структура на разходите (по групи на СОICOP в %) по страни за 2015 година

Страни	CP01	CP02	CP03	CP04	CP05	CP06	CP07	CP08	CP09	CP10	CP11	CP12
Австрия	11.8	2.3	4.9	26.1	7.0	3.8	14.2	1.5	11.5	1.1	6.9	9.0
Белгия	12.9	2.0	4.5	28.7	5.8	4.6	13.1	3.0	8.2	0.5	6.3	10.6
България	26.6	4.2	3.5	33.2	3.6	5.0	6.8	4.2	4.2	0.5	4.3	3.9
Кипър	15.3	1.6	5.8	25.5	5.2	5.2	12.0	4.1	4.4	4.5	8.9	7.5
Чехия	21.1	3.1	5.3	22.3	6.3	2.8	11.0	4.4	9.9	0.6	5.9	7.2
Германия	11.6	1.6	4.7	33.0	4.8	4.0	13.4	2.6	10.2	0.9	5.1	8.3
Дания	12.0	2.3	4.1	32.2	5.7	2.4	13.4	2.5	9.8	0.5	5.1	10.0
Естония	23.6	3.7	5.4	16.8	6.7	4.3	13.1	4.7	10.9	1.3	4.2	5.3
Гърция	18.7	3.5	4.9	28.0	3.9	6.4	9.7	3.5	4.0	2.8	8.8	5.9
Испания	15.1	1.9	5.1	31.8	4.3	3.5	11.5	2.9	5.8	1.4	9.3	7.5
Финландия	12.0	2.2	3.0	31.5	4.3	3.4	15.5	2.6	9.2	0.2	5.0	11.3
Франция	14.3	2.5	4.0	28.9	4.8	1.6	13.2	2.4	7.7	0.6	5.5	14.7
Хърватия	24.0	2.7	5.5	31.8	3.7	2.4	10.6	4.5	4.9	0.9	2.2	7.0
Унгария	19.9	2.7	3.4	37.0	3.2	4.1	9.1	5.8	5.3	0.7	3.0	5.9
Ирландия	11.5	2.3	4.3	31.8	3.8	2.3	12.9	3.8	8.3	2.3	6.4	10.5
Италия	17.9	1.8	4.7	35.4	4.2	4.6	10.7	2.5	5.1	0.6	5.0	7.5
Литва	24.4	3.1	5.4	33.4	4.2	5.2	8.1	3.3	5.0	0.6	2.8	4.5
Люксембург	8.7	1.3	5.4	34.9	6.3	2.4	14.1	2.5	6.9	0.8	8.3	8.5
Латвия	24.0	3.0	5.5	23.7	4.3	5.8	11.9	4.0	7.1	1.2	4.5	5.2
Малта	19.8	2.4	7.9	8.4	7.4	5.6	14.2	4.3	8.1	2.8	8.3	10.8
Полша	21.1	2.2	4.8	34.0	4.4	4.6	7.7	4.4	5.9	0.9	3.7	6.4
Португалия	14.3	1.6	3.5	31.9	4.0	5.5	14.1	3.2	4.2	2.3	8.8	6.7
Румъния	30.2	6.1	4.5	35.4	3.3	3.8	4.9	4.0	3.1	0.4	1.1	3.2
Словения	11.8	1.8	4.3	32.4	5.7	2.1	13.8	3.2	14.4	0.2	3.7	6.5
Швеция	14.5	1.8	5.7	26.4	4.2	2.1	17.6	4.8	7.2	0.9	4.8	10.1
Словакия	19.5	2.7	4.7	31.6	4.7	2.8	10.8	4.8	6.0	0.7	4.6	7.2
Обединено кралство	12.1	2.4	5.0	18.8	7.5	1.5	15.4	3.4	14.4	1.5	9.6	8.4
Черна гора	28.5	3.1	7.1	29.3	3.2	3.6	8.8	4.8	2.9	2.1	2.5	4.2
Република Северна Македония	43.3	4.0	6.6	15.4	5.2	4.2	5.6	3.4	2.8	0.5	4.0	5.0
Турция	19.7	4.3	5.1	25.6	6.4	2.0	17.6	3.7	2.9	2.3	6.3	4.2

Източник: Евростат: „Household Budget Surveys“ 2015 Wave, EU Quality report.

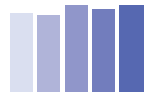
Приложение Д

БВП - производствен метод за периода 2000 - 2020 година

Години	БВП по цени на 2015 - млн. лв.	При база 2007 = 100	При база 2000 = 100	Реален БВП на човек от населението - лв.	При база 2007 = 100	При база 2000 = 100
	1	2	3	4	5	6
2000	53592.0	66.6	100.00	6559	62.4	100.00
2001	55641.2	69.1	103.8	7031	66.9	107.2
2002	58908.4	73.1	109.9	7486	71.3	114.1
2003	61993.5	77.0	115.7	7924	75.4	120.8
2004	66029.6	82.1	123.2	8486	80.8	129.4
2005	70688.8	87.8	131.9	9133	86.9	139.2
2006	75497.5	93.8	140.9	9806	93.3	149.5
2007	80473.8	100.00	150.2	10506	100.00	160.2
2008	85395.6	106.1	159.3	11202	106.6	170.8
2009	82601.6	102.6	154.1	10809	103.7	166.0
2010	83875.2	104.2	156.5	11132	106.0	169.7
2011	85637.6	106.4	159.8	11654	110.9	177.7
2012	86284.1	107.2	161.0	11810	112.4	180.1
2013	85800.5	106.6	160.1	11810	112.4	180.1
2014	86630.0	107.6	161.6	11992	114.1	182.8
2015	89599.8	111.3	167.2	12483	118.8	190.3
2016	92323.4	114.7	172.3	12953	123.3	197.5
2017	94783.6	117.9	177.0	13408	127.6	204.4
2018	97420.5	121.1	181.8	13868	132.0	211.4
2019	101354.0	125.9	189.1	14529	138.3	221.5
2020	96907.4	120.4	180.8	13976	133.0	213.1

Бележка: Реалният БВП на човек от населението нараства през 2020 г. на 120.4% при база 2007 г., а при база 2010 г. нараства на 115.5%.

Източник: НСИ

Приложение Е
Основни икономически показатели от „Наблюдението на домакинските бюджети“ за
периода 2010 - 2020 година

Години	Реален БВП на човек от населението - лв.	Общ доход средно на лице от домакинство - лв.	Общ доход на лице от домакинство 2000 = 100	Общ разход средно на лице от домакинство - лв.	Общ разход на лице от домакинство 2000 = 100	Относителен дял на общия доход средно на лице в БВП на човек от населението - %	Относителен дял на общия разход средно на лице в БВП на човек от населението - %
1	2	3	4	5	6	7	8
2000	6559	1574	100.0	1383	100.0	24.0	21.1
2001	7031	1589	101.0	1420	102.7	22.6	20.2
2002	7486	1985	126.1	1624	117.4	26.5	21.7
2003	7924	2129	135.3	1748	126.4	26.9	22.0
2004	8486	2298	146.0	1948	140.8	27.1	22.9
2005	9133	2415	153.4	2097	151.6	26.4	23.0
2006	9806	2659	168.9	2377	171.9	27.1	24.2
2007	10506	3105	197.3	2857	206.6	29.5	27.2
2008	11202	3502	222.5	3264	236.0	31.3	29.1
2009	10809	3693	234.6	3335	181.4	34.2	30.8
2010	11132	3648	231.8	3278	237.0	32.7	29.4
2011	11654	3782	240.3	3494	252.6	32.4	30.0
2012	11810	4327	274.9	4058	293.4	36.6	34.4
2013	11810	4814	305.8	4466	322.9	40.8	37.8
2014	11992	4813	305.8	4509	326.0	40.1	37.6
2015	12483	4953	314.7	4666	337.4	39.7	37.4
2016	12953	5167	328.3	4755	337.4	39.9	36.7
2017	13408	5586	354.9	5217	377.2	43.1	38.9
2018	13868	6013	382.0	5772	417.3	43.3	41.6
2019	14529	6592	418.8	6214	449.3	45.4	42.8
2020	13976	7002	444.8	6220	449.7	50.1	44.5

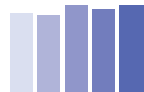
Бележка: Общият доход на лице от домакинство нараства през 2007 г. при база 2000 г. с 97.3%, а през 2020 г. при база 2007 г. с 125.5%. Нарастването на общия разход на лице от домакинство за същите отрязаци от време са, както следва: 106.6% и 117.7%.

Източник: НСИ и изчисления на автора.

Приложение F
Основни икономически показатели от „Наблюдението на домакинските бюджети“ за
периода 2010 - 2020 година

Години	Общ доход средно на лице от домакинство - лв.	Доход от работна заплата средно на лице от домакинство	Доход от работна заплата при база 2000 = 100	Доход от работна заплата при база предходната година	Доход от пенсии средно на лице от домакинство	Доход от пенсии при база 2000 = 100	Доход от пенсии при база предходната година	Съотношение между доход от пенсия и работна заплата - %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2000	1574	612	100.0	-	337	100.0	-	55.1
2001	1589	631	103.1	103.1	377	111.9	111.9	58.7
2002	1985	742	121.2	117.6	398	118.1	105.6	53.4
2003	2129	852	139.2	114.8	439	130.3	110.3	51.5
2004	2298	924	151.0	108.4	509	151.0	115.9	55.1
2005	2415	1053	172.0	114.0	536	152.0	105.3	50.9
2006	2659	1222	199.7	116.0	602	178.6	112.3	49.3
2007	3105	1482	242.1	121.3	685	203.3	113.8	44.6
2008	3502	1816	296.7	122.5	811	240.6	118.4	44.6
2009	3693	1928	315.0	106.2	1020	302.7	125.8	52.9
2010	3648	1857	303.4	96.3	1128	334.7	110.6	60.7
2011	3782	1960	320.3	105.5	1140	338.3	101.1	58.2
2012	4327	2281	372.7	116.4	1153	342.1	101.1	50.5
2013	4814	2557	417.8	112.1	1229	364.7	106.6	48.1
2014	4813	2610	426.5	102.1	1242	368.5	110.1	47.6
2015	4953	2726	445.4	104.4	1286	381.6	103.5	47.2
2016	5167	2807	458.7	103.0	1432	424.9	111.4	51.0
2017	5586	3038	496.4	108.2	1479	438.9	103.3	48.7
2018	6013	3336	545.1	109.8	1645	488.1	111.2	49.3
2019	6592	3731	609.6	111.8	1801	534.4	109.5	48.3
2020	7002	3927	641.7	105.3	2018	598.8	112.0	51.4

Източник: НСИ и изчисления на автора.

Приложение G
Основни икономически показатели от „Наблюдението на домакинските бюджети“ за
периода 2010 - 2020 година

Години	Общ разход средно на лице от домакинство - лв.	Разход за храна средно на лице от домакинство - лв.	Разходи за храна при база 2000 = 100	Разход за храна при база предходната година - %	Разходи за жилища, електроенергия и горива средно на лице от домакинство	Разходи за жилища, електроенергия и горива средно на лице от домакинство при база 2000 = 100	Разходи за жилища, електроенергия и горива средно на лице от домакинство при база предходната година - %	Разходи към доходи - %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2000	1383	610	100.0	-	169	100.0	-	87.9
2001	1420	637	104.4	104.4	171	101.2	101.2	89.4
2002	1624	689	113.0	108.2	221	130.8	129.2	81.8
2003	1748	707	115.9	102.6	246	145.6	111.3	82.1
2004	1948	765	125.4	125.4	269	159.2	159.2	84.8
2005	2097	809	132.6	105.7	294	174.0	109.3	86.8
2006	2377	894	146.5	121.6	332	196.4	112.9	89.4
2007	2857	1071	175.6	119.8	357	211.2	107.5	92.0
2008	3264	1194	195.7	111.5	443	262.1	124.1	93.2
2009	3335	1216	199.3	101.8	484	286.4	109.2	90.3
2010	3278	1219	199.8	100.2	470	278.1	97.1	89.9
2011	3494	1265	207.4	103.8	493	291.7	104.9	92.4
2012	4058	1355	222.1	107.1	621	367.4	126.0	93.8
2013	4466	1480	242.6	109.2	632	374.0	101.8	92.8
2014	4509	1458	239.0	98.5	606	358.6	95.9	93.7
2015	4666	1463	239.8	100.3	666	394.1	105.4	94.2
2016	4755	1464	240.0	100.1	681	402.9	102.2	92.0
2017	5217	1573	257.9	107.4	770	455.6	113.1	93.4
2018	5772	1714	281.0	109.0	787	465.7	102.2	96.0
2019	6214	1833	300.5	106.9	836	494.7	106.2	94.3
2020	6220	1872	306.9	102.1	861	509.5	103.0	88.8

Източник: НСИ и изчисления на автора.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Аджемоглу А., Дж. А. Робинсън (2013). *Защо нациите се провалят*. Издателство Изток-Запад.

Богданов Б. (2015). *Навършиха се 90 години от първото изследване на домакинските бюджети в България*. Сп. Статистика, бр. 3.

Богданов Б. (2018). *Пет основни статистически измерения за социално-икономическото развитие на България преди и след влизането в Европейския съюз*. Сп. Статистика, бр. 2.

Богданов Б. (2020). *Аспекти на социално-икономическата теория и практика за измерване и анализ на бедността в обществото*. Сп. Статистика, бр. 3.

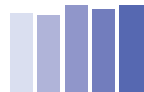
Стиглиц Д. (2016). *Голямото разделение*. Издателство Изток-Запад, София.

100 години българска държавна статистика (1881 - 1981 г.). Комитет по единна система за социална информация при Министерския съвет.

Цанов В. (2020). *Определяне линията на бедност - методологически особености*. Сп. Статистика, бр. 3.

Цветков С. (2020). *Статистическо оценяване на подходящото неравенство на населението*, сп. Статистика бр. 2.

Bogdanov B. (2011). *Household Budget surveys in Bulgaria (1925 - 2010)*. Economic Thought, Economic Research Institute at BAS.

НАБЛЮДЕНИЕ НА ДОМАКИНСКИТЕ БЮДЖЕТИ В БЪЛГАРИЯ: АНАЛИЗ, ПРОБЛЕМИ, ИЗВОДИ И ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ

Богдан Богданов*

РЕЗЮМЕ Авторът на статията представя кратка историческа справка за възникването и реализацията на изследването „Наблюдение на домакинските бюджети“. Очертават се периодите на неговото съществуване през годините. Анализират се основни резултати на изследването, като акцентът са годините преди и след влизане в Европейския съюз (2000 - 2020 година).

В статията са представени и се коментират данни от международни сравнения (държавите от ЕС) на структурата на разходите от „Наблюдението на домакинските бюджети“ през референтните 2005, 2010 и 2015 година. Направен е коментар на данните от наблюдението в контекста на данни за брутният вътрешен продукт за периода 2000 - 2020 година.

В изложението на статията се представят и определени моменти, свързани с проблемите на изследването „Наблюдение на домакинските бюджети“. На първо място това са проблеми по отношение на направените подмени през периода 2000 - 2020 година. Анализира се динамиката и естеството на подмените.

В следващите редове на статията се представят и проблемни моменти, отнасящи се до новата методика за официалната линия на бедност и неравенството на домакинствата по доход. За целите на коментара и анализа са използвани статиите на проф. д-р Васил Цанов и проф. д-р Стоян Цветков, които засягат тези теми.

В края на статията се представят предложения за промяна в начина на провеждане на „Наблюдението на домакинските бюджети“ в обозримото бъдеще.

---

* Д-р, заместник-председател на НСИ; e-mail: bbogdanov@nsi.bg.

ОБСЛЕДОВАНИЕ БЮДЖЕТОВ ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВ В БОЛГАРИИ: АНАЛИЗ, ПРОБЛЕМЫ, ВЫВОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Богдан Богданов*

РЕЗЮМЕ Автор статьи представляет краткую историческую справку о возникновении и реализации наблюдения „Обследование бюджетов домашних хозяйств“. Прослеживаются периоды за годы его существования. Анализируются основные результаты обследования, при этом особое внимание уделяется годам до и после вступления в Европейский Союз (2000 - 2020 гг.).

В статье представлены и прокомментированы данные международных сравнений (страны ЕС) структуры расходов из „Обследования бюджетов домашних хозяйств“ в базисных 2005, 2010 и 2015 годах. Прокомментированы данные обследования в контексте данных о валовом внутреннем продукте за период 2000 - 2020 годов.

В статье также представлены некоторые моменты, связанные с трудностями при проведении обследования бюджетов домашних хозяйств. Прежде всего, это проблемы, связанные с изменениями, внесенными в период 2000 - 2020 годов. Проанализирована динамика и характер изменений.

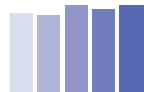
В статье также представляют моменты, связанные с трудностями в отношении новой методики определения официальной черты бедности и неравенства домохозяйств по доходам. Для комментария и анализа использованы статьи проф. д-ра Василия Цанова и проф. д-ра Стояна Цветкова, в которых затрагиваются эти темы.

В конце статьи представлены предложения по изменению способа проведения обследования бюджетов домохозяйств в ближайшем будущем.

---

* Д-р, заместитель председателя НСИ; e-mail: bbogdanov@nsi.bg.

HOUSEHOLD BUDGETS SURVEY IN BULGARIA: ANALYSIS, PROBLEMS, CONCLUSIONS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Bogdan Bogdanov *

SUMMARY The author of the article presents a brief historical background on the origin and implementation of the ‘Household Budget Survey’. The periods of its existence over the years are outlined. The main results of the study are analyzed with an emphasis on the years before and after accession to the European Union (2000 - 2020).

The article presents and comments on data from international comparisons (EU countries) of the structure of expenditures from the ‘Household Budget Survey’ in the reference years 2005, 2010 and 2015. The monitoring data were commented on in the context of Gross Domestic Product data for the period 2000 - 2020.

The presentation of the article also presents certain points related to the problems of the ‘Household Budget Survey’. First of all, these are problems related to the replacements made in the period 2000 - 2020. Their dynamics and nature are analyzed.

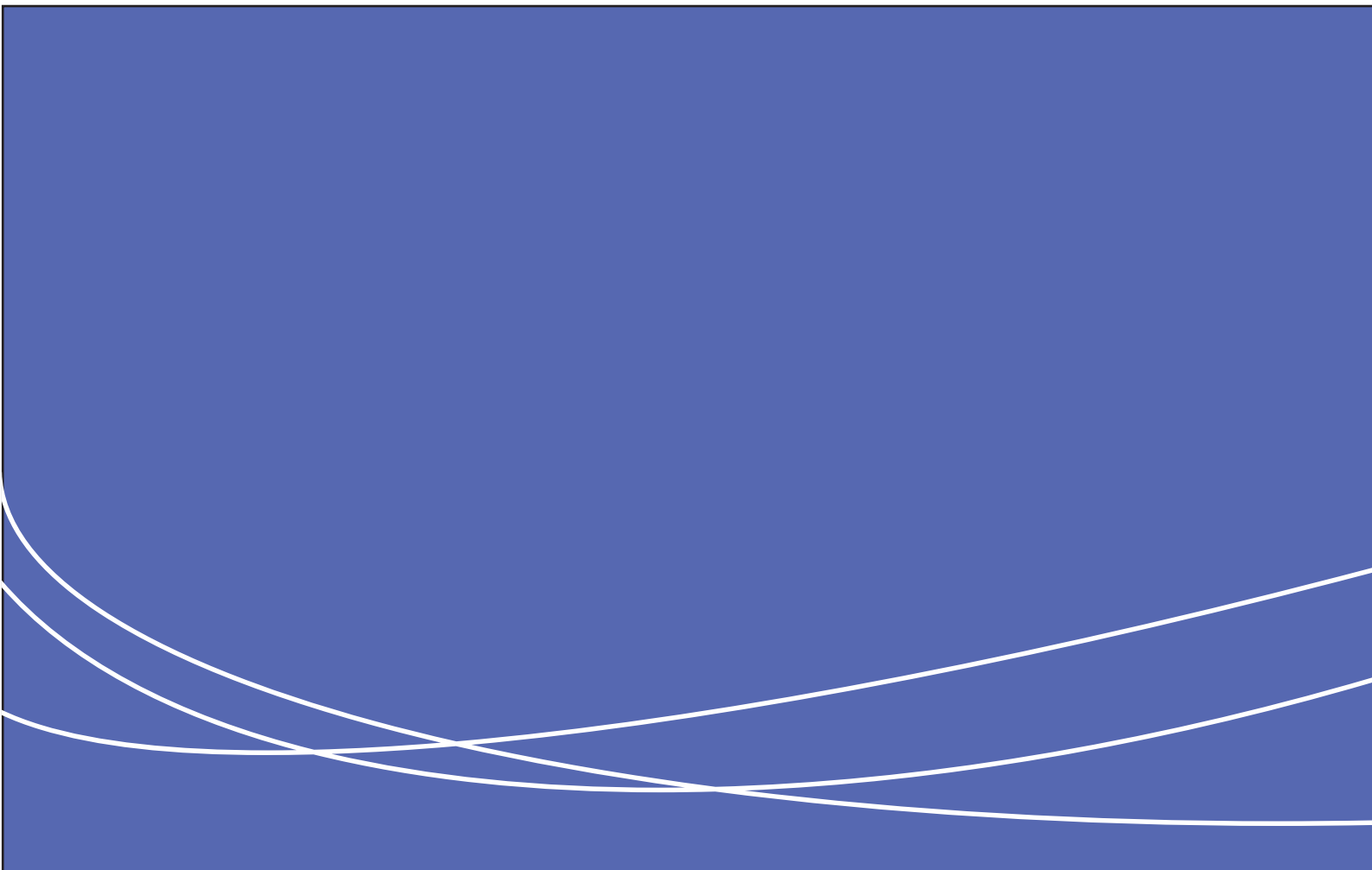
The following lines of the article also present problematic points related to the new methodology for the official poverty line and income inequality of households. For the purposes of the commentary and analysis, the articles of Prof. Dr. Vasil Tsanov and Prof. Dr. Stoyan Tsvetkov, which cover these topics were used. At the end of the article, proposals are presented for changing the way the ‘Household Budget Survey’ is conducted in the foreseeable future.

---

* PhD, Deputy President of the NSI; e-mail: bbogdanov@nsi.bg.

**СТАТИСТИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ И
АНАЛИЗИ**

ДИСКУСИЯ ЗА РАЖДАЕМОСТТА И ПОЛИТИКАТА НА ДЪРЖАВАТА КЪМ НЕЯ

Марта Сугарева*

В предходна статия, публикувана в сп. „Статистика“ (Сугарева, Мургова, 2021), повдигнахме актуалната тема за раждаемостта и държавната политика, насочена към нейното стимулиране. Беше застъпена тезата, че политиката за стимулиране на раждаемостта, провеждана в България през последните години и десетилетия, не е насочена правилно за преодоляване на реалните демографски проблеми, а именно намаляване на населението. Обяснихме, че това намаление в най-голяма степен е резултат от външната миграция.

Провежданата през последните 2 десетилетия политика не е постигнала търсения ефект, тъй като тя е насочена към повишаване на раждаемостта; по-скоро тя има негативни последици: довела е до поддържане на висока юношеска раждаемост, предимно при групи от населението с ниско образование, определяни като роми. Съчетаването на тези два фактори - високата юношеска раждаемост и ниското образование, води до взаимно подсилване на всеки от тях, като в крайна сметка в обществото се разрастват бедността, безработицата (във връзка с ниското образование и неграмотността), отчуждеността от културния живот, различни асоциални прояви и други. Българското общество се оказва не само с най-високи равнища на бедност в Европа, но и с най-високи равнища на социална дезинтеграция и разслояване. (https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_addressing-inequalities_en_0.pdf)

Според последни данни на Евростат за неравенството в страните от ЕС към 2019 г. по отношение на разполагаемия доход България е с най-висок коефициент на Джини (40.8%), следвана от Литва (35.4%), Латвия (35.2%) и Румъния (34.8%) (Eurostat, 2021).

В цитираната статия посочихме, че средният брой деца на една жена в последните години се намира на равнище, близко до средното за Европа - около 1.5 - 1.6 деца. Този факт обаче рядко се споменава в медиите, а по-скоро се набляга на изрази като „демографска криза“, „катастрофа“ и др., без да се навлиза в дълбочина на демографската динамика. Не се коментира дали и доколко съответните процеси на раждаемост и смъртност са характерни изключително само за нашата страна и доколко те се наблюдават и в много други страни в Европа и по света¹. Всички това води до известно объркване и несигурност при интерпретацията на демографската динамика, дори и от страна на специалистите.

* Проф. д.с.н., преподавател в ПУ „Паисий Хилендарски“; e-mail: marta.sugareva@yahoo.com.

¹ Специално за смъртността все още се срещат оценки, че в България тя е една от най-високите (или най-висока) в целия свят, въпреки че многократно сме обяснявали, че брутният коефициент за смъртност (умрели на 1 000 души от населението) не може да се използва като единствен индикатор на смъртността в една държава.

В този контекст е необходимо да коментираме мнението на един от анонимните рецензенти на споменатата статия: „Позволявам си да не се съглася напълно с твърдението на с. 15, че „страната ни няма недостиг на раждания, а недостиг на качествено и пълноценно отглеждане на децата и образование на младото поколение“.

Спорно се оказва също нашето твърдение (цит. съч. с. 14) относно това дали политиката на поощряване на раждаемостта, помощите и детските надбавки, ... подтикват момичетата от ромската етническа група да раждат на твърде ниска възраст. (Получихме бележка от член на редколегията, в която се изразява съмнение относно състоятелността на това твърдение.)

Очевидна е необходимостта от повече обяснения за това **какви са реалните демографски проблеми на България в областта на раждаемостта**. Темата е актуална и изключително обширна. Тук ще се спрем на някои аспекти от нея, а именно - на факторите, определящи раждаемостта и на ролята на политиката сред тези фактори. Ще посочим редица неправилни схващания, разпространявани публично в тази област: отчасти поради липса на компетентна научна оценка на самите демографски процеси, отчасти поради желание на определени кръгове да подхранват „страхове“ в обществото, обслужвайки икономически и финансови интереси.

Динамика на раждаемостта във връзка с политиката към нея

Ако разгледаме по-дълга динамика, ще установим, че за България, както и за другите страни от Източна Европа е характерно рязкото спадане на раждаемостта (измерена чрез показателя „среден брой деца на една жена“, наричан още „тотален коефициент за раждаемост“), започнало около 1990 година. Преди 1990 г. този показател се колебае около 2 деца средно на една жена. В този период (преди 1990 г.) се наблюдават два локални „пика“ - през 1968 и 1973 г., причинени от нововъведения в политиката към раждаемостта: през тези години са въведени ограничения в достъпа до аборт по желание² в рамките на т.нар. политика за стимулиране на раждаемостта. Тя съдържа както материални стимули (увеличаване на месечните детски надбавки, на бонуса при раждане, привилегии за многодетните семейства и за самотните майки при получаване на жилище, при пътуване, при прием на децата в детски заведения - детски ясли и градини), така и „рестриктивни“ (ограничаващи свободата) мерки, в т.ч. споменатите ограничения на достъпа до аборт и въвеждането на т.нар. „ергенски данък“³. Тази наталистична политика⁴, продължила две десетилетия, несъмнено е допринесла за поддържането на по-висока раждаемост в България преди 1989 година. След началото на демократичните промени обаче повечето от стимулите и рестрикциите отпадат, но в общественото съзнание остават очакванията, че такива стимули са нормални и че младите хора, а и цялото общество трябва да очакват подобна политика на държавата. Отпадането на повечето от мерките за стимулиране на раждаемостта след 1990 г. в комбинация с икономическите кризи и други фактори от

² Абортът в България е разрешен от закона през 50-те години на XX век. В края на 60-те и началото на 70-те години се въвеждат ограничения в свободния достъп до аборт за определени категории жени - които са в брак и имат по-малко от две живородени деца. Тези ограничения имат за цел да спрат намаляващата раждаемост (измерена на 1 000 души от населението), но всъщност имат временен и краткотраен ефект. Появяват се два пика, следвани от компенсационни спадове на следващата година, а средният брой деца се установява около две до края на 80-те години на века. (Това е равнището, наблюдавано преди да се въведат политическите мерки за стимулиране на раждаемостта.)

³ Ергенският данък съществува от 1951 г., но през 1967 г. се увеличава двойно: за несклучвалите брак лица над 30-годишна възраст, както и за семейните без деца след 5-годишен брак, размерът на този данък се увеличава от 5 на 10%. През 1968 г. влиза в сила Указ за насърчаване на раждаемостта и Правилник за приложението му. В този правилник ергенският данък се увеличава за лицата над 35-годишна възраст: той е 5% за лицата от 21 до 30 навършени години, 10% за лицата от 30 до 35 навършени години и 15% за лицата над тази възраст. Данъкът се събира до навършване на 45 години от жените и на 50 години от мъжете. След 1990 г. ергенският данък е отменен.

⁴ Политика, имаща за цел повишаване на раждаемостта.

информационен характер доведоха до безпрецедентно намаление на раждаемостта в десетилетието след падането на Берлинската стена както в България, така и в другите източноевропейски страни. Инерцията от миналото обаче, както и насажданите през последните години страхове от „изчезване на нацията“ и други подобни поддържат в нашето общество - особено сред младото поколение - очаквания и вярвания, че държавата трябва да продължава да поощрява (насърчава) раждаемостта. Самата държава, в лицето на нейните институции, показва невероятна ригидност при интерпретиране на демографските проблеми, стигаща до отказ от прилагане на професионални критерии за оценка на демографските процеси. Съответно мерките, които се прилагат в тази област, са остарели и неадекватни.

Налагат се въпроси: Как се определя политиката на държавата в тази област? Какви са информационните, ценностните и методологичните предпоставки при нейното създаване? Какви са ефектите от тази политика - как тя влияе върху раждаемостта в нашата страна, върху семейството, възпитанието и образованието на младото поколение?

Национална стратегия за демографско развитие

На сайта на Министерския съвет са публикувани 17 плана и отчета по тази политика между 2012 и 2019 година (<https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=778>). Десетки, стотици, милиони левове и евро са похарчени всяка година за програми и схеми по тази политика, в която Приоритет I е „Забавяне на негативните демографски процеси и намаляването на броя на населението“, а Направление 1 - „Насърчаване на раждаемостта чрез създаване на среда, благоприятна за отглеждането и възпитанието на деца“.

Понятието „негативни“ демографски процеси в случая се използва по такъв начин, сякаш не се нуждае от обосновка: щом са демографски, значи трябва да са негативни по презумпция. В действителност това съвсем не е така: повечето демографски процеси не могат да се определят нито като негативни, нито като позитивни. Първата работа на един професионален демограф, който се заема да ги анализира, би трябвало да бъде тяхното точно и безпристрастно описание (демографски анализ). В случая този анализ е изпълнен с грешки и неточности, а той би трябвало да се използва като основа за обосноваване на необходимостта от съответните прилагани политически мерки.

Така например в последния публикуван отчет на Министерството на труда и социалната политика (2019 г.)⁵ се забелязват следните груби грешки:

- Идентифицира се понятието „**раждаемост**“ с брутният коефициент за раждаемост (на 1 000 души от цялото население).

„В държавите членки най-високите нива на раждаемост през 2019 г. са регистрирани в Ирландия (12.1 на 1 000 жители), следвана от Франция (11.2‰), Швеция (11.1‰) и Кипър (10.9‰), докато най-ниските са регистрирани в държавите членки: Италия (7.0‰), Испания (7.6‰), Гърция (7.8‰), Финландия (8.3‰) и Португалия (8.4‰).“ (цит. отчет, с. 7).

„В регионален аспект най-висока е раждаемостта в областите Сливен - 12.4‰, и София (столица) - 9.8‰.“ (с. 14.)

Тоталният коефициент за плодовитост пък бил показател за „плодовитостта на жените“ (що за термин?⁶):

⁵ Министерство на труда и социалната политика. Отчет за 2019 година. За изпълнение на Актуализираната Национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България (2012 - 2030 г.).

⁶ Термин „плодовитост на жените“ в демографията няма. В по-стари учебници се използват понятията: „тотален коефициент за плодовитост“, „специфичен коефициент за плодовитост“, но това са наименования на коефициенти, а не характеристика на жените.

„Тоталният коефициент на плодовитост е един от основните показатели, характеризиращи плодовитостта на жените.“ (с. 15).

- Наблюдава се объркване относно статута на извънбрачно родените деца: смесват се децата, живеещи в семейство с двама родители, с тези, чийто баща ги е припознал:

„За 79.8% от извънбрачните раждания има данни за бащата, което означава, че тези деца най-вероятно се отглеждат в семейна среда от родители, живеещи в съжителство без брак.“ (с. 15 – 16).

- Наличието на „данни за бащата“ означава, че детето е припознато от бащата, но това не дава основание да се предполага, че двамата родители „най-вероятно“ живеят заедно.

Не са посочени никакви данни за това в какви семейства живеят децата в България. В точка 1.2.2, в която би трябвало да се даде подобна информация, както и да се посочат проблемите в областта на семейството у нас, да се даде отчет какво е направено по тях - има данни единствено за „брачност“ и „бракоразводност“ и то показани чрез най-грубите демографски показатели⁷, взети направо от НСИ.

- Анализът на **смъртността** се свежда до отбелязване, че броят на умрелите през 2019 г. е намалял спрямо предходната година, а „нивото на обща смъртност“ („обаче“) „продължава да е твърде високо“. Няма никакво научно обяснение за причините, които са довели до тези промени. От какво зависи общият брой на умрелите? А от какво зависи „общата смъртност“?⁸ Към тези въпроси изобщо не се предоставят никакви обяснения, а те са важни, ако трябва да се очертае демографската динамика по верен начин.

- В сравнение с 2018 г. броят на умрелите лица намалява с 443, или с 0.4%. Общият брой на умрелите лица през 2019 г. е 108 083 души, а коефициентът на обща смъртност - 15.5‰. Нивото на обща смъртност обаче продължава да е твърде високо.

В този случай също става ясно, че анализът е непрофесионален. Професионалният подход към анализа на смъртността би трябвало да потърси отговор на горните въпроси, а това предполага изследване на смъртността в отделни възрастови групи.

- Анализът на **демографското остаряване** (популярно назовано „застаряване“) се свежда до посочване на най-общите числа, без да се обясни дали има някакви проблеми в тази област, кои са те и как следва да се решават.

„Процесът на застаряване е по-силно изразен сред жените отколкото сред мъжете. Относителният дял на жените на възраст над 65 години е 25.1%, а на мъжете - 17.9%. Тази разлика се дължи на по-високата смъртност сред мъжете и като следствие от нея - на по-ниската средна продължителност на живота при тях (с. 26).

„Общо за ЕС-28 относителният дял на населението на 65 и повече навършени години е 20.0%. Най-висок е този дял в Италия (22.8%), следвана от Гърция (22.0%), Португалия и Финландия (по 21.8%). Общо в девет страни, включително и България, делът на възрастното население е над 20.0%.“ - с. 27.

Нито дума какво се крие зад тези числа, съответно в България и в другите цитирани държави? Огромните разлики между относителния дял на старите при мъжете и при жените, по-високата смъртност на мъжете, която споменават, не изискват ли някаква политика от страна на държавата?

⁷ Такива груби показатели са брутните коефициенти за брачност и за бракоразводност, съответно брой на браковете и на разводите на 1 000 души от населението. В съвременната демография се използват по-съвършени показатели, каквито са съответните тотални коефициенти (за брачност и за бракоразводност), показващи равнищата на тези два процеса в чист вид (без влиянието на възрастовата структура на населението), но те изискват специална компетентност, за да бъдат изчислени и интерпретирани.

⁸ Показателят, който се визира в случая, се нарича „общ коефициент за смъртност“. Понятие „обща смъртност“ в демографията не се използва.

На с. 19 лаконично пише:

„Смъртността сред мъжете (16.6%) е по-висока в сравнение със смъртността сред жените (14.5%). През 2019 г. на 1 000 жени умират 1 080 мъже. Продължават и силно изразените различия в смъртността сред градското и селското население. Коефициентът на смъртност е по-висок в селата (21.6%) отколкото в градовете (13.3%). С най-висока смъртност в страната са областите Видин - 22.9%, Монтана - 21.8%, и Ловеч - 20.9%. В седем области смъртността е по-ниска от общата за страната, като най-ниска е в София (столица) - 11.8%.“

В горния текст - в първото изречение и в изреченията след второто - под „смъртност“ явно се разбира брутният (общ) коефициент за смъртност. Авторите на тези текстове обаче не си дават сметка, че щом при жените процентът на старите е по-висок, нормалното би било при тях брутният (общ) коефициент за смъртност да е по-висок. Но щом не е така, какви са причините? За тях не се споменава нищо. Тази аномалия дори не се споменава изобщо. Няма никакъв анализ относно различията в посочените промили между отделни области на страната. Читателят може да остане с впечатлението, че „смъртността“ в област Видин е два пъти по-висока от тази в София, но това съвсем не е вярно. Тази грешка произтича от идентифицирането на понятието (и на феномена) „смъртност“ с показателя „брутен (общ) коефициент за смъртност“ на 1 000 души от съответното население. Подобна грешка се забелязва и в много медийни публикации по тази тема, които твърдят, че „смъртността“ е една от най-високите в целия свят. А подобно твърдение може да има много сериозни политически и социални последици. По тази причина е необходимо при излъчването на подобни публикации да се привличат специалисти, които компетентно да обясняват в детайли за какво става въпрос. В противен случай обществото изпада в сериозно заблуждение относно важни за него проблеми.

От какво зависи раждаемостта?

Този въпрос са си задавали много учени и политици, но категоричен отговор няма и вероятно не може да има. Причината е в това, че раждаемостта е сложен демографски процес, който има различни проявления и съответно - различни индикатори.

На английски език има два термина, които се превеждат на български като „раждаемост“: „natality“ и „fertility“, като по-често в демографията се употребява вторият. Терминът „birth rate“ (който на английски език е близък по смисъл до „natality“) е правилно на български език да се превежда като (брутен) коефициент за раждаемост; той показва броя на родените деца през дадена година на 1 000 души от населението.

В изследванията на раждаемостта много често се използва т.нар. тотален коефициент за раждаемост, наричан още „среден брой деца на една жена“ (в публикациите на НСИ - „брутен коефициент за плодовитост“⁹), показващ средния брой деца, които би родила една жена от хипотетично поколение, ако на всяка възраст това поколение ражда с интензивност, равна на съответната интензивност, наблюдавана през дадена календарна година във възрастовите групи на жените между 15 и 49 години (образуващи т.нар. фертилен период на жената).

⁹ Няма единно мнение как трябва да се превежда на български език показателят „total fertility rate“, който впрочем показва най-ясно равнището на раждаемостта в дадено население. Има лесна интерпретация (въпреки сравнително сложния начин на изчисление) и успешно се прилага при международни сравнения, тъй като не е обременен с влиянието на възрастовата структура на населението. (Може да се помисли за превод като: общ коефициент за раждаемост.) На руски език този показател се превежда като „Суммарный коэффициент рождаемости“.

Интуитивното разбиране в обществото, когато се говори за раждаемост, води към броя на децата, които ражда (средно) една жена през живота си. Следователно, ако приемем за индикатор на раждаемостта тоталния (сумарен) коефициент, то факторите, които го определят, са:

- 1) Общият брой деца, които жената и семейството желаят (т.нар. „желан брой деца“);
- 2) Евентуални промени, настъпващи във възрастовото разпределение на ражданията през репродуктивния период на жените.

В България социалните норми относно желания и идеалния брой на децата варират около две, като голяма част от семействата имат по едно дете поради икономически притеснения. В последните 30 години се наблюдава процес на „разчупване“ на идеалите и нормите по този въпрос. Така например все повече млади хора се обявяват като „child free society“, т.е. общество свободно от деца, привърженици на т.нар. съзнателен отказ от деца. Други пък - такива, които обичат децата и имат възможност да си позволят, раждат повече от две и това вече не се разглежда като екстравагантност. Казано със статистически термини, увеличава се дисперсията по отношение на броя на желаните деца, което неминуемо води и до разширяване на разнообразието на видовете семейства по отношение на този показател. Всъщност в съвременните условия се наблюдава също разширяване на палитрата от видове семейства спрямо други характеристики, свързани с разпространението на съжителствата без брак, еднородителските¹⁰ семейства, рекомпозираните¹¹ семейства и други. Тук няма да навлизаме в тази тема, само я отбелязваме, тъй като тези „нови модели на семейство“¹² заслужават специално внимание както от страна на изследователите, така и от страна на политиците. За съжаление, науката у нас в тази област е в дълг към обществото, нещо, което спешно би трябвало да се поправи.

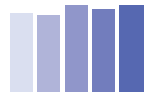
Ако трябва да определим мястото на политиката сред всички фактори, определящи раждаемостта, на първо място трябва да посочим, че върху семейството и децата в него оказват влияние всички политики, провеждани от държавата, а не само (и дори не толкова) мерките, насочени пряко към стимулиране на раждаемостта: помощи, детски надбавки, данъчни регулации, жилищни и други преференции, политика към абортите. Вземането на решение за раждане на дете става в рамките на сложен процес на мотивация, при който жената и двойката взаимодействат не само с държавата, но преди всичко със своите близки и приятели, със съседни, колеги и професионален кръг. В близкото социално обкръжение се наблюдават съответни „норми“ и „ценности“, които в голяма степен определят или поне насочват репродуктивните решения. Ролята на държавата и на държавната политика се интерпретира в една или друга светлина в зависимост от основните потребности, ценности и цели на съответните групи и общности, в които живеят младите хора.

В миналото - преди 1989 г. - ролята на държавата в икономиката и в обществото беше една, сега е друга. Намираме се в преход от централизирана система на управление на икономиката към демокрация и пазарна икономика.

¹⁰ Семейства с един родител и деца. Наричат се още „монопарентални семейства“.

¹¹ Семейства, създадени след развод или раздяла, при които детето или децата живеят с партньор (съпруг) на майката, който не е техен биологичен баща, или с партньорка (съпруга) на баща им, която не е тяхна биологична майка. При този случай често в семейството живеят деца от различни родители или поне единият е различен - доведени, заварени и природени деца. Наблюдават се вариации в зависимост от това дали детето (децата) контактува с биологичния си родител (майка или баща), който живее в друго домакинство, както и в зависимост от интензивността и качеството на тези контакти.

¹² През последните години възниква и друг смисъл, влаган в понятието „нови модели на семейство“, а именно - семейства, в които родителите са от еднакъв пол. (Miranda et al. 2018) accessed Nov 26 2021. International Journal of Sexual Health 30(2):1-15.

Отношението към държавата и нейната политика е различно при различните групи, общности и лица и като цяло - трудно за определяне. Естествено е да има инерция и очакванията да бъдат повлияни от миналото: хората да очакват от държавата да ги подкрепя и управлява, както е било в периода преди 1989 година.

Характерно за всички държави от т.нар. Източна Европа, преживели преход към пазарна икономика и демокрация в края на 80-те години, включително и за България, е това, че раждаемостта рязко намалява в началото на прехода и достига безпрецедентно ниски стойности, близки до едно дете средно на една жена.

През 1997 г. се наблюдава „дъно“ - както в раждаемостта, така и в други демографски показатели. След 1997 г. общата тенденция е към повишение на раждаемостта (с известни колебания). (Виж: Сугарева, Мургова, 2021, фиг. 6.)

1. История на раждаемостта в европейските страни; тотален коефициент за раждаемост в избрани държави: 1960 - 2019 година

Държави	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995
Белгия	2.5	2.6	2.3	1.7	1.7	1.5	1.6	1.6
България	2.3	2.0	2.2	2.2	2.1	2.0	1.8	1.2
Чехия	2.0	2.2	1.9	2.4	2.1	2.0	1.9	1.3
Гърция	2.2	2.3	2.4	2.3	2.2	1.7	1.4	1.3
Италия	2.4	2.6	2.4	2.2	1.6	1.4	1.3	1.2
Унгария	2.0	1.8	2.0	2.4	1.9	1.9	1.9	1.6
Нидерландия	3.1	3.0	2.6	1.7	1.6	1.5	1.6	1.5
Австрия	2.7	2.7	2.3	1.8	1.7	1.5	1.5	1.4
Португалия	3.2	3.2	3.0	2.8	2.3	1.8	1.6	1.4

1. История на раждаемостта в европейските страни; тотален коефициент за раждаемост в избрани държави: 1960 - 2019 година

(Продължение и край)

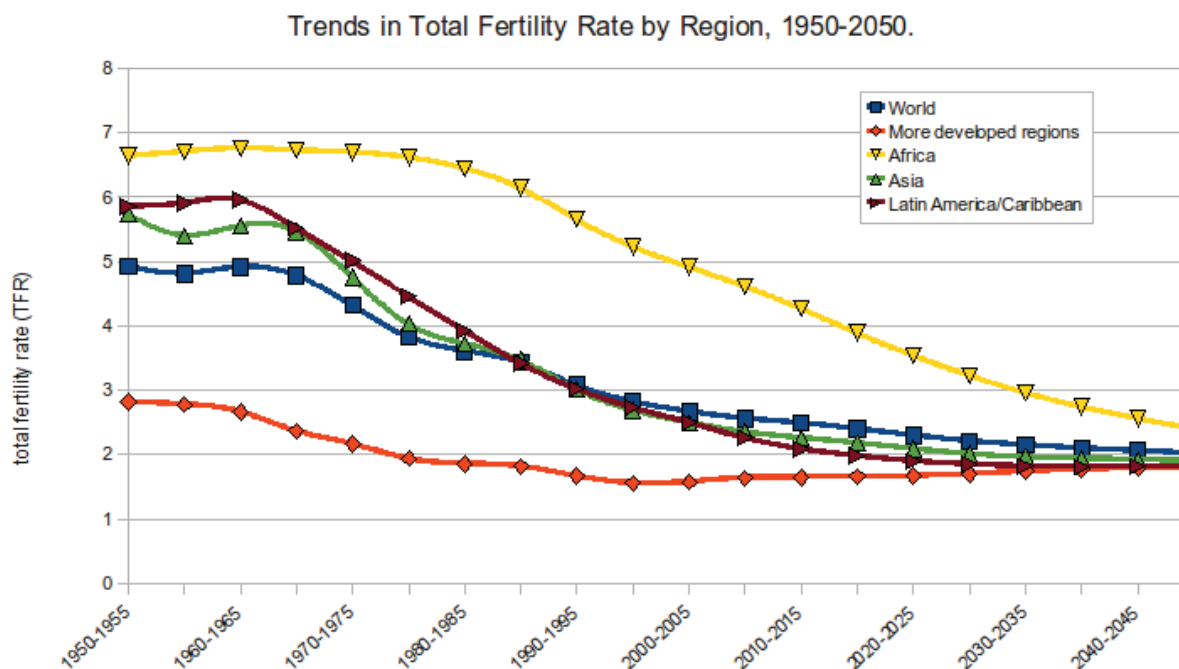
Държави	2000	2005	2010	2015	2019
Белгия	1.7	1.8	1.9	1.7	1.6
България	1.3	1.4	1.6	1.5	1.6
Чехия	1.2	1.3	1.5	1.6	1.7
Гърция	1.3	1.3	1.5	1.3	1.3
Италия	1.3	1.3	1.5	1.4	1.3
Унгария	1.3	1.3	1.3	1.5	1.6
Нидерландия	1.7	1.7	1.8	1.7	1.6
Австрия	1.4	1.4	1.4	1.5	1.5
Португалия	1.6	1.4	1.4	1.3	1.4

Източник: Евростат.

По последни данни най-ниска раждаемост в световен мащаб - под 1.3 деца средно на една жена - се наблюдава в следните държави: Южна Корея, Пуерто Рико, Хонгконг, Сингапур, Макао, Украйна, Испания и Република Молдова. За България подобни свръх-ниски равнища на раждаемостта са наблюдавани през първите десетина години след началото на демократичните промени (1990 - 2000 г.). Подобен срив се наблюдава и в другите източноевропейски страни, като от началото на новото хилядолетие тенденцията е към увеличение на раждаемостта (нарастване на тоталния коефициент за раждаемост).

В световен мащаб тенденцията е към сближаване на раждаемостта в отделните региони.

Фиг. 1. Тотален коефициент за раждаемост в регионите на света след 50-те години на XX век и прогноза до 2045 година

Източник: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Trends_in_TFR_1950-2050.png?uselang=bg#filelinks; Author=[[User:Rcragn]Rcra. Данните са взети от: United Nations World Population Prospects, 2008.

Държавата с най-висока раждаемост в света е Нигер - 6.8 деца средно на една жена. Над 5 деца средно на една жена се наблюдават в: Сомалия, ДР Конго, Мали, Чад, Ангола, Бурунди, Нигерия, Гамбия и Буркина Фасо.

Повечето други държави в Африка имат раждаемост между 4 и 5 деца средно на една жена. Най-многолюдната държава в Африка - Нигерия (на 7-о място в света по население) - с над 200 милиона жители, има тотален коефициент за раждаемост 5.3, което е много над равнището, осигуряващо просто възпроизводство. Както се вижда, най-бедните държави имат много висока раждаемост, докато развитите държави в Европа и в света имат раждаемост под 2.1, т.е. под равнището на простото възпроизводство.

Тези данни дават известни индикации относно факторите, определящи равнището и динамиката на раждаемостта. Вижда се, че раждаемостта, която е била висока в целия свят в далечното минало, закономерно намалява в различните региони на света по различно време, като тенденцията е в бъдеще тя да се приближи навсякъде до равнището на простото възпроизводство - около 2 деца средно на една жена. Понастоящем най-висока раждаемост се наблюдава в Африка, а най-ниска - в Европа и в развитите страни в другите континенти. Очевидно **социално-икономическото развитие** се явява основен фактор за намалението на раждаемостта за дълъг период („демографски преход“); съответно показателите за „развитие“ (например индексът на човеко развитие¹³) се намират в **отрицателна корелация** в средния брой деца на една жена в държавите.

¹³ Ангелова П., Индексът на човешкото развитие - методологически и приложни аспекти. сп. „Статистика“, бр. 2, 2016 година.

Това правило обаче не е всеобщо валидно. В България и Източна Европа преди 1990 г. раждаемостта е поддържала равнище близко до 2.1, след което в началото на демократичните промени се наблюдава сериозен срив за около 10 години, последван от постепенно **компенсационно нарастване**. В Западна Европа раждаемостта спада постепенно от 60-те години на XX век (когато в повечето държави тя е над две деца средно на една жена, а в Нидерландия дори над три) до съвременните равнища на „свръх-ниска“ - около 1.5 деца средно на жена, достигащи до 1.3 и дори 1.2 за някои години в страни като Италия, Испания, Гърция и Португалия (вж. табл. 1).

През последните години раждаемостта на държавите от ЕС (както и в повечето развити страни в света) е около 1.5, като най-високо е равнището във Франция (1.9). Налице е значителна вариация между държавите от ЕС по отношение на равнището на раждаемостта, което е показател за влиянието на фактори като традиция, религия и други културно-исторически особености.

В Израел равнището на тоталния коефициент за раждаемост е 3.0. Специалистите¹⁴ обясняват това високо равнище на раждаемост с факта, че Израел е страна, заобиколена от враждебно население. Следователно друг фактор, определящ раждаемостта в дадена държава, може да бъде **враждебността на околната среда**.

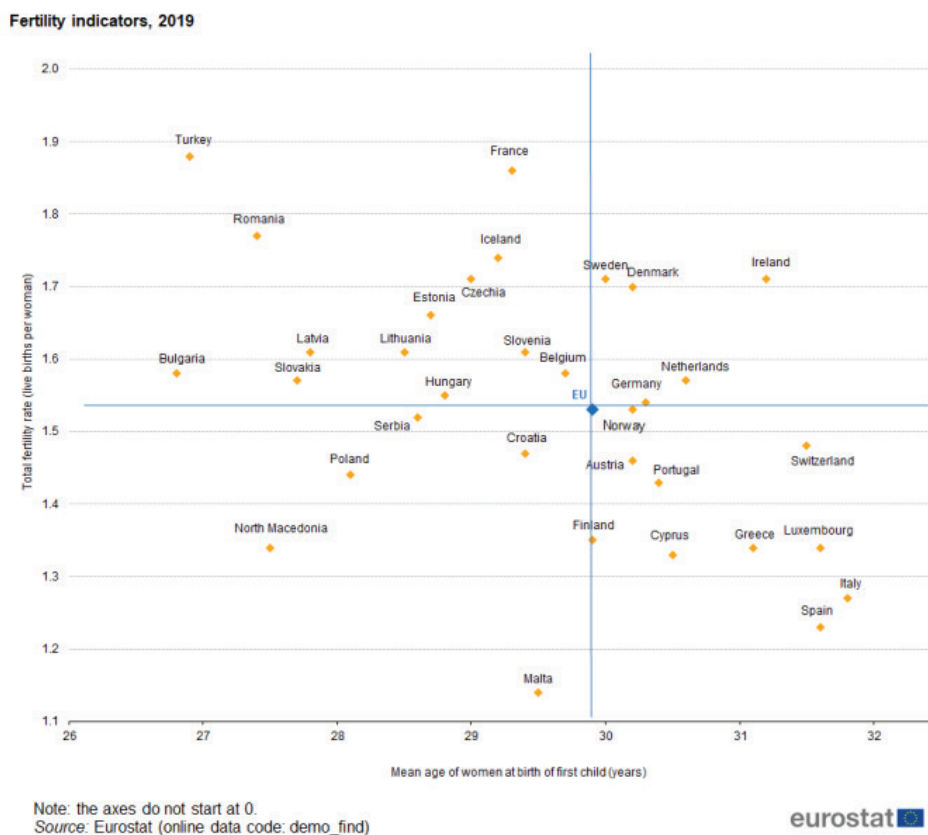
Държавната политика също може да има определено влияние върху раждаемостта, но това влияние трудно може да се определи, тъй като в същото време върху раждаемостта оказват влияние и други фактори. Така например отпадането на забраната на достъпа до аборт след 1990 г. у нас съвпадна с икономическа криза и с информационно „отваряне“ на страната към Европа и света. Появи се феноменът на масовата икономическа емиграция, който доведе до засилване на процеса на демографско остаряване. Почувства се недостиг на различни специалисти, както и обезлюдяване на много региони, наруши се дотогавашният ритъм на икономическия и обществения живот. Появиха се безпрецедентни икономически кризи, които поставиха много хора и семейства в бедстващо положение. Основни ценности бяха подложени на преоценка, което доведе до кризи в отношенията не само в обществото като цяло, но и в много семейства. Всички тези сътресения, които се наблюдават също и в другите страни от Източна Европа по същото време, оказаха негативно въздействие върху желанията и възможностите на младите хора да създават семейства и да имат деца.

Демографските изследвания отчитат рязка промяна във **възрастта на раждане**: средната възраст на раждане в България се увеличи от 24.5 години през 1975 г. на 27.7 години през 2020 година. (Тази възраст, разбира се, би била още по-висока, ако не беше налице високата юношеска раждаемост (около 40 на хиляда във възрастовата група 15 - 19 години.)

България е държавата в Европейския съюз с най-ниската възраст на жените при първото им раждане, а именно 26.3 години за 2019 г.; най-високата възраст на жените при първото им раждане се наблюдава в Италия: 31.3 години (данните са от Евростат; вж. фиг. 2).

¹⁴ Лекция на проф. Jon Anson по въпросите на раждаемостта в Израел. БАН, ИИНЧ, 2014 година.

Фиг. 2. Корелация между равнището на раждаемост (Total Fertility Rate) и средната възраст на жените при раждане на първо дете в европейските държави (данните са от 2019 година)

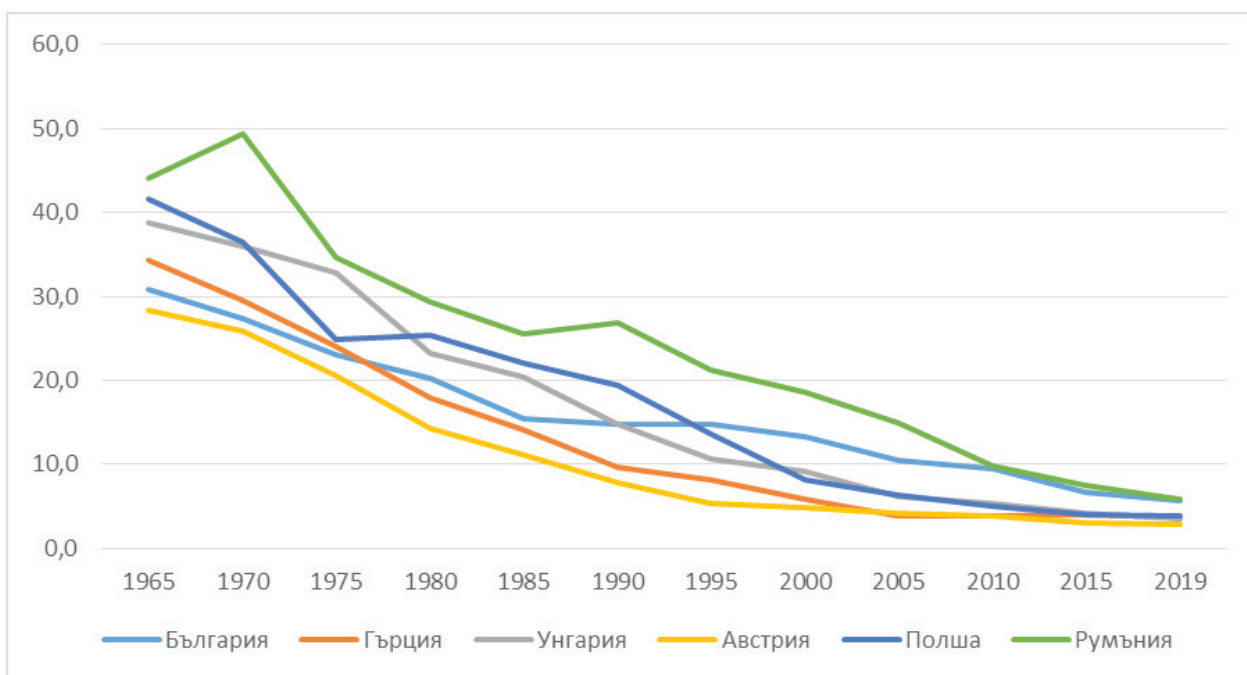

Източник: Евростат (https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Fig5_Fertility_indicators_2019.png)

Намалението на смъртността като фактор за намалението на раждаемостта през демографския преход

Много изследвания подкрепят тезата, че системният фактор, повлиял на намаляването на раждаемостта през периода на демографския преход, е намаляването на смъртността. У нас този преход се извършва приблизително в първата половина на XX век, но дори и в по-късни периоди, след 60-те години, намаляването на смъртността продължава все още в почти всички европейски страни. То може да се илюстрира чрез два показателя: коефициент за детска смъртност и средна продължителност на живота (фиг. 3 и 4).

За България е характерно, че през 60-те години на XX век детската смъртност е била сравнително ниска спрямо другите европейски държави, докато към края на периода (2019 г.) България и Румъния имат малко по-високи стойности, но без да се отличават рязко от другите европейски държави. Общата тенденция във всички държави е към намаление на детската смъртност (фиг. 3).

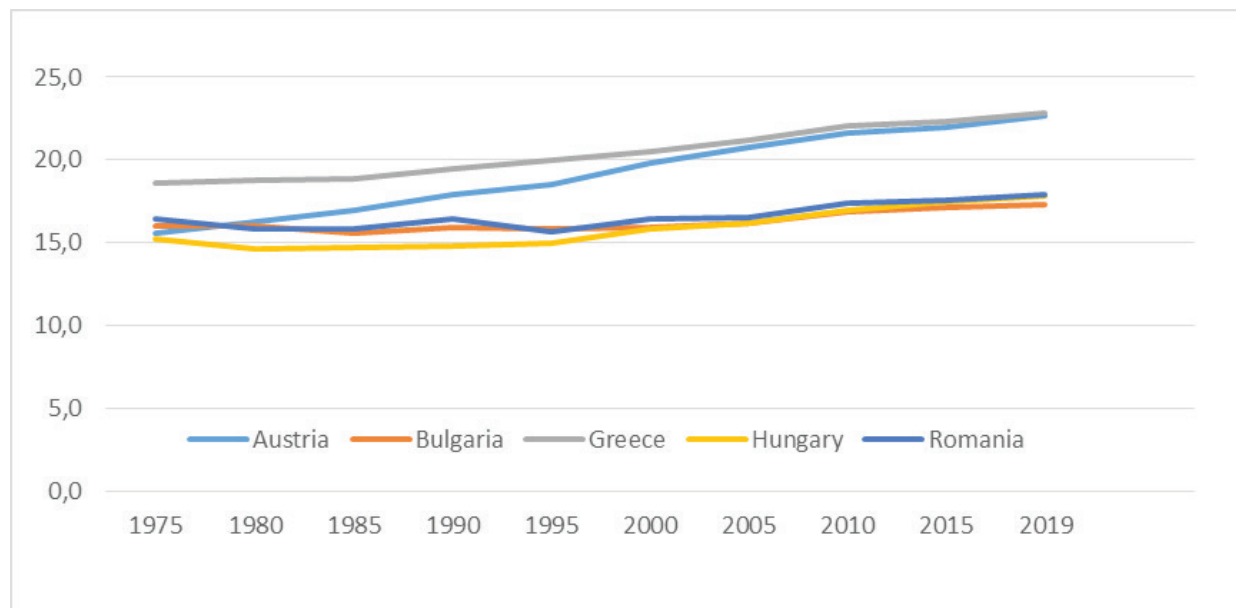
Фиг. 3. Динамика на детската смъртност в избрани европейски държави: 1965 - 2019 година

Източник на данните: Евростат.

Смъртността във високите възрасти намалява, което се вижда от графиката на фиг. 4, показваща динамиката на средната предстояща продължителност на живота на мъжете на възраст 60 години. При жените тенденциите са същите, дори още по-изразени що се отнася до България. (Предстоящата продължителност на живота нараства, следователно смъртността намалява.)

Фиг. 4. Средна продължителност на предстоящия живот на мъжете на възраст 60 години в избрани европейски държави: 1970 - 2019 година

Източник на данните: Евростат.

Тук няма да коментираме различията между мъжете и жените, нито между Западна и Източна Европа. Подобен коментар, придружен с данни, вече беше направен в предходна статия (Сугарева, Мургова, 2021). Тези данни показваме единствено с цел да представим демографския контекст, за който се отнася настоящото изследване на влиянието на политиката върху раждаемостта в България в съвременния етап на развитие.

Като цяло **демографските тенденции** според показателите за **раждаемост и смъртност** са в **положителна насока - към подобряване**, за разлика от всеобщото мнение, че демографските процеси в нашата страна се намират в катастрофално състояние. Намаляването на населението след 1990 г. (отрицателният прираст) се дължи в най-голяма степен на емиграцията. Тя, от своя страна, включва предимно млади хора в репродуктивна възраст, което автоматично води до по-нисък брутен коефициент за раждаемост и до по-висок брутен коефициент за смъртност, оттам до отрицателен естествен прираст. Последният се прибавя към отрицателния миграционен прираст, а от сумата от двата отрицателни прираста (естествен и миграционен) се получава големият по абсолютна стойност негативен общ прираст. Следователно наблюдаваното намаляване на населението на България след 1990 г. само частично е причинено от спад в раждаемостта. Този спад продължава по-малко от десет години след началото на демократичните промени, след което започва тенденция на увеличаване.

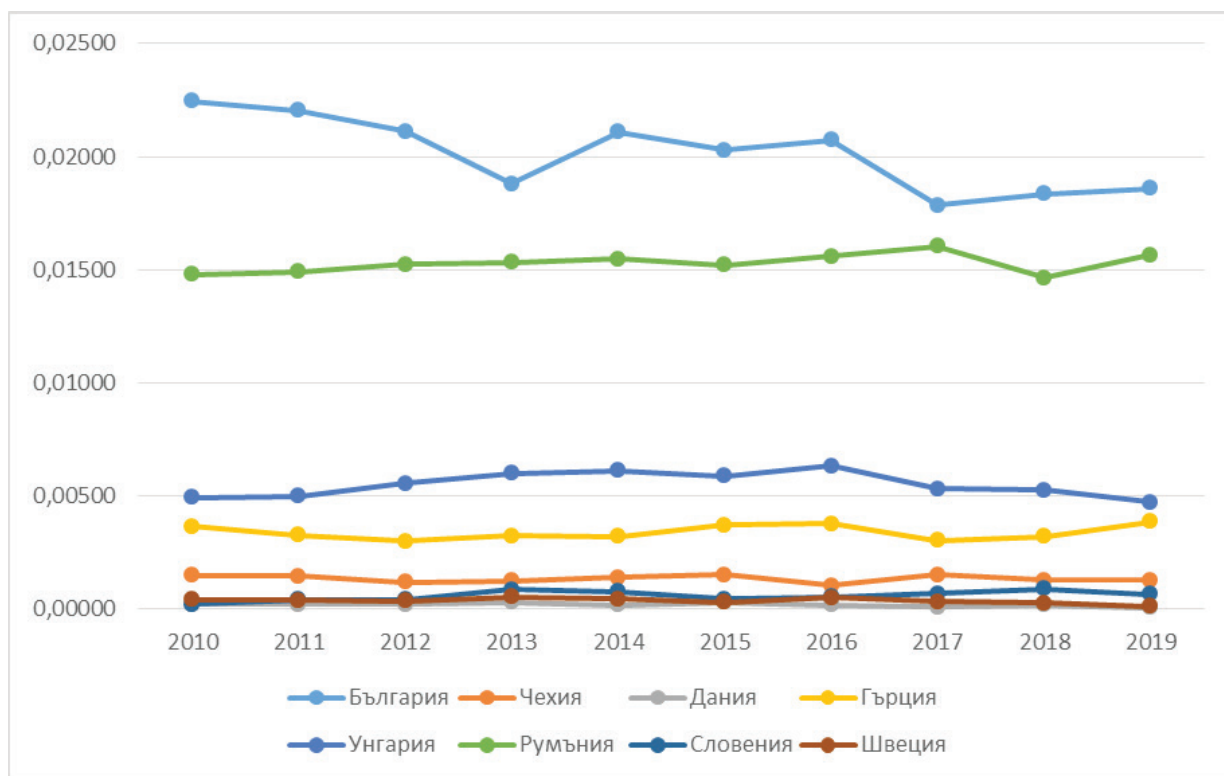
Бихме искали, разбира се, смъртността да е още по-ниска - каквато е в западните държави, но тя е такава, каквато е в повечето източноевропейски страни. Налице са малки колебания, които могат да се разглеждат като „случайни“ (в статистически смисъл). По-важното е, че трендовете на най-важните демографски показатели за раждаемост и смъртност са благоприятни. Що се отнася до раждаемостта средният брой деца на една жена не се променя съществено през последните десет години.

Юношеската раждаемост - проблем на България

Безпокойство будят високите все още стойности на раждаемостта в юношеските възрасти, особено във възрастите 15, 16 и 17 години (фиг. 5, 6 и 7).

Виждаме, че България и Румъния рязко се отличават от другите европейски държави по равнището на т.нар. юношеска раждаемост.

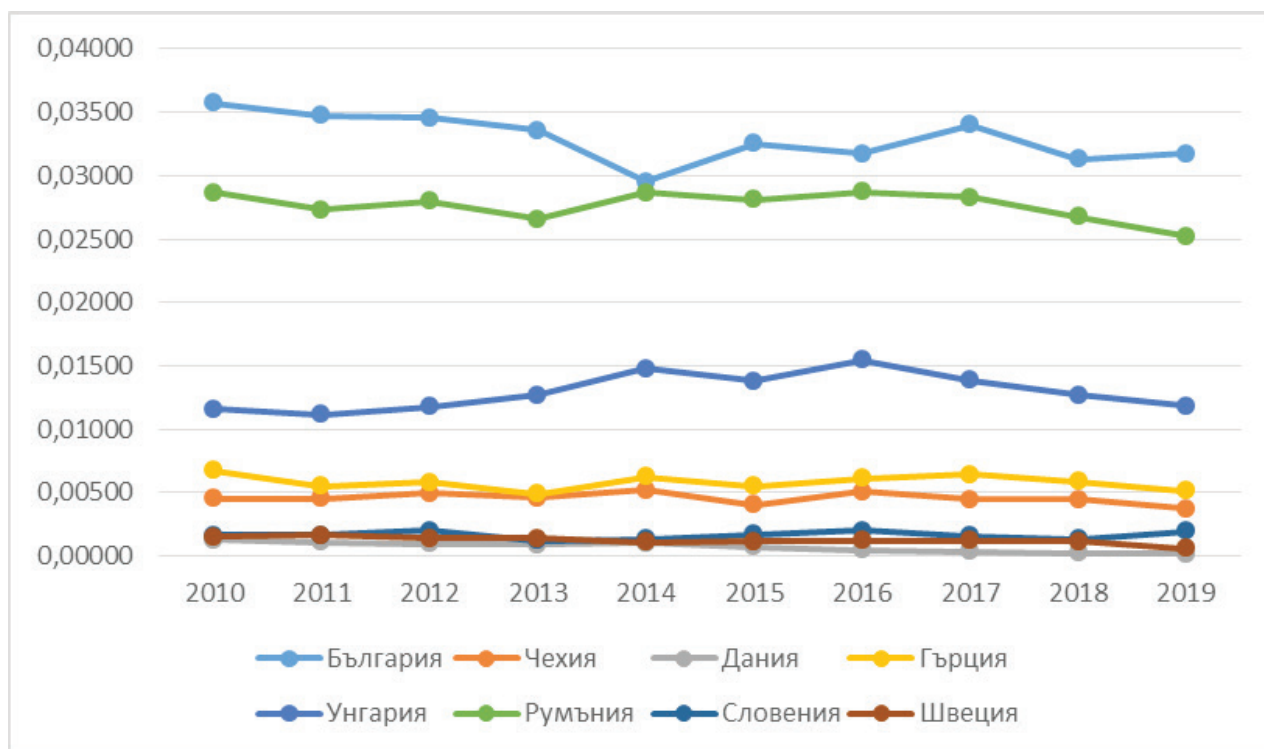
Фиг. 5. Раждаемост на 15-годишните в избрани европейски страни: 1975 - 2019 година

Източник на данните: Евростат.

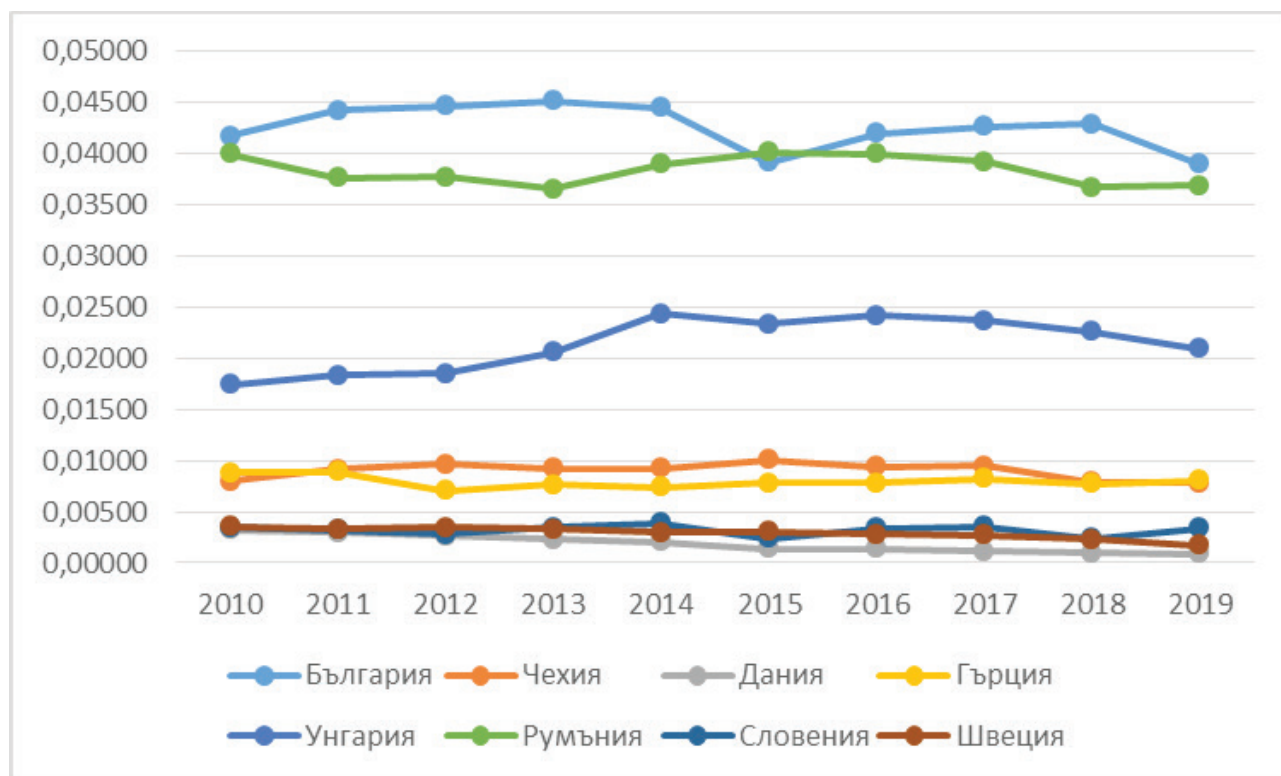
GEO/TIME	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
България	0.02245	0.02203	0.02112	0.01881	0.02109	0.02030	0.02073	0.01784	0.01835	0.01861
Чехия	0.00149	0.00147	0.00120	0.00125	0.00141	0.00151	0.00106	0.00153	0.00128	0.00129
Дания	0.00020	0.00020	0.00021	0.00030	0.00018	0.00030	0.00018	0.00009	0.00018	0.00006
Гърция	0.00365	0.00326	0.00301	0.00324	0.00320	0.00373	0.00377	0.00305	0.00321	0.00386
Унгария	0.00495	0.00500	0.00557	0.00601	0.00611	0.00589	0.00634	0.00533	0.00525	0.00474
Румъния	0.01479	0.01492	0.01523	0.01533	0.01548	0.01520	0.01561	0.01603	0.01465	0.01566
Словения	0.00021	0.00042	0.00043	0.00088	0.00079	0.00045	0.00055	0.00068	0.00091	0.00067
Швеция	0.00041	0.00039	0.00037	0.00054	0.00046	0.00029	0.00050	0.00033	0.00026	0.00012

Фиг. 6. Раждаемост на 16-годишните в избрани европейски страни: 1975 - 2019 година

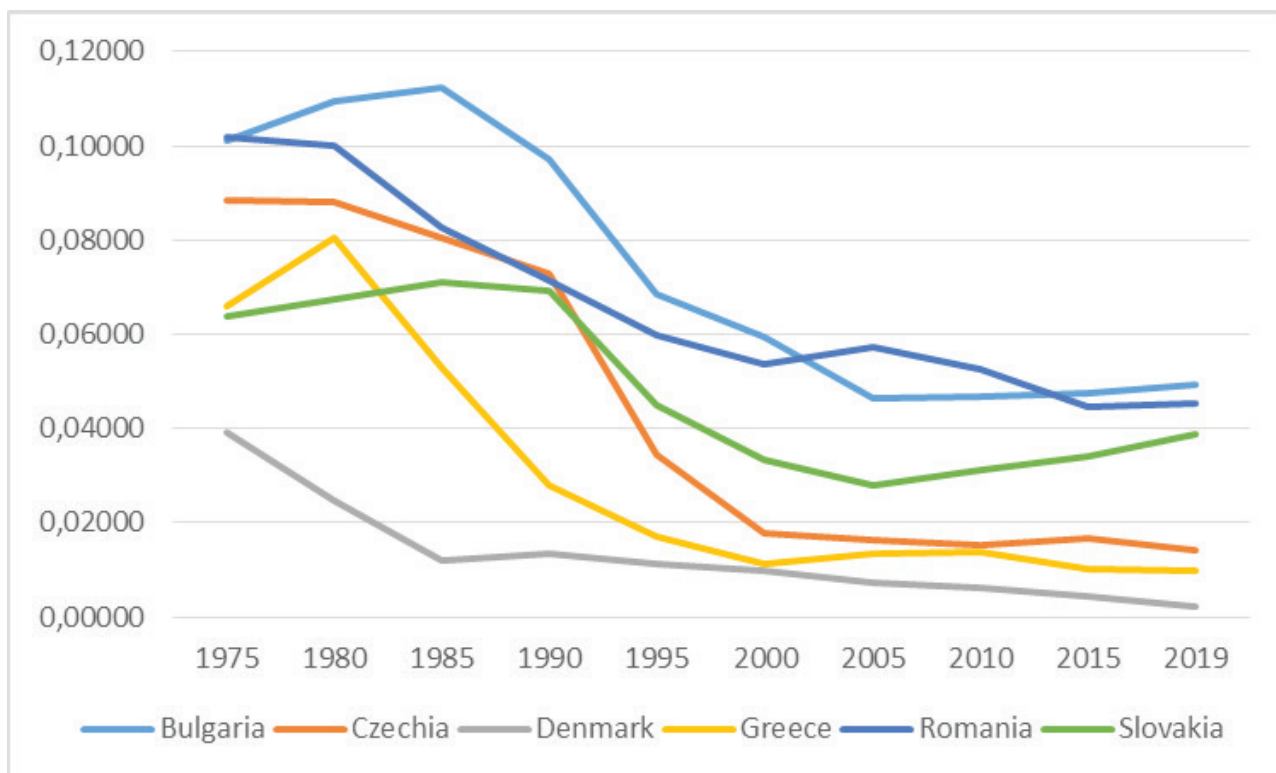
Източник на данните: Евростат.

ГЕО/ТИМЕ	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
България	0.03575	0.03473	0.03455	0.03356	0.02950	0.03254	0.03175	0.03398	0.03130	0.03174
Чехия	0.00449	0.00451	0.00493	0.00460	0.00521	0.00403	0.00508	0.00443	0.00446	0.00373
Дания	0.00126	0.00107	0.00098	0.00091	0.00101	0.00071	0.00047	0.00036	0.00024	0.00018
Гърция	0.00671	0.00550	0.00583	0.00486	0.00627	0.00552	0.00609	0.00642	0.00589	0.00515
Унгария	0.01159	0.01117	0.01178	0.01266	0.01480	0.01382	0.01548	0.01388	0.01267	0.01180
Румъния	0.02867	0.02731	0.02799	0.02656	0.02868	0.02810	0.02872	0.02832	0.02676	0.02523
Словения	0.00162	0.00165	0.00201	0.00118	0.00133	0.00169	0.00200	0.00155	0.00135	0.00192
Швеция	0.00154	0.00166	0.00138	0.00141	0.00109	0.00113	0.00122	0.00123	0.00116	0.00058

Фиг. 7. Раждаемост на 17-годишните в избрани европейски страни: 1975 - 2019 година

Източник на данните: Евростат.

ГЕО/TIME	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
България	0.04179	0.04429	0.04471	0.04521	0.04455	0.03920	0.04204	0.04268	0.04291	0.03900
Чехия	0.00799	0.00913	0.00969	0.00920	0.00924	0.01004	0.00943	0.00948	0.00788	0.00778
Дания	0.00325	0.00294	0.00264	0.00227	0.00204	0.00138	0.00139	0.00114	0.00097	0.00088
Гърция	0.00879	0.00894	0.00705	0.00768	0.00743	0.00782	0.00781	0.00823	0.00774	0.00808
Унгария	0.01742	0.01831	0.01848	0.02062	0.02435	0.02337	0.02419	0.02369	0.02259	0.02092
Румъния	0.03997	0.03762	0.03774	0.03653	0.03898	0.04016	0.03996	0.03927	0.03673	0.03688
Словения	0.00344	0.00324	0.00278	0.00348	0.00386	0.00242	0.00338	0.00354	0.00242	0.00336
Швеция	0.00359	0.00332	0.00347	0.00329	0.00293	0.00301	0.00278	0.00268	0.00228	0.00172

Фиг. 8. Раждаемост на 18-годишните в избрани европейски страни: 1975 - 2019 година

Източник на данните: Евростат.

В България няма специални изследвания относно факторите, влияещи за високата юношеска раждаемост. Не се прилагат никакви специални политически мерки за нейното ограничаване, тъй като все още негативните последици от ранното майчинство на юношеска възраст не се отчитат в държавните документи, разискващи демографските проблеми на страната. Става по-скоро обратното - както вече беше отбелязано, в Националната стратегия за демографско развитие Приоритет 1 е „Насърчаване на раждаемостта ...“, без да се отчитат проблемите на юношеската раждаемост. Очевидно е, че ако раждаемостта се „насърчава“, без да се отчитат тези особености на ситуацията в страната, това води до още по-голямо задълбочаване на проблемите, възникващи и придружаващи високата юношеска раждаемост.

В специален доклад, внесен в Парламента на Шотландия, Комисията по спорт и здраве излага факторите, влияещи върху бременностите в юношеска възраст (Factors influencing teenage pregnancy).

Отбелязва се, че връзката между високите равнища на юношеска бременност и социално-икономическите неравенства е очевидна и неоспорима. Като един от основните фактори, свързани с юношеските бременности, се отбелязва депривацията. Този извод се подкрепя със статистически данни от комисията. Групите, изложени на риск от юношеска бременност според този доклад, са:

- млади хора, живеещи в институции или непосредствено след напускането им;
- бездомни млади хора;
- изключени от училище, ученици с много отсъствия от училище и ученици, които не се справят с училищните задължения;
- деца на майки, родили в юношеска възраст;

- млади хора, живеещи в неблагоприятни квартали;
- млади хора, подложени на насилие в семейството;
- млади хора, загубили самоуважение;
- липса на цели в живота и ограничени възможности за развитие на младите хора.

(Scottish Parliament, 2013, p. 16, https://external.parliament.scot/S4_HealthandSportCommittee/Reports/heR-13-05w.pdf)

Обобщение: Каква е ролята на държавната политика сред системата от фактори?

Видяхме, че в световен мащаб съществува обратна корелация между раждаемостта и икономическо-социалното развитие на държавите. Диктаторските режими в много страни в различни исторически периоди обикновено се стремят да увеличат раждаемостта¹⁵, като за целта използват възможностите на политиката: забрана на абортите, финансови „стимули“ и други. Традицията, повеляваща младите да сключват ранни бракове и да имат много деца, често се съчетава и подкрепя подобни политики. От друга страна, естествените процеси на еманципация на жената, на повишаване на образователното равнище и на качеството на живота, борбата с детската и преждевременна смъртност - това са мощни фактори за намаляване на раждаемостта в страните, в които тя е най-висока.

В демократичните държави раждаемостта очевидно зависи от желанието на жените и на двойките да имат (определен брой) деца. Съответно политиките на държавите са насочени към подпомагане на семействата с деца, при които може да се наблюдават различия между държавите относно акцентът на тази политика. Тевенон (Olivier Thévenon, 2011) посочва, че Скандинавските държави подпомагат с предимство семействата на работещи родители с малки деца; в англосаксонските страни финансовите помощи са насочени към семействата с ниски доходи и към тези с повече деца, като акцентът е върху предучилищното и ранното училищно образование. В развитите държави от Южна Европа и Азия подкрепата на държавата към семействата с деца е по-слабо изразена, а в Източна Европа се наблюдават по-големи различия между държавите по отношение на тази политика.

Различните политики очевидно влияят по различен начин на раждаемостта в съответните държави, но няма съмнение, че държавната политика е само един от факторите, които оказват влияние върху репродуктивните решения на жените и семействата. От друга страна, тази политика отразява оценката на доминиращите социални и политически кръгове в дадената държава относно нуждата от повишаване на раждаемостта и свързаните с това условия и възможности.

В Европейския съюз средният брой деца на една жена е около 1.5, което е далеч под равнището на просто възпроизводство - 2.1. Свободата, която обществата и политиката предоставят на хората да решават относно раждането на деца, очевидно води до забавяне на тези решения, отлагането им към по-късна възраст, често за сметка на по-продължителни периоди на обучение и изграждане на кариера.

Политиката на ЕС е насочена към подпомагане на жените и семействата да съчетават отглеждането на деца с правенето на кариера, като в същото време насочва вниманието си към по-доброто образование и жизнено равнище на децата и внуците на имигрантите, дошли от държави извън Европа (Špidla, V., 2007). В този контекст проблемите около демографското остаряване се поставят по нов начин, като фокусът се премества от „адаптация към промените“ към „облекчаване“ (на демографското остаряване). В. Луц (цит. Н. Ботев - Vienna Yearbook of Population Research 2008, p. 29 - 34 „Can policies enhance fertility in Europe?“ and questions beyond - p. 32) отбелязва по този повод, че политиките, насочени към „облекчаване“ на демографското остаряване, „все още се разглеждат като твърде политически некоректни“. Проблемът, който трябва да бъде дискутиран в общността

¹⁵ Китай прави изключение, тъй като политиката в тази страна е антинаatalистична.

на учените и съответните политици, очевидно лежи в това дали е по-правилно политиките да се „адаптират“ към демографските промени като се приеме, че последните се развиват автономно, или обратно - политиките да бъдат насочени към желани промени в тези процеси.

Както отбелязва еврокомисарят Владимир Шпилда в увода си към демографския дебат (Demographic Debate, 2007): „демографското остаряване е неизбежна последица от процеси, които са фундаментално позитивни, по-специално: увеличението на продължителността на живота и по-вечето възможности относно това дали и кога хората да имат деца.“ (Špilda, 2007).

‘We underlined that demographic ageing is the inevitable consequence of developments that are fundamentally positive, in particular increased life expectancy and more choice over whether and when to have children.’

Освен раждаемостта другите фактори, водещи до демографско остаряване и нисък (или отрицателен) прираст на населението, това са миграциите и смъртността. Сред тези три фактора очевидно един от най-трудните за дискутиране, изискващ висока научна компетентност, морал, политическа и социална ангажираност, е раждаемостта.¹⁶ Свободата на хората да решават дали и колко деца да имат е основна тяхна привилегия в една демократична и свободна страна. Държавата би трябвало да подпомага хората да направят своя информиран избор, като им предоставя достъп до наличните научни изследвания и данни, до медицински и технически възможности за планиране на семейството. За тази цел отговорните мъже и жени в държавните институции би трябвало да привлекат добри учени и да се погрижат в бъдеще демографската наука, както и всички останали науки да имат по-добри условия за създаване на кадри на високо международно равнище. Това условие е необходимо, за да се спре неконтролируемото харчене на държавни пари, мотивирано чрез остарели аргументи, неадекватни на съвременните условия. Строгий професионален анализ на демографските тенденции би трябвало задължително да предшества вземането на каквито и да са политически мерки в тази област.

Колкото и парадоксално да изглежда на пръв поглед, образованието е ключът към решаване на проблемите, наричани днес „демографски“ - от училищните учебни програми и подготовката на учителите през системата на висше образование, мотивацията на студентите и преподавателите за качествена работа до въвеждането на високи критерии в изследователските центрове при получаване на научни степени и звания, съпоставими с критериите в развитите европейски страни.

Що се отнася до демографските изследвания, които трябва да осигуряват на политиците научни резултати, базирани на обективни и качествени демографски данни и анализи, към тях трябва да се насочват учени с много добра и отлична подготовка по **статистика, социология и икономика**. Те би трябвало да имат осигурени добри условия за изследователска и публикационна дейност, включително подходяща професионална микросреда, научни контакти с международната научна общност и възможности за кариерно развитие. Това предполага сериозно отношение на държавата към науката изобщо и в частност - към социалните науки. Демографията е наука с мултидисциплинарен характер, което я поставя едновременно към точните и социалните науки. В демографските изследвания често се включват също специалисти от области като социална медицина, епидемиология, психология и други. Комплексният характер на демографската наука обаче не означава, че тя няма своя „сърцевина“ - необходими знания, които трябва да притежава един специалист, за да може да работи професионално като демограф. В случая това са статистическите методи и статис-

¹⁶ Смъртността е научна област на демографията, която също изисква висока научна компетентност, включително по математическа демография, епидемиология и медицинска статистика. В областта на раждаемостта обаче тези компетентности трябва да се допълват от други, свързани с етични и морални проблеми, като проблемите на свободния избор, положението на жената, проблемите на семейството и др., поставящи огромни предизвикателства пред изследователите и политиците.

тическите данни, с които демографите работят, и без които нито едно изследване не може да бъде научно, а в много случаи се наблюдават спекулации, включително и политически, представяни като демографски изследвания. Поради спецификата на демографските процеси, техният анализ е добре да се извършва от колективи, включващи учени от две или повече от споменатите по-горе научни дисциплини.

Очевидно повишаването на равнището и на критериите за оценка на демографските изследвания и публикации е първата необходима стъпка към разработването на полезна и адекватна на съвременните потребности на обществото ни политика в тази сложна и деликатна област. Необходимо е също така да се осигури правилна комуникация между научната общност и политическите институции, натоварени с провеждането на съответната политика.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Актуализираната национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България (2012 - 2030 г.)

(<https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=778>)

МТСП. Отчет за 2019 г. за изпълнение на актуализираната Национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България (2012 - 2030 г.) (<https://www.mlsp.government.bg/uploads/19/pril/report-2019-demo.pdf>).

Сугарева М. (2013, 2015). Юношеската раждаемост като проблем на съвременната динамика на раждаемостта в България. Сп. Население, 2013 бр. 1 - 2, с. 76 - 107. English translation: Teenage Fertility in Bulgaria. Nasselenie, 1 - 2, 2015.

Сугарева М., М. Мургова. Какви са реалните демографски проблеми на България? Сп. Статистика, бр. 3, 2021.

Цялата публикация на докладите от дебата: <http://austriaca.at/?arp=0x001c9e9d>

Eurostat (2021). Living conditions in Europe - income distribution and income inequality. Statistics explained. April, 2021

Lutz, W. (2007). Adaptation versus mitigation policies on demographic change in Europe. Vienna Yearbook of Population Research 2007: 19 - 25.

Maria Isabel Ventura Miranda, Jessica Garcia Gonzalez, Maria del mar Requena Mullor, Tesifon Parron Carreño and Raquel Alarcon Rodriguez (2018). New Family Models and Their Influence on the Affective Development of Their Children. International Journal of Sexual Health 30(2):1-(https://www.researchgate.net/publication/324053931_New_Family_Models_and_Their_Influence_on_the_Affective_Development_of_Their_Children [accessed Nov 26 2021].)

Olivier Thévenon (2011). Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis. Population and Development Review, March, 2011.

Scottish Parliament (2013). Health and Sport Committee. Report on Inquiry into Teenage Pregnancy. Published on 19 June 2013 (https://external.parliament.scot/S4_HealthandSportCommittee/Reports/heR-13-05w.pdf).

Špidla, V. (2007). Demographic Debate: Introduction by Commissioner Vladimír Špidla to the four essays written in response to the communication on The Demographic Future of Europe Vienna Yearbook of Population Research 2007: pp. 1 - 3 (https://www.researchgate.net/publication/227639357_Can_policies_enhance_fertility_in_Europe_And_questions_beyond).

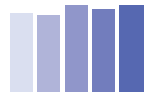
ДИСКУСИЯ ЗА РАЖДАЕМОСТТА И ПОЛИТИКАТА НА ДЪРЖАВАТА КЪМ НЕЯ

Марта Сугарева*

РЕЗЮМЕ В статията е направен опит да се коментира политиката към раждаемостта в нашата страна, провеждана през последните години и десетилетия. Посочени са някои неправилни постановки в държавната Национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България (2012 - 2030 г.). Очертани са съвременните тенденции и проблеми в областта на семейството и раждаемостта, които все още са извън обсега на научните изследвания, като това пряко влияе върху ефективността на държавната политика. Налага се изводът за необходимостта от спешни реформи в сферата на научните изследвания по демография, рязко повишаване на качеството на тези изследвания с цел създаване на по-добра основа за информиране на обществото и повишаване на качеството и ефективността на политиката в областта на семейството и раждаемостта.

---

* Проф. д.с.н., преподавател в ПУ „Паисий Хилендарски“; e-mail: marta.sugareva@yahoo.com.

ДИСКУССИЯ О РОЖДАЕМОСТИ И ПОЛИТИКЕ ГОСУДАРСТВА В ОТНОШЕНИИ РОЖДАЕМОСТИ

Марта Сугарева*

РЕЗЮМЕ В статье предпринята попытка прокомментировать политику в отношении рождаемости в нашей стране, проводимую в последние годы и десятилетия. Отмечены некоторые ошибочные положения в Национальной стратегии демографического развития населения в Республике Болгария (2012 - 2030 гг.). Обозначены современные тенденции и проблемы в области рождаемости и семьи, которые все еще научно не исследованы, что напрямую влияют на эффективность государственной политики. Напрашивается вывод о необходимости срочных реформ в области научных демографических исследований, резкого повышения качества этих исследований для создания лучшей основы для информирования общества и повышения качества и эффективности семейной политики и политики в области рождаемости.

---

* Проф. д.с.н., преподаватель в ПУ „Паисий Хилендарски“; e-mail: marta.sugareva@yahoo.com.

DISCUSSION ABOUT THE BIRTH RATE AND THE POLICY OF THE STATE TOWARDS IT

Marta Sugareva*

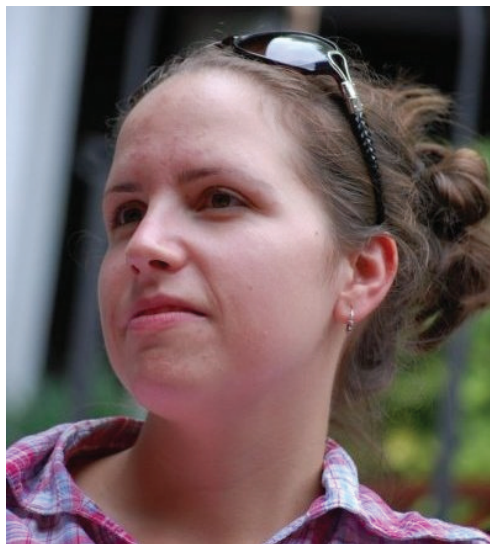
SUMMARY This article is an attempt to comment on the birth rate policy in our country, conducted in the recent years and decades. Some incorrect statements in the National Strategy for Demographic Development of the Population in the Republic of Bulgaria (2012 - 2030) are indicated. Current trends and problems in the field of family and birth rate are outlined, which are still beyond the scope of research, and this directly affects the effectiveness of the public policy. The conclusion is that there is an urgent need for reforms in the field of demographic research, a sharp increase in the quality of this research, to create a better basis for informing the public and increase the quality and effectiveness of family and birth rate policy.

---

* Prof. Dr., lecturer at the University of Plovdiv 'Paisii Hilendarski'; e-mail: marta.sugareva@yahoo.com.

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ДИНАМИКАТА НА РАЗХОДИТЕ ЗА СЕКТОР „ОБРАЗОВАНИЕ“ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА 2000 - 2020 ГОДИНА

Цветелина Димитрова*

1. Увод

Образователната система влияе пряко върху дългосрочното развитие на икономиката и обществото по комплексен и сложен начин. Зависимостта между различните нива на образование показва нуждата от оценка на дългосрочните последици от увеличаването на разходите или промяната в приоритетите/политиките, които имат въздействие върху публичния и частния сектор. Нивата на записване на различните образователни равнища трябва да се изследват в зависимост едни от други, както и във връзка с потребностите от работна сила с определено професионално-квалификационно ниво в страната и други.

Един от интересните въпроси, свързани с образованието, е финансирането на различните образователни нива от различни източници. По-специално, дали след въвеждането на единния стандарт за финансиране на обучението на едно дете/един ученик стимулите и възможностите за финансиране от публичния сектор и частния отговарят на очакванията и водят до повишаване на качеството и достъпа до образование, или обратното? При сравненията финансовите средства, отделяни за образование, се определят на базата на променливите на образователната политика под пряк контрол от политиките, например: общ размер на средствата, които държавата отделя за образование; разпределение на ресурсите между различните нива и видове образование; разделение на финансовата отговорност за образованието между публичния и частния сектор и между национални, регионални и местни органи на управление; други ресурси, необходими за доброто развитие на всяко ниво и вид образование. При работа с такава основна политика лидерите на всяка страна могат да се възползват от отговорите на следните въпроси:

* Докторант в Стопанския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“; e-mail: cvety_dim@yahoo.com.

- Дали в тяхната държава се инвестират достатъчно средства като дял от брутния вътрешен продукт (БВП) за образование спрямо други страни?

- Как разходите за обучение на всеки ученик/студент в различните образователни нива в тяхната страна се съпоставят спрямо разходите, направени от други страни, за съответното образователно ниво?

- До каква степен в страната се разчита на финансиране от централното държавно управление, децентрализирано регионално или местно финансиране и/или финансиране от частния сектор в сравнение с разпределението на средствата от различни източници в други страни?

- Дали разделението на средствата между различните нива и видове образование в страната се различават от тези в други страни?

Това са само част от целите на това изследване, сред които е и оценка на тенденциите при разходите за образование в България за периода 2000 - 2020 година.

2. Използвана методология за измерване на разходите за сектор „Образование“

Продуктът на сектор „Образование“ може да бъде представен от вложенията в човешки капитал - нещо, което е използвано още при Бекер и Минсер, а по-късно е изследвано от Йоргенсен и Фраумени.

Дефинирането на продукта на сектора е трудно, тъй като на практика трябва да се оценят образователните услуги, т.е. да се оценят инвестициите в човешки капитал за една страна/икономика. В емпириката има два основни подхода за оценка на тези инвестиции - разходен (базиран на разходите, направени за образование), който използва Кендрик, и доходен (на базата на оценка на човешкия капитал). И при двата подхода се използват коефициентът на записване на учениците/броя на завършилите, разходите за образование и други образователни и икономически данни.

Образованието е публична/частна услуга, но неговият продукт представлява инвестиция в човешкия капитал. Ефектите от формалното обучение се запазват и нарастват през целия живот на индивида. Образованието се счита за инвестиция в човешки капитал, тъй като ползите от него нарастват в течение на жизнения цикъл на лицата. Инвестициите в образование са една от формите на инвестиция в човешки капитал.

Най-често използваният подход за анализ на данните за инвестиции в образованието е измерването на ресурсите, вложени в образователната система, а не на ефектите и продуктите от него. Данните за разходите за персонал, сгради и оборудване, материали и т.н. са лесно достъпни. Те могат да бъдат допълнени от оценки на стойността на времето, прекарано в обучение от учениците/студентите, като част от задължителния обучителен процес и други.

Въпреки че разходите за образование са доста чувствителни към икономическия цикъл, разходният подход за оценка на инвестициите при цялостния процес на обучение (разликата между периода на придобиване на знания и периода на прилагането им на практика) е най-лесно приложим. Следва да се отбележи, че други предимства на по-доброто образование са: по-високи доходи, по-висока оценка за свободното време и др., които към настоящия момент остават недооценени.

Динамиката на разходите за образование може да се изрази в номинални или относителни стойности, процентни съотношения за отделни периоди или по друг начин. Като отправна точка при анализа може да се използват различни събития, например: световната икономическа и финансова криза от 2008 - 2009 г.; промените в нивата на публичните и частните средства, вложени в образование; промените в начина на финансиране и други. Допълнителни индикатори за оценка могат да бъдат и разходите на лице, завършило определено образователно ниво; вложени средства по международни програми или от други източници; други.

Разходите за началните нива на образование са в пряка зависимост от демографския профил на населението - в развиващите се страни е доста по-висок делът на разходите за ниските нива на образование в сравнение с по-високите нива на образование. От друга страна, обучението до определена възраст в различните страни е задължително и следователно е предпоставка за по-високи нива на записване. Те могат да са породени и от стимули за посещаване на училище, които са различни от чисто образователните - различни видове помощи, храна, отстъпки, ваучери и други.

В края на 20-и и началото на 21-ви век се наблюдава ясно открояващ се тренд в сектора на висшето образование със следните характеристики: повишаване на разходите за един студент; повишаване нивата на записване; завишени разходи за изследвания.

В едно изследване първо трябва да се определи кои индикатори са релевантни, за да се отговори на поставените въпроси, и да се провери дали тези индикатори са сравними на международно ниво.

Проблемите, които могат да възникнат в хода на анализа, са във връзка със следните компоненти:

- **Размер на икономиката:** тъй като равнището на БВП е мярка за богатство, като съпоставим разходите за образование с този показател, богатството на дадена страна може да има значителен ефект върху размера на средствата, които ще бъдат отделени за образование.

- **Население на училищна възраст:** младежите на възраст между 5 и 29 години са популацията, която изисква инвестирането на ресурси за образование и обучение. С увеличаването на тази популация се увеличава ресурсът за образование, който трябва да отдели страната. Съответно - при по-малка популация е необходим по-малък ресурс за образование.

- **Коефициент на записване:** Записването се отразява на количеството ресурси, които една страна трябва да инвестира в образование. Делът на лицата на възраст между 5 и 29 години, които са записани в целодневна или полудневна форма на обучение (в предучилищно, начално, основно или висше образование), варира значително в различните страни.

- **Научните изследвания в университетите:** тъй като разходите на университетите включват и тези за научни изследвания, сравняването на разходите за висше образование често може да бъде подвеждащо. Съотношението на общите университетски разходи, които се инвестират в научни изследвания, варира в широки граници. Причината за това са разлики в пропорцията от общите национални разходи за научноизследователска и развойна дейност (R & D), която се извършва в рамките на сектора на висшето образование.

В допълнение към вариациите между страните (по отношение на R & D разходите) е възможно да бъдат подценени разходите за научни изследвания към момента на подаване на данните. Например някои страни изключват отделно финансирани или бюджетни изследвания, докато други включват почти всички изследователски разходи на институциите за висше образование, когато отчитат стойностите на образованието във вид на разходи за висше образование.

Едни от основните въпроси, на които търсим отговор в това изследване, са:

- **По какъв начин може да се измери икономическия продукт на сектор „Образование“?**

Един от двата възможни подхода е чрез измерване на доходите (или подхода на измерване на човешкия капитал), а другият е чрез измерването на разходите, който може да бъде проследен назад във времето до Кендрик. И двата подхода използват: броя на записаните студенти/ученици или броя на завършилите по образователни нива, типа на образователната програма, пол, възраст и др., като количествени мерки за продуктите на сектор „Образование“. При разходния подход за изчисляване на индекса на продукта на сектора се използват усреднените суми на коефициентите на записване, а като за тегла се използват общите разходи на студент/ученик вместо цената за единица образо-

вателна услуга. Общите разходи включват заплатите на преподавателите, междинните продукти и потреблението на основен капитал.

- Какви са очакваните нива на растежа на продукта на сектор „Образование“?

Имаме няколко образователни нива:

При разходния подход коефициентите на записване са: основно; средно; средно специално; висше. Това са нивата на базата на наличните данни за разходите за образование. В допълнение, както е направил Фраумени, образователните нива могат да се разделят на задължително, средно специално или за отделни групи, говорещи различен майчин език.

Образователните услуги се оценяват при разходния подход по следната формула:

$$V^t = \sum_i C_i^t N_i^t$$

където N_i^t е броят на записаните учаци в дадено образователно ниво (основно; средно; средно специално; висше) или образователна програма, а C_i^t са разходите, вложени за един студент/ученик.

Може да бъде използвана и модифицираната формула: $C_i^t = \frac{V_i^t}{N_i^t}$, където V_i^t са общите разходи за дадено образователно ниво.

Използвани данни и индикатори

Използваните данни са от НСИ и от бюджета, като данните на НСИ обхващат както броя на записаните ученици/студенти, така и данни за изразходваните средства по отделни образователни нива и от различни източници.

Данните за записване са на базата на Международна стандартна класификация на образованието (МСКО 2011) за периода 2000 - 2020 година. Данните за разходите са на базата на методология, използвана от Евростат, за осигуряване на международна сравнимост на данните по текущи цени. Поради спецификата на различните видове училища доста разнообразната статистика и широкият обхват на сектора ще бъдат използвани само данните за записани ученици и студенти, а не данните за завършилите отделни видове учебни заведения. Основните източници на данни са: Министерство на образованието и науката; Министерство на финансите; НСИ.

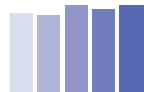
Обобщените индикатори, които могат да се използват за оценка на инвестициите в човешки капитал, са:

- Общи разходи за образование като дял от БВП;
- Общи разходи за образование за един обучаващ се;
- Общи публични разходи за образование като дял от БВП;
- Общи публични разходи за образование на един обучаващ се;
- Общи публични разходи за образование като дял от общите разходи;
- Общи частни разходи за образование като дял от БВП;
- Общи частни разходи за образование на един обучаващ се.

По отделни образователни нива за оценка на сектора могат да се използват и следните показатели:

- Разходи като дял от БВП/от общите/публичните разходи;
- Разходи на един обучаващ се - по текущи и/или постоянни цени;
- Отношение на разходите за един обучаващ се спрямо БВП на глава от населението;
- Общи кумулативни разходи за един среден период на обучение на един ученик/студент;
- Индикатори за образователни разходи за всяко образователно ниво в обществените училища;
- Индикатори за образователни разходи за всяко образователно ниво в частните училища.

По отношение на структурата на разходите за образование те могат да се разделят на:

- Дял от националния доход за образование, отделян за всяко образователно ниво;
- Дял от общите публични разходи за образование, отделян за всяко образователно ниво;
- Дял от общите частни разходи за образование, отделян за всяко образователно ниво;
- Текущи и капиталови разходи за всяко образователно ниво;
- Други разходи за образование.

За да се направят сравнения между разходите за образование в различни страни, те трябва да са в една валута/мерна единица (при използването на един от двата метода за привеждането им в мерна единица - пазарните обменни курсове и ППС индексите).

3. Емпиричен анализ на разходите на сектор „Образование“

Записани ученици в различните образователни степени

В този анализ ще бъде използвана динамиката на нетния коефициент на записване по отделни образователни равнища, въпреки че той не обхваща всички ученици/студенти и поради това не осигурява съпоставимост между разходите и броя учащи, за които те са предназначени.

1. Нетен коефициент на записване по образователни нива, в %

МСКО 2011	Нетен коефициент на записване на децата в детските градини ¹	Начално образование (I - IV клас, МСКО 1) ²	Прогимназиално образование (V - VIII клас, МСКО 2) ²	Средно образование (IX - XIII клас, МСКО 3) ²	Професионално обучение след средно образование (МСКО 4) ²	Нетен коефициент на записване на население-то на възраст 19 - 23 г.*
2000/2001	73.7	96.3	82.4	64.7	0.6	26.0
2001/2002	73.9	98.5	83.1	68.3	0.3	25.8
2002/2003	73.2	99.8	83.9	74.9	0.3	27.4
2003/2004	73.8	100.3	84.2	77.1	0.3	29.7
2004/2005	74.3	99.7	84.2	77.3	0.3	32.2
2005/2006	74.9	99.5	84.9	78.0	0.5	34.0
2006/2007	81.5	98.5	85.1	78.0	0.8	36.4
2007/2008	82.1	97.8	83.7	78.3	0.7	36.3
2008/2009	83.6	94.6	82.0	78.3	0.7	38.3
2009/2010	82.9	93.4	82.4	78.6	0.8	41.1
2010/2011	81.0	96.7	81.6	81.7	0.5	43.5
2011/2012	79.4	95.8	81.8	81.3	0.5	42.6
2012/2013	78.4	95.3	81.0	82.1	0.4	43.3
2013/2014	78.4	95.5	79.7	83.0	0.3	43.7
2014/2015	78.7	94.8	78.6	82.2	0.2	44.2
2015/2016	78.1	93.2	78.3	81.5	0.2	44.1
2016/2017	79.4	92.1	78.2	80.4	0.1	43.9
2017/2018 ³	78.4	90.8	x	x	0.1	44.0
2018/2019	78.4	88.4	x	x	0.1	43.9
2019/2020	78.7	86.2	x	x	0.1	44.0
2020/2021	78.1	84.8	x	x	0.0	43.8

Източник: НСИ.

¹ Коефициентът е изчислен в проценти като отношение на броя на учащите в предучилищното образование във възрастовата група 3 - 6 години към броя на населението в същата възрастова група.

² Коефициентът е изчислен в проценти като отношение на броя на учащите по степени на образование във възрастовите групи 7 - 10, 11 - 14, 15 - 18 и 19 - 20 години към броя на населението в същите възрастови групи. Броят на населението е изчислен към 31.12. на съответната година.

³ Прекъсване на динамичния ред поради промени в националната образователна система (Закон за предучилищното и училищното образование, обн., ДВ, бр. 79 от 13 октомври 2015 г.). Данните за образователни нива 1 - 4 не са съпоставими спрямо предходните учебни години.

* Коефициентът е изчислен в проценти като отношение на броя на учащите на възраст 19 - 23 години независимо от степента на образование към броя на населението в същата възрастова група.

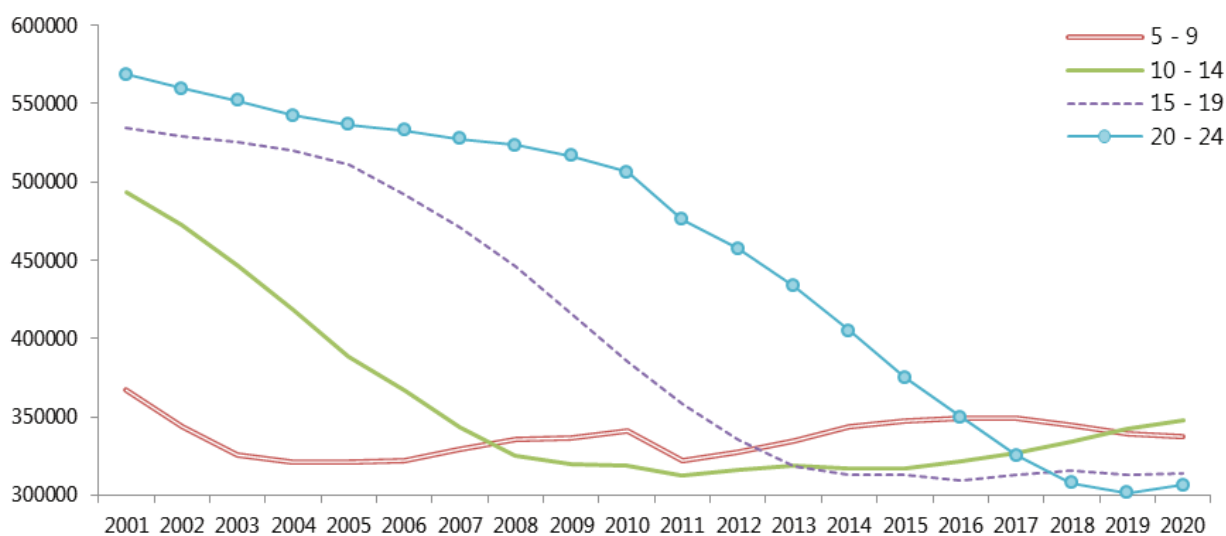
„x“ - поради естеството на данните не може да има случай.

Както се вижда от табл. 1, най-висок е коефициентът на записване при децата в началното образование, следвани от записаните в средно и прогимназиално образование, а най-малък е делът на записване в най-високата образователна степен - висше образование. За най-ниските образователни нива (детски градини, МСКО 1 и 2) изменението в броя на записаните деца/ученици в съответната степен следва с известен времеви лаг относително пропорционално динамиката на промяна на населението за съответната възрастова група⁴. При образователно ниво МСКО 3 - 4 динамиката на броя на записаните ученици не следва относително пропорционално динамиката на населението в съответната възрастова група (15 - 19 години)⁵. Вероятно, тъй като в тези степени образованието не е задължително, част от учениците отпадат/напускат образователната система. Подобна динамика се наблюдава и в изследването на активната политика на пазара на труда, където се посочва, че сред продължително безработните лица преобладават лицата с основно и по-ниско образование⁶.

При нетния коефициент на записване на населението на възраст 19 - 23 години, въпреки постоянния спад на населението за възрастовата група 20 - 24 години⁴ през разглеждания период, се наблюдава обратна тенденция в коефициента на записване на учащите.

Тази динамика отговаря на изводите, че в бъдеще ще се търсят все повече работници, завършили това образователно равнище, за сметка на лицата с по-ниско образование и квалификация^{7,8,9}.

Фиг. 1. Население в съответната възрастова група към края на годината

Източник: НСИ.

⁴ Вж. фиг. 1. Население в съответната възрастова група към края на годината.

⁵ Симеонова-Ганева, Р., А. Василев, К. Ганев, Л. Димитров, И. Василева (2015). Последваща оценка на приноса на активната политика на пазара на труда за изменение на избрани показатели, характеризиращи икономическото и социално развитие на страната за периода 2000 - 2011 г. (аналитичен доклад), Министерство на труда и социалната политика, ЕКОРИС Саут Ййст Юроп ООД, Сигма Хет ООД, DOI: 10.13140/RG.2.1.3909.8729.

⁶ Вж. фиг. 1. Население в съответната възрастова група към края на годината.

⁷ Вж. DOI: 10.13140/2.1.2903.5846.

⁸ Вж. DOI: 10.13140/2.1.2379.2969.

⁹ Пехливанова, Е., Ц. Димитрова, Р. Симеонова-Ганева, А. Мацанов, Г. Калибацева, Е. Узунова (2013). Анализ на актуалните тематични направления в развитието на човешките ресурси за МСП от сектор „Мебелно производство“, ред. К. Ганев и Р. Симеонова-Ганева, Браншова камара на дървообработващата и мебелната промишленост (БКДМП), Сигма Хет, София.

Публични и частни разходи за образование

Разходите за образование за периода 2000 - 2018 г. варират между 3.9 и 4.8% от БВП за съответната година. Най-високи са разходите през 2002 г., а най-ниски - за 2012 година. Високото ниво на разходите през 2002 г. е вследствие на нарастване на средствата, отделени основно за средно и прогимназиално образование, и в по-малка степен за висше и начално образование. Средно за разглеждания период общите публични и частни разходи за образование представляват 4.4% от произведения БВП.

Разходите по образователни степени също следват динамиката на общите разходи. Например разходите за начално и по-ниско образование (МСКО 0 - 1)¹⁰ са средно 1.41% от БВП през разглеждания период, като прави впечатление, че те са най-ниски през 2008 г. - година след влизането на страната в ЕС. Най-високи са през 2014 г. - 1.53% от БВП. Също така след въвеждането на делегираните бюджети през 2008 г., от които се отпускат средства на общините за образование, се увеличават ресурсите за това образователно ниво средно на 1.42% от БВП. Това става основно за сметка на разходите за средно образование.

Разходите за прогимназиално и средно образование (МСКО 2 - 4)¹¹ са средно 1.56% от БВП за периода 2000 - 2018 година. Основното им намаление като дял от БВП за тези образователни нива се наблюдава след въвеждането на единните стандарти за издръжка на един ученик в системата на училищното образование през 2007 година.

Разходите за висше образование (МСКО 6 - 8)¹² са средно 1.39% от БВП. Най-много средства за обучението на студентите и докторантите в това образователно ниво са били отделени през 2009 г. - 1.57% от БВП, а най-малко през 2012 г. - 1.21% от БВП.

¹⁰ Съгласно международната класификация на образованието (ISCED 2011) тази образователна степен включва предучилищното образование и началното образование до IV кл. включително.

¹¹ Тази образователна степен включва средното образование до XII кл. включително, както и професионалното образование след завършване на средно образование.

¹² Тази образователна степен включва придобиването на висше образование в колежи, университети и специализирани висши училища, включително и на докторска степен.

2. Общи разходи за образование по образователни степени, дял от БВП за съответната година, в%

Образователни нива	МСКО 0 - 1	МСКО 2 - 4	МСКО 6 - 8	Общо
2000	1.4	1.7	1.6	4.7
2001	1.4	1.6	1.5	4.5
2002	1.4	1.8	1.6	4.8
2003	1.4	1.8	1.5	4.7
2004	1.4	1.8	1.4	4.6
2005	1.4	1.7	1.3	4.5
2006	1.4	1.6	1.4	4.4
2007	1.3	1.5	1.3	4.1
2008	1.5	1.7	1.4	4.6
2009	1.5	1.6	1.6	4.6
2010	1.4	1.5	1.2	4.2
2011	1.3	1.4	1.2	4.0
2012	1.3	1.4	1.2	3.9
2013	1.5	1.5	1.3	4.2
2014	1.5	1.5	1.5	4.5
2015	1.4	1.4	1.3	4.1
2016	1.4	1.4	1.3	4.0
2017	1.4	1.4	1.4	4.2
2018	1.4	1.5	1.3	4.2

Източник: НСИ, собствени изчисления.

Публични разходи за образование

Общите публични разходи за образование за всички образователни нива средно за периода 2012 - 2018 г. в България възлизат на 10.7% от общите публични разходи¹³. Въпреки това през по-голямата част от периода в България са изразходвани по-малко от отделените в страните от ЕС обществени средства за образование. След въвеждането на единния стандарт за обучение на ученик през 2007 г. и делегираните бюджети за общините през 2008 г. разликите в нивата на финансиране на образованието от публични източници в ЕС-28 и в България се свиват. Това може да означава, че се повишава достъпът до образование, както и че намаляват пречките пред получаването на задължително (основно) образование, финансирано с публични ресурси.

Публични разходи за образование по постоянни цени

За периода 2000 - 2011 г.¹⁴ общите разходи за образование за всички образователни нива в страните от ЕС-28 нарастват постепенно с около една четвърт спрямо началото на периода¹⁵, докато в България този ръст към края на периода е от около една втора и тя е сред държавите с най-голямо увеличение на разходите в ЕС. В страната доста се увеличават разходите за образование след въвеждането през 2007 г. на единния стандарт за издръжка на дете/ученик и на финансирането на детските градини и училищата на базата на делегираните бюджети от 2008 година.

¹³ Вж. табл. 1 в приложението.

¹⁴ Това са последните публикувани към момента данни.

¹⁵ Вж. табл. 2 в приложението.

Динамика на бюджетните разходи за образование

За периода 2000 - 2020 г. разходите за образование по консолидираната фискална програма (КФП) средно възлизат на 10.24% от общите публични разходи. През целия разглеждан период те са около 9 - 10% от общите разходи по КФП, като достигат своя пик през 2009 г., а след това, вероятно вследствие на кризата, средствата отделени за сектора намаляват с 1 процентен пункт, достигайки до средното си ниво. От 2012 г. започва ново увеличение на разходите за сектора, което основно се дължи на нарасналия брой деца, записани в началното и основното образование. След това поради по-бързото нарастване на изразходваните общо публични ресурси в сравнение с тези за сектор образование те спадат до около 9% от общите. Вследствие на политиката за удвояване на учителските заплати, предприета от правителството, за периода 2017 - 2021 г. отново се наблюдава ръст в нивото на разходите по функцията спрямо общите по КФП.

3. Бюджетни средства за сектор „Образование“ за периода 2000 - 2020 г. (В хил. левове, % от разходите по КФП)

Към 31 декември	Общи разходи	КФП, хил. лв.	Общо разходи по функция „Образование“, хил. лв.	Общо разходи по функция „Образование“ като дял от общо разходите по Консолидираната фискална програма
2000	1	11334332	1132985	10.00
2001	1	12096565	1192348	9.90
2002	1	12732533	1353367	10.60
2003	1	14068783	1504681	10.70
2004	1	15198938	1652373	10.90
2005	1	16678483	1814829	10.90
2006	1	18286391	1941167	10.60
2007	2	22103380	2179214	9.90
2008	3	25323388	2768393	10.90
2009	3	25666913	2837808	11.10
2010	3	26755400	2678193	10.00
2011	3	26866563	2655266	9.90
2012	3	27828287	2799155	10.10
2013	3	30417935	3087568	10.20
2014	3	32479136	3271237	10.07
2015	3	34684770	3118338	8.99
2016	3	32491361	3184771	9.80
2017	3	34471074	3533966	10.25
2018	3	39515731	3989599	10.10
2019	3	45201027	4512500	9.98
2020	3	47850406	4841137	10.12

Източник: МФ, отчети по Консолидираната фискална програма за съответната година.

1 - Общо разходи (разходи + трансфери).

2 - Общо разходи (разходи + трансфери + временни безлихвени разходи).

3 - Общо разходи (разходи и вноска за бюджета на ЕС + трансфери + временни безлихвени заеми).

По функция „Образование“ за периода 2000 - 2003¹⁶ г. основно се разходват средства за заплати и възнаграждения; издръжка (основно за материали, горива и енергия); капиталови разходи (основно за придобиване на МДА). През разглеждания период над половината от разходите за заплати и издръжка се правят през общинските бюджети. През 2004 - 2007 г. структурата на преразпределение на средствата се запазва непроменена - основните разходи са за заплати и възнаграждения; издръжка (материали, горива и енергия); капиталови разходи (по това перо преобладават разходваните средства за основен ремонт). Отново над половината от разходите за заплати и възнаграждения и за издръжка се правят през общинските бюджети по делегираните от държавата дейности.

През 2008 г. след промяната в структурата на КФП по функция „Образование“ като извън-бюджетни средства са включени средствата на Структурните фондове и Кохезионния фонд на ЕС. В резултат на средствата от ЕС общините започват да инвестират в основен ремонт и придобиване на МДА за образователните институции, намиращи се на тяхна територия. За периода 2008 - 2013 г. повече от половината инвестирани средства се използват за основен ремонт на активите, използвани за предоставяне на образователни услуги. През периода 2014 - 2020 г. инвестициите в образование са основно за придобиване на материални дълготрайни активи от общините и от държавните висши училища. Наличието на единен стандарт за издръжка на един учащ в училищното образование обуслови плавното нарастване на средствата, отделяни за заплати на персонала през изследвания период 2008 - 2015 г., като по време на световната икономическа криза намаляват средствата за издръжка на образованието, основно за периода 2008 - 2010 година.

От 2017 г. вследствие на предприетата политика за удвояване на средствата за заплати в началното и средното образование повече от 60% от публичните средства за сектора се разпределят за възнаграждения и други плащания за персонал.

Средствата от ЕС за сектора се използват освен за капиталови разходи и за стипендии на обучаващите се (само за висше образование), като от бюджета се отделят съответно 44 023 хил. лв. през 2007 г., които достигат до 119 731 хил. лв. през 2014 година.

Разходи за научноизследователска и развойна дейност (НИРД)

Според статистическото ръководство на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие в разходите за висше образование се включват и разходите за НИРД.¹⁷ В България за периода 2000 - 2019 г. разходите за НИРД за висше образование се финансират предимно от публични средства - от държавата; следват отделените средства от предприятията и от чужбина. През периода 2000 - 2006 г. разходите за НИРД плавно нарастват (с изключение на 2002 г., когато са отпуснати по-малко средства), основно поради финансирането от държавата. След влизането на страната в ЕС през 2007 г. освен публичните средства и средствата от чужбина придобиват все по-голямо значение за финансирането на изследванията в сектора на висшето образование. Вследствие на световната криза и отделените по-малко публични средства през 2011 - 2012 г. се наблюдава спад на ресурсите, отделени за научна и развойна дейност във висшето образование спрямо предходния период.

През 2015 - 2016 г. отделените публични ресурси и средства от чужбина за финансиране на НИРД във висшето образование отново намаляват, а оттам и общият размер на инвестициите. Това се дължи на приключването на предходния период за финансиране с европейски средства и оттам на базов еднократен ефект. След това с възстановяване на публичното финансиране и на отделените от фондовете на ЕС средства на НИРД във висшето образование се увеличава и общият размер на ресурса за научна и развойна дейност.

¹⁶ Вж. сайта на МФ.

¹⁷ http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/Frascati.pdf

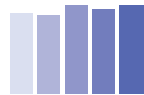
4. Общи годишни разходи за финансиране на научна и развойна дейност във висшето образование, в хил. левове

Източници на финансиране	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Общо	13719	16987	15886	16735	17812	21825	22675	26388	31294	50676
Предприятия	4228	4586	5278	5252	5001	6183	4349	5167	5472	11075
Държавен сектор	5547	8462	6901	7059	7925	8026	12926	10318	14652	25910
Висше образование	697	503	355	425	516	694	1293	2350	1117	..
Нетърговски организации	204	144	98	69	92	163	263	181	180	..
Чужбина	3043	3292	3254	3930	4278	6759	3844	8372	9873	10899
Източници на финансиране	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Общо	49546	43996	39866	45106	58543	45854	38427	43442	45141	73294
Предприятия	8231	7018	7822	5997	8417	10447	8271	9567	8693	9187
Държавен сектор	28417	26343	19108	26359	26584	19371	16399	17571	17623	27934
Висше образование	1688	292	736	..	..	..	..	..	247	626
Нетърговски организации	176	497	193	..	..	..	..	..	536	218
Чужбина	11034	9846	12007	12218	23363	15550	13359	16008	18042	35329

Източник: НСИ.

„..“ - конфиденциални данни.

Годишни разходи за един учащ в образователната система и БВП на глава от населението съгласно МСКО 2011

Тъй като достъпът до образование е универсален (и обикновено задължителен за по-ниските нива на образование), съотношението между разходите за един ученик в образователните институции на тези нива и БВП на глава от населението може да се разглежда, като средствата, изразходвани за населението на училищна възраст по отношение на способността на държавата и частния сектор да плащат за това образование. При по-високите степени на образование тази мярка е по-трудно да се тълкува, защото нивата на прием на студенти варират в по-широки граници. В сектора на висшето образование например разходите в страните от ЕС могат да бъдат сравнително високи, ако голяма част от богатството на нацията е предназначена за обучението на сравнително малък брой студенти.

С увеличаване на нивото на образование за държавите от ЕС-28 и в България нарастват отделните разходи за образование, измерени чрез БВП на глава от населението¹⁸. За началното образователно ниво (МСКО 1)¹⁹ за периода 2012 - 2018 г. те са средно 26 от произведения БВП на глава от населението в ЕС-28, а за България те са под средното - 23.2. За прогимназиалното образование (МСКО 2)²⁰ средните разходи нарастват за България до 20.2, а за държавите от ЕС-28 съответно до 25.4 от произведения БВП на глава от населението.

Сходна е тенденцията при средното и професионалното образование (МСКО 3 - 4)²¹, където общите годишни разходи на образователните институции за един ученик са средно 25.8 за държавите от ЕС и 18.3 за България от произведения БВП на глава от населението за съответната година.

При висшето образование²² се наблюдава значително нарастване на отделените средства за образование на един студент - в еквивалент на 38.3 от БВП на глава от населението средно за държавите от ЕС-28 за периода 2012 - 2018 година. За България се наблюдават по-ниски разходи - средно разходите за образование на студент, съотнесени към БВП на глава от населението за страната, са 37.2, а единствено за това ниво в страната се отделят над средните за ЕС средства за обучение на един студент (основно) през последните години. Записаните студенти в това образователно ниво в България са около една пета от всички записани учащи за всички образователни нива.

Промените в бюджета за образователните институции до голяма степен отразяват промените в размера на населението в училищна възраст и в заплатите на учителите, които се увеличават с течение на времето в реално изражение: учителските заплати, които са основният компонент на разходите, са се увеличили в повечето страни през последното десетилетие. Размерът на населението на училищна възраст влияе на нивата на записване и количеството ресурси, което отделните страни инвестират в образователната си система. Колкото по-голяма е тази популация, толкова по-голям потенциал за търсене на образователни услуги е наличен. Промяната в разходите на един ученик през годините могат да варират между различните степени на образование в рамките на една страна, като коефициентите на записване и разходите могат едновременно да следват различни тенденции за различните нива на образование.

¹⁸ Вж. табл. 3 в приложението.

¹⁹ Вж. табл. 4 в приложението.

²⁰ Вж. табл. 5 в приложението.

²¹ Вж. табл. 6 в приложението.

²² Вж. табл. 7 в приложението.

Основни проблеми:

Сред основните проблеми, свързани със събирането на данни за изследване на динамиката на разходите за сектор „Образование“ през изследвания период, могат да се посочат:

- Липсата на данни поотделно за публичните и частните разходи за образование по образователни нива. По този начин не може да се проследи за кои образователни равнища се разходват основно публичните средства и към кои са насочени средствата от домакинствата. Също така не може да се проследи качеството и достъпът и достъпността до различните нива на образование.

- Поради липсата на горепосочените данни не може да се оценят и разходите на един ученик/студент при отделни образователни равнища по източници на финансиране.

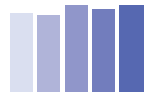
- Освен това данните за изпълнението на бюджета/КФП са обобщени на високо ниво. С оглед достигането до изразходваните средства по функции следва да се използват данни от приложенията към годишните доклади за изпълнението на бюджета за предходната година, което от своя страна, усложнява и утежнява процеса по набиране на необходимата информация.

4. Заключение

На базата на направения емпиричен анализ могат да бъдат формулирани отговори на поставените в началото на тази статия изследователски въпроси по отношение на размера на вложените средства в сектор „Образование“; на начина на финансиране; за недофинансирани или свръхфинансирани дейности, като е направена и съпоставка спрямо средните стойности за ЕС-28; на това дали прилаганите подходи при финансирането са предположили повишаване на качеството на образованието в страната.

Средно за разглеждания период (2000 - 2018 г.) общите публични и частни разходи за образование представляват 4.4% от произведения БВП. Разходите по образователни степени следват динамиката на общите разходи за образование. За периода 2000 - 2020 г. общо изразходваните за образование публични средства възлизат на 56 млрд. лв., като чрез тях преобладаващо са финансирани началното, основното и средното образование. В България (към настоящия момент) финансирането на сектора на ниво начално, основно и средно образование е почти изцяло централизирано, като директорите на училищата само разпределят средствата чрез делегираните бюджети, които са им отпуснати от централното правителство. Общите публични и частни разходи на дете/ученик за периода 2012 - 2018 г. плавно нарастват в номинален размер. Динамиката на този показател се обуславя, от една страна - от намаляването на броя на записаните ученици, а от друга - от значителното увеличение на отделените средства за образование през този период. Въпреки това се наблюдава известен дисбаланс между частното и публичното финансиране на сектора. Нещо повече, ограничените частни инвестиции в сектор „Образование“ са фокусирани основно в сферата на висшето образование. Балансирането на структурата на разходите предполага насърчаване на частните инвестиции в образование, най-вече в по-ниските образователни степени.

Инвестираните в страната средства в сектора са съпоставими с вложените от другите държави - членки на ЕС. По отношение на отделните образователни нива в страната обаче се наблюдават известни различия. В България е налице по-ниска степен на финансиране както с публични, така и с частни средства при началното, основното и средното образование, което в голямата си част е задължително. В същото време през последните години се наблюдава свръхфинансиране, надвишаващо средноевропейските нива, при висшето образование. Нарастването на нивото на образование на населението е свързано и с увеличение на вложените ресурси в сектор „Образование“, измерени

чрез БВП на глава от населението в ЕС. В сравнителен план обаче средствата за основно и средно образование на глава от населението в България са на по-високи нива спрямо страните от ЕС поради негативните демографски процеси и намаляващата популация в ученическа възраст.

За периода 2000 - 2020 г. по функция „Образование“ на консолидираната фискална програма основно са разходвани средства за заплати и възнаграждения; издръжка (основно за материали, горива и енергия); капиталови разходи (основно за придобиване на МДА). Налице е значителна диспропорция между разходите за персонал и капиталовите разходи, като първите съставляват преобладаваща част от средствата, разплатени по тази функция. Разходите за персонал за посочения период представляват средно 64.2% от всички разходи по тази функция, или около 36 млрд. лв., докато инвестиционните разходи представляват само средно около 8.1% от общите годишни средства, или около 4.6 млрд. лева. През разглеждания период над половината от разходите за заплати и издръжка са правени чрез общинските бюджети за делегираните от държавата дейности. Тази структура и фокус на разходите предполага ограничена възможност за интервенции в посока повишаване на качеството на образованието. Неизменно, подобна политика предполага инвестиране в човешкия капитал, ангажиран в сектора. В същото време подобни интервенции би следвало да бъдат подплатени с достатъчен ресурс за технологично обновление на училищата и университетите, подобряване на материалната база и сградния фонд, и други.

През последните две десетилетия разходите за НИРД за висше образование се финансират предимно от държавата. Те фактически представляват основен стимул за развитие на науката във висшите училища (вкл. в Българската академия на науките) в България. Значително по-ниски са инвестициите в НИРД от предприятията, както и тези от чужбина. За периода 2000 - 2019 г. общите публични разходи за НИРД за висше образование възлизат само на 333.4 млн. лв. от всички разходи за образование в размер на около 51 млрд. лв., или средно само 0.7% от общо изразходваните средства за функция „Образование“. За сравнение - изразходваните по това направление средства от чужбина за целия разглеждан период са 224.3 млн. лв., докато вложените в наука във висшето образование ресурси от предприятията са едва 143.3 млн. лева. Ето защо ограниченият публичен ресурс за тези научни дейности е в основата на проблемите, свързани с качеството на висшето образование и науката в страната. Установеният размер на финансиране на тези дейности не съответства на провеждането на интензивна политика за повишаване на качеството. Освен преосмисляне на размера и насочването на публичните средства за НИРД за висше образование системата на финансиране трябва да стимулира и привличането на по-голям частен ресурс за наука, както и на повече средства по линия на фондовете от ЕС. Единствено по този начин финансирането би могло да допринесе за съществено подобрене в качеството на висшето образование у нас, а оттам и да въздейства положително върху формирането на човешки капитал в страната и за дългосрочен икономически растеж.

Приложение

1. Общи публични разходи за образование като дял от всички публични разходи общо за всички нива на обучение без предучилищното в България и ЕС-28 за периода 2012 - 2018 година

Години	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ЕС-28	:	:	10.2	10.1	:	9.9	:
Белгия	11.5	11.7	11.8	11.9	11.9	12.1	12.0
България	10.3	11.0	10.0	9.7	11.0	11.7	11.1
Чехия	9.7	9.8	9.1	9.1	9.0	9.6	10.4
Дания	:	:	:	:	:	14.3	12.7
Германия	10.5	10.3	10.4	10.3	10.2	10.2	10.3
Естония	11.9	12.6	:	:	:	:	:
Ирландия	14.5	13.6	13.0	13.1	:	:	:
Гърция	6.6	5.7	7.1	6.8	:	7.2	7.4
Испания	9.1	9.4	9.3	9.5	9.7	9.9	9.7
Франция	9.6	9.7	9.7	9.7	9.6	9.7	9.7
Хърватия	:	:	:	:	:	:	:
Италия	8.0	8.2	8.0	8.1	7.8	8.3	8.8
Кипър	14.5	14.7	12.6	15.2	15.8	15.7	12.7
Латвия	17.7	13.3	14.1	14.4	12.8	11.3	10.8
Литва	13.4	:	12.6	11.7	11.4	11.1	11.0
Люксембург	10.0	:	9.6	9.4	8.6	8.5	8.7
Унгария	8.3	8.2	:	8.5	9.5	8.9	8.9
Малта	12.4	13.4	12.4	12.4	13.2	12.4	12.8
Нидерландия	11.7	12.2	12.0	12.0	12.6	12.2	12.7
Австрия	10.6	11.0	10.3	10.5	10.7	10.7	10.5
Полша	11.6	11.7	11.6	11.6	11.3	11.1	11.1
Португалия	:	11.0	9.7	9.9	10.5	10.8	:
Румъния	7.2	7.7	8.0	7.6	7.5	8.0	8.1
Словения	11.3	8.5	10.0	9.6	9.9	10.2	10.7
Словакия	:	10.6	9.8	10.1	9.4	9.5	9.5
Финландия	12.6	12.3	:	11.9	11.7	11.3	11.1
Швеция	13.8	14.1	13.9	14.0	14.3	14.3	14.4
Обединено кралство	12.7	12.8	13.1	13.1	12.9	12.9	12.5

Източник: Евростат.

„:“ - не са налични данни.

2. Индекс на общите публични разходи за образование по постоянни цени от 2000 г. за всички образователни нива

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ЕС-28	100.0	104.5	108.0	110.6	111.7	113.4	116.6	119.0	120.2	123.3	126.0	124.5
Белгия	:	118.0	121.6	121.2	123.9	125.3	130.0	134.2	145.2	144.1	147.6	149.6
България	100.0	99.4	110.6	121.2	139.1	142.9	144.8	148.1	179.6	175.3	157.5	149.6
Чехия	100.0	106.0	114.2	123.5	125.6	130.1	150.9	146.5	145.9	155.1	154.9	167.3
Дания	100.0	102.5	102.9	102.1	105.6	106.5	105.8	105.3	102.7	110.3	112.7	113.1
Германия	100.0	102.0	106.8	106.8	105.4	104.8	105.3	110.4	113.4	119.2	124.4	126.1
Естония	100.0	92.2	102.5	106.9	105.9	114.2	120.9	130.6	148.9	137.5	132.4	132.1
Ирландия	100.0	105.4	112.0	118.5	132.7	142.2	150.2	164.9	183.7	195.1	192.2	188.7
Гърция	100.0	107.6	113.7	119.9	134.9	147.2	:	:	:	:	:	:
Испания	100.0	102.5	105.6	109.5	112.4	115.8	121.6	128.2	137.5	143.6	142.3	137.8
Франция	100.0	100.4	100.5	101.7	102.3	101.8	103.1	105.6	105.6	107.3	108.6	107.1
Италия	100.0	108.9	104.1	106.8	104.9	102.4	111.0	102.9	108.9	105.9	103.2	99.0
Кипър	100.0	114.8	129.4	147.1	140.9	150.3	158.0	164.3	182.6	192.1	193.1	192.6
Латвия	100.0	111.7	109.5	99.7	99.4	109.9	121.9	132.4	145.0	116.9	102.4	107.7
Литва	100.0	106.5	112.9	110.0	118.8	121.0	128.8	136.1	147.3	144.9	140.1	143.4
Унгария	100.0	114.9	127.8	145.7	140.6	146.6	151.7	147.7	143.7	134.5	129.9	127.1
Малта	100.0	98.5	99.8	106.6	110.7	161.8	162.6	162.2	156.1	141.2	184.2	223.2
Нидерландия	100.0	104.1	106.9	112.4	115.6	118.4	121.9	122.6	128.9	134.2	137.0	137.2
Австрия	100.0	101.3	102.0	100.1	101.7	103.5	106.5	109.1	113.5	119.3	120.0	121.0
Полша	100.0	112.3	113.6	116.7	124.2	130.1	132.8	132.7	144.3	147.0	155.0	154.9
Португалия	100.0	105.5	105.3	105.1	101.3	104.3	103.0	106.0	101.6	116.8	115.6	107.0
Румъния	100.0	119.9	136.1	140.5	145.0	160.2	212.9	224.5	243.9	224.8	184.8	164.6
Словакия	100.0	105.3	118.7	124.2	127.3	124.6	133.2	140.3	148.1	159.4	171.7	170.0
Финландия	100.0	105.3	110.0	116.0	120.6	121.8	124.7	125.4	130.0	132.8	137.9	140.1
Швеция	100.0	99.7	106.7	106.9	109.5	109.8	112.2	113.6	115.3	117.8	120.7	121.3
Обединено кралство	100.0	106.0	120.3	127.4	129.7	139.1	144.4	147.0	149.0	155.1	164.6	163.3

Източник: Евростат.

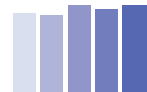
„:“ - не са налични данни.

3. Годишни разходи на държавни и частни образователни институции на ученик/студент, измерени с БВП на глава от населението, за всички нива на образование без предучилищното въз основа на еквивалента на пълно работно време

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ЕС-28	27.5	26.9	26.2	25.7	25.4	25.1	25.2
Белгия	26.5	27.0	26.7	26.6	26.4	26.4	26.3
България	21.2	23.0	24.2	23.0	22.8	23.7	24.2
Чехия	23.6	23.1	22.5	21.9	20.3	21.5	24.0
Дания	23.3	:	:	:	:	24.0	23.5
Германия	24.8	24.9	24.8	24.9	24.8	24.8	25.1
Естония	23.2	24.9	:	:	:	:	:
Ирландия	23.1	21.5	19.3	13.7	:	:	:
Гърция	:	:	:	:	:	:	:
Испания	26.3	25.4	24.8	25.1	24.7	24.4	24.3
Франция	26.1	26.4	26.3	26.1	25.8	25.9	25.7
Хърватия	:	30.4	26.6	:	:	:	:
Италия	:	24.7	24.4	:	23.0	24.5	25.1
Кипър	35.9	36.7	36.7	36.7	35.8	34.3	32.5
Латвия	36.3	27.1	28.6	29.0	25.3	24.3	23.9
Литва	23.3	:	22.3	21.7	20.1	19.2	19.8
Люксембург	:	:	22.4	21.4	19.8	20.7	21.1
Унгария	22.6	22.8	:	24.9	26.4	25.8	25.1
Малта	50.7	31.5	28.6	29.1	29.8	27.3	29.2
Нидерландия	25.4	24.6	24.7	24.5	24.2	24.0	24.0
Австрия	28.0	28.6	28.3	29.1	28.8	28.3	27.8
Полша	28.4	28.6	28.3	27.7	26.7	26.8	27.5
Португалия	29.4	31.8	28.6	27.3	27.2	27.1	:
Румъния	14.1	13.6	15.1	16.0	14.2	14.5	15.3
Словения	31.4	32.1	30.8	28.4	29.8	26.9	26.2
Словакия	:	:	24.2	27.2	:	:	:
Финландия	27.1	27.1	27.1	27.3	:	24.4	24.4
Швеция	28.8	29.0	28.5	27.9	27.8	27.5	28.4
Обединено кралство	32.4	33.8	34.3	32.4	28.9	29.9	31.7

Източник: Евростат.

„:“ - не са налични данни.

4. Годишни разходи на държавни и частни образователни институции на ученик, измерени с БВП на глава от населението, за МСКО 1 въз основа на еквивалента на пълно работно време

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ЕС-28	26.7	26.0	25.6	25.2	25.2	24.5	24.7
Белгия	28.1	28.4	28.1	27.7	28.0	28.6	28.0
България	18.1	19.4	20.4	19.7	19.9	20.5	23.4
Чехия	27.2	26.8	26.3	25.9	24.5	26.2	27.4
Дания	25.9	25.7	25.3	:	:	21.7	20.4
Германия	21.8	22.1	22.4	22.5	22.6	22.6	22.9
Естония	26.0	26.0	22.9	23.1	22.8	22.5	23.5
Ирландия	24.1	22.4	20.5	14.9	13.7	13.6	13.9
Гърция	26.2	26.3	26.2	26.2	24.8	24.4	26.1
Испания	28.0	25.4	24.8	25.3	24.9	24.3	23.7
Франция	25.7	25.4	25.6	25.4	25.3	25.3	24.6
Хърватия	:	:	:	:	:	:	:
Италия	24.7	24.1	24.6	25.4	22.7	24.1	24.4
Кипър	40.9	42.0	43.0	43.8	44.3	41.5	40.0
Латвия	33.6	26.5	27.6	27.4	25.0	22.8	21.6
Литва	18.2	17.8	17.8	17.8	18.3	17.6	17.8
Люксембург	21.9	21.0	21.2	20.6	20.7	20.6	22.7
Унгария	19.7	16.6	15.4	18.0	20.9	17.8	17.3
Малта	38.4	27.3	23.9	27.5	28.6	30.5	32.7
Нидерландия	26.4	25.6	25.3	24.8	24.8	24.2	24.3
Австрия	30.0	31.1	31.1	31.7	31.4	30.7	29.1
Полша	27.5	28.5	27.8	26.0	25.7	24.1	26.3
Португалия	30.9	34.6	30.0	28.0	29.6	28.6	:
Румъния	12.1	13.1	16.3	16.8	15.1	15.8	17.5
Словения	34.9	34.6	33.7	31.6	37.9	31.	30.8
Словакия	:	20.9	21.7	21.2	20.8	19.8	20.8
Финландия	32.1	32.5	33.4	35.1	34.2	32.4	32.3
Швеция	25.0	25.1	24.6	24.1	24.4	24.4	24.9
Обединено кралство	27.8	33.7	31.6	25.6	25.2	25.8	26.2

Източник: Евростат.

„:“ - не са налични данни.

5. Годишни разходи на държавни и частни образователни институции на ученик, измерени с БВП на глава от населението, за МСКО 2 въз основа на еквивалента на пълно работно време

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ЕС-28	26.7	26.0	25.6	25.2	25.2	24.5	24.7
Белгия	28.1	28.4	28.1	27.7	28.0	28.6	28.0
България	18.1	19.4	20.4	19.7	19.9	20.5	23.4
Чехия	27.2	26.8	26.3	25.9	24.5	26.2	27.4
Дания	25.9	25.7	25.3	:	:	21.7	20.4
Германия	21.8	22.1	22.4	22.5	22.6	22.6	22.9
Естония	26.0	26.0	22.9	23.1	22.8	22.5	23.5
Ирландия	24.1	22.4	20.5	14.9	13.7	13.6	13.9
Гърция	26.2	26.3	26.2	26.2	24.8	24.4	26.1
Испания	28.0	25.4	24.8	25.3	24.9	24.3	23.7
Франция	25.7	25.4	25.6	25.4	25.3	25.3	24.6
Хърватия	:	:	:	:	:	:	:
Италия	24.7	24.1	24.6	25.4	22.7	24.1	24.4
Кипър	40.9	42.0	43.0	43.8	44.3	41.5	40.0
Латвия	33.6	26.5	27.6	27.4	25.0	22.8	21.6
Литва	18.2	17.8	17.8	17.8	18.3	17.6	17.8
Люксембург	21.9	21.0	21.2	20.6	20.7	20.6	22.7
Унгария	19.7	16.6	15.4	18.0	20.9	17.8	17.3
Малта	38.4	27.3	23.9	27.5	28.6	30.5	32.7
Нидерландия	26.4	25.6	25.3	24.8	24.8	24.2	24.3
Австрия	30.0	31.1	31.1	31.7	31.4	30.7	29.1
Полша	27.5	28.5	27.8	26.0	25.7	24.1	26.3
Португалия	30.9	34.6	30.0	28.0	29.6	28.6	:
Румъния	12.1	13.1	16.3	16.8	15.1	15.8	17.5
Словения	34.9	34.6	33.7	31.6	37.9	31.	30.8
Словакия	:	20.9	21.7	21.2	20.8	19.8	20.8
Финландия	32.1	32.5	33.4	35.1	34.2	32.4	32.3
Швеция	25.0	25.1	24.6	24.1	24.4	24.4	24.9
Обединено кралство	27.8	33.7	31.6	25.6	25.2	25.8	26.2

Източник: Евростат.

„:“ - не са налични данни.

6. Годишни разходи на държавни и частни образователни институции на ученик, измерени с БВП на глава от населението, за МСКО 3 - 4 въз основа на еквивалента на пълно работно време

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ЕС-28	26.9	25.9	25.8	25.7	25.5	25.1	25.5
Белгия	29.3	30.1	29.7	29.4	28.7	28.8	28.0
България	17.2	18.8	19.4	18.3	18.2	18.4	18.1
Чехия	23.6	23.7	23.9	24.0	23.1	23.7	26.5
Дания	22.5	21.9	22.0	:	:	17.0	17.3
Германия	27.5	27.7	27.4	27.4	27.2	27.9	28.1
Естония	28.3	22.8	24.0	25.3	22.3	21.6	23.5
Ирландия	25.9	25.6	21.4	12.6	13.4	:	:
Гърция	:	:	:	:	:	:	:
Испания	28.0	26.7	25.8	26.7	27.0	26.8	26.7
Франция	34.8	34.6	34.3	33.9	33.3	32.7	32.2
Хърватия	20.9	20.2	20.7	:	:	:	25.2
Италия	:	27.1	25.5	:	23.9	26.0	26.2
Кипър	42.0	43.2	44.4	45.4	46.1	45.2	46.2
Латвия	35.4	25.7	28.3	29.3	27.1	27.2	27.0
Литва	21.3	22.7	21.1	18.5	18.3	17.5	18.5
Люксембург	21.9	19.8	20.7	18.6	20.0	21.6	21.3
Унгария	19.1	18.3	32.4	29.4	31.2	30.9	30.2
Малта	56.7	34.2	28.1	35.2	36.9	27.7	31.7
Нидерландия	26.7	25.4	25.5	25.8	25.3	25.6	25.7
Австрия	29.8	30.5	29.6	30.1	30.1	29.1	28.4
Полша	25.4	25.0	22.8	21.9	22.8	23.3	24.3
Португалия	34.6	37.6	31.3	29.8	30.0	30.4	:
Румъния	12.3	13.5	15.3	16.7	14.2	15.2	15.9
Словения	24.6	26.6	24.9	23.2	22.2	22.2	21.6
Словакия	19.4	21.3	23.0	24.1	21.8	23.7	23.2
Финландия	21.4	21.5	21.1	20.4	:	17.2	17.4
Швеция	24.9	24.5	23.6	23.2	23.5	23.1	24.6
Обединено кралство	26.9	29.9	31.5	27.0	25.4	25.2	28.5

Източник: Евростат.

„:“ - не са налични данни.

7. Годишни разходи на държавни и частни образователни институции на студент, измерени с БВП на глава от населението, за МСКО 5 - 8 въз основа на еквивалента на пълно работно време

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ЕС-28	42.6	38.6	39.1	38.9	35.7	36.5	37.1
Белгия	37.4	38.2	37.9	38.2	38.0	38.3	38.9
България	31.2	34.0	37.7	37.2	36.7	42.2	41.6
Чехия	35.2	33.4	32.5	32.3	28.5	29.8	39.2
Дания	:	35.5	:	:	:	32.5	32.7
Германия	39.4	37.5	36.3	35.9	35.2	34.9	35.2
Естония	32.7	43.1	42.1	44.9	42.0	43.1	47.9
Ирландия	32.7	30.5	27.6	19.6	19.2	:	:
Гърция	13.8	12.8	13.3	13.6	12.0	11.3	11.8
Испания	37.9	38.6	37.1	36.1	34.3	33.7	33.6
Франция	40.6	41.3	40.8	40.3	38.5	38.1	37.7
Хърватия	:	:	49.6	:	:	:	32.0
Италия	28.8	31.5	31.7	30.9	29.6	29.3	28.6
Кипър	41.2	45.2	42.3	41.1	37.4	37.3	31.7
Латвия	50.3	35.2	37.5	40.9	28.6	29.2	32.2
Литва	35.1	32.8	35.6	34.4	24.3	23.4	25.0
Унгария	:	:	45.9	45.8	47.4	45.8	41.6
Малта	39.3	41.4	34.1	33.5	36.7	41.6	41.9
Нидерландия	146.8	60.5	57.4	51.5	52.4	47.9	49.0
Австрия	41.6	39.4	39.1	38.8	38.0	36.7	35.3
Полша	35.6	35.4	34.8	35.9	35.4	34.9	35.1
Португалия	36.8	36.9	38.2	38.7	35.1	34.6	36.2
Румъния	37.0	39.8	41.1	40.1	35.5	35.6	:
Словения	28.1	20.6	27.6	30.7	27.1	26.0	27.0
Словакия	38.4	40.0	38.9	37.6	36.7	37.3	36.2
Финландия	:	:	38.9	53.7	:	:	:
Швеция	44.4	43.6	43.1	42.1	39.9	37.3	36.5
Обединено кралство	51.4	51.9	51.9	51.1	49.2	48.3	48.6

Източник: Евростат.

„:“ - не са налични данни.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Димитрова, Ц., М. Прохаска, К. Ганев, Р. Симеонова-Ганева, Д. Чинарева (2014). Анализ на професиите и бизнес дейностите в обособените крайгранични области, както и възможностите за стартиране на нов бизнес, пазарни тенденции, ред. Р. Симеонова-Ганева и М. Прохаска, TRIGGER ВЗ-3.2-05/04.08.2014. Извършване на три проучвания на територията на Южна България (включва областите Благоевград, Смолян, Кърджали и Хасково), Министерство на икономиката и енергетиката, Сигма Хет, ЦИР, Естат, DOI: 10.13140/2.1.2379.2969.

Министерство на образованието и науката, Оценка на въздействието на Националната стратегия за учене през целия живот за периода 2008 - 2013 година, 2012 г.

МОН, Национална стратегия за учене през целия живот за периода 2014 - 2020 г.

НСИ, Анализ на състоянието на продължаващото професионално обучение в страната, 2006 г.

Симеонова-Ганева, Р., Ц. Димитрова, М. Прохаска, К. Ганев, Д. Чинарева (2014). Анализ на потребностите на МСП от специалисти и управленски кадри (количествени и качествени) в обособените крайгранични области, ред. Р. Симеонова-Ганева и М. Прохаска, TRIGGER ВЗ-3.2-05/04.08.2014. Извършване на три проучвания на територията на Южна България (включва областите Благоевград, Смолян, Кърджали и Хасково), Министерство на икономиката и енергетиката, Сигма Хет, ЦИР, Естат, DOI: 10.13140/2.1.2903.5846.

Симеонова-Ганева, Р., А. Василев, К. Ганев, Л. Димитров, И. Василева (2015). Последваща оценка на приноса на активната политика на пазара на труда за изменение на избрани показатели, характеризиращи икономическото и социално развитие на страната за периода 2000 - 2011 г. (аналитичен доклад), Министерство на труда и социалната политика, ЕКОРИС Саут Ййст Юроп ООД, Сигма Хет ООД, DOI: 10.13140/RG.2.1.3909.8729.

Becker, G. (1975). Human Capital A theoretical and Empirical Analysis. with special Reference on Education, 1964, NBER, 2nd Edition, publ. 1975.

Barro, Stephen M. (1997). The Development of Internationally Comparable Indicators of Education Finance: The OECD Experience and its Implications for Mercosur, 1997.

Education at a Glance, OECD Indicators.

Jorgenson, D., B. M. Fraumeni (1989). The Accumulation of Human and Nonhuman Capital, 1948 - 84, 1989.

Jorgenson, D., B. M. Fraumeni (1992). The Output of the Education Sector.

Kendrick, J. W. (1974). The Accounting Treatment of Human Investment and Capital, Review of Income and Wealth.

Mincer, J., Education, Experience and the Distribution of Earnings and Employment: An Overview, 1974, NBER, publ. 1975.

<http://data.oecd.org/>

<http://ec.europa.eu/eurostat>

www.minfin.bg

www.mon.bg

www.nsi.bg

http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/Frascati.pdf

<http://www.ssc.wisc.edu/~walker/wp/wp-content/uploads/2012/04/schultz61.pdf>

<http://users.cla.umn.edu/~erm/data/sr447/JF92.pdf>

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ДИНАМИКАТА НА РАЗХОДИТЕ ЗА СЕКТОР „ОБРАЗОВАНИЕ“ В БЪЛГАРИЯ ЗА ПЕРИОДА 2000 - 2020 ГОДИНА

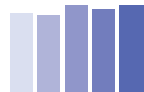
Цветелина Димитрова*

РЕЗЮМЕ Изследването на разходите за образование е с цел да се оцени по какъв начин се финансира образованието в България, какъв е размерът на отделените средства за сектора и от какви източници, както и дали различните начини на финансиране водят до повишаване на качеството и достъпа до образование в страната, или напротив. Освен това интересен е и въпросът дали при някои образователни нива частното финансиране не измества публичното, дали няма свръхфинансиране на определени дейности, както и дали отделяните обществени средства за сектора са съпоставими със средните за ЕС.

JEL класификация: A2; H52; I22; I23; I25; I26

---

* Докторант в Стопанския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“; e-mail: cvety_dim@yahoo.com.

ИССЛЕДОВАНИЕ ДИНАМИКИ РАСХОДОВ В СЕКТОРЕ ОБРАЗОВАНИЯ В БОЛГАРИИ ЗА ПЕРИОД 2000 - 2020 ГОДОВ

Цветелина Димитрова*

РЕЗЮМЕ Исследование расходов на образование направлено на оценку того, как финансируется образование в Болгарии, какие средства выделяются на этот сектор и из каких источников, а также приводят ли различные способы финансирования к повышению качества и доступа к образованию в стране, или наоборот. Кроме того, вызывает интерес и вопрос: не вытесняет ли частное финансирование государственное на некоторых уровнях образования, существует ли чрезмерное финансирование определенных видов деятельности и сопоставимы ли общественные средства, выделяемые на этот сектор со средними показателями по ЕС.

JEL класификация: A2; H52; I22; I23; I25; I26

---

* Докторант экономического факультета в СУ „Св. Климент Охридски“; e-mail: cvety_dim@yahoo.com.

STUDY OF THE DYNAMICS OF EXPENDITURE FOR THE EDUCATION SECTOR IN BULGARIA FOR THE PERIOD 2000 - 2020

Tsvetelina Dimitrova*

SUMMARY The study of education expenditures aims to assess how education in Bulgaria is financed, what is the amount of funds allocated to the sector and from which sources, as well as whether the different ways of financing lead to improvement in the quality and access to education in the country or vice versa. It is also interesting to evaluate whether, at some levels of education, private funding does not replace public funding, or whether there is no overfunding of certain activities, and whether public funding for the sector is comparable to the EU average levels.

JEL classification: A2; H52; I22; I23; I25; I26

---

* PhD student at the Faculty of Economics, Sofia University 'St. Kliment Ohridski'; e-mail: cvety_dim@yahoo.com.

ПРОВЕЖДАНЕ И ОСНОВНИ РЕЗУЛТАТИ (ПРЕДВАРИТЕЛНИ) ОТ ПРЕБРОЯВАНЕТО НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2020 ГОДИНА

Диана Атанасова*

Въведение

В изпълнение на Закона за преброяване на земеделските стопанства в Република България през 2020 г.¹ (ДВ, бр. 22 от 15.03.2019 г.) Министерството на земеделието проведе през втората половина на 2020 г. преброяване на земеделските стопанства на територията на цялата страна. Преброяването е проведено по методология, съобразена с изискванията на Европейския съюз (ЕС) - Регламент (ЕС) 2018/1091 и Регламент за изпълнение (ЕС) 2018/1874. Това гарантира сравнимостта на получените резултати с тези на държавите - членки на Европейския съюз. Получените по време на преброяването статистически данни за структурата на земеделските стопанства са от значение за разработване на общата селскостопанска политика на ЕС, както и на националните приоритети. Това са показателите, които дават оценка на резултатите от прилагането на предвидените политики. Осигурява се хармонизирана, сравнима и съгласувана статистическа информация при ползване на стандартни класификации и общи определения на изследваните променливи за всички държави - членки на Европейския съюз. Осигуряват се и актуални данни за усъвършенстване на държавната политика в областта на земеделието и допълнителна статистическа информация за усъвършенстване на политиката в областта на агроекологията.

Основната цел на преброяването е да бъде осигурена интегрирана статистика за структурата на земеделските стопанства в България през 2020 г., както и за производствените методи, мерките за развитие на селските райони и агроекологичните показатели. Получените данни за стопанствата ще бъдат свързани при следващите изследвания на структурата им през 2023 и 2026 г. както при основните, така и при модулните данни.

* Началник на отдел „Агрозистатистика“ към Главна дирекция „Земеделие и регионална политика“ на Министерството на земеделието; e-mail: datanasova@mzh.government.bg.

¹ Навсякъде в текста при споменаване на Закона се има предвид цитирания закон.

В изложението са описани основните изпълнени дейности при подготовката, провеждането, контрола и обработката на събраните данни по време на преброяването. Представените резултати са предварителни, като контролът и валидирането на данните продължава до окончателното изпращане на файла с микроданни на Евростат.

1. Подготовка и провеждане на преброяването

1.1. Изготвяне на списък за анкетиране на земеделските стопанства

Подготовката за провеждането на преброяването е свързана с изготвяне на списък на земеделските стопанства, които ще бъдат анкетираны. Отдел „Агростатистика“ като орган на статистиката в Министерството на земеделието, състави предварителен списък на стопанствата от наличните източници: проведени статистически изследвания и административни регистри - ИСАК (информационна система на Държавен фонд „Земеделие“), ВетИС (интегрирана информационна система на Българската агенция по безопасност на храните - БАБХ), Лозарски регистър (поддържан от Изпълнителната агенция по лозата и виното), Наредба № 3 от 1999 г. за създаване и поддържане на регистър на земеделските стопани и Бизнес регистър на Националния статистически институт (НСИ). В списъка се съдържат 507 887 земеделски единици с различен идентификатор (ЕИК по Булстат, ЕГН или ЛНЧ). Областните дирекции „Земеделие“ проведоха работа на терен по проверка и актуализиране на тези предварителни списъци по населени места, провериха тяхната пълнота и добавиха нови стопанства. В този процес активно участие взеха представителите на местната власт - кметове и кметски наместници по общини и населени места. Срещите с представителите на местната администрация стартираха в началото на февруари 2020 г. на място и поради утежнената ситуация от коронавируса COVID-19 приключиха дистанционно през май 2020 година. Местната власт оказва голямо съдействие и имаше изключително важна роля при създаването на окончателния списък на земеделските стопанства за преброяване в населените места.

В изпълнение на Закона областните дирекции „Земеделие“ (ОДЗ), съгласувано с отдел „Агростатистика“, разделиха страната на преброителни участъци и контролни райони в зависимост от получените резултати за броя на земеделските стопанства след актуализиране на предварителния списък. Събраната информация по актуализация на списъка е въведена в подсистема в информационната система за агростатистика (ИСАС), като актуализирането на списъка продължи с данни от ИСАК, ВетИС, данни от Наредба № 3/1999, НСИ. След актуализацията на списъка окончателният брой на земеделските стопанства за преброяване в Република България към септември 2020 г. включва общо 198 976 стопанства, най-много с област на контакт в Благоевград и Пловдив.

1.2. Пробно преброяване

В чл. 20 на Закона за преброяване на земеделските стопанства в Република България през 2020 г. е уредено провеждането на пробно преброяване, което се организира от Министерството на земеделието със съдействието на областните управители и кметовете на общините. Целта на пробното преброяване е да се проверят в реални условия организацията, провеждането, инструментариумът на преброяването и онлайн въвеждането на данните.

Тествани са основните елементи на инструментариума - списък на различни по размер и дейност стопанства за анкетиране в определени населени места, статистически въпросник, инструкция за анкетьора, онлайн модул за въвеждане на данните от респонденти, организация за наемане, контрол и отчитане на работата на анкетьори.

Определена е извадка на населените места за пробното преброяване при ползване на различни критерии: географско разположение във всички административни области на населени места с различен брой на населението и брой на земеделските стопанства; земеделски стопанства с различен размер; анкетиране на населени места изчерпателно и извадково. Общият брой на стопанствата за анкетиране е определен да бъде до 3 000 броя. Окончателно са избрани 68 населени места. По начина на изготвяне и приложените критерии извадката от населени места за провеждане на пробното преброяване не е представителна за количествените променливи и получените резултати не са екстраполирани за цялата съвкупност. Първоначалният списък за анкетиране за пробното преброяване е съставен от отдел „Агростатистика“ от наличните източници. Около 31 000 записа са актуализирани от експертите по агростатистика от ОДЗ съвместно с кметовете на населените места. Окончателно изготвеният списък за анкетиране по време на пробното преброяване съдържа 2 962 записа за 2 952 стопанства.

Образецът на статистическия въпросник, ползван по време на пробното преброяване, е разработен и съгласуван със заинтересовани потребители. Въпросниците са отпечатани на хартиен носител и са предоставени на областните дирекции „Земеделие“. Разработена е подробна инструкция на анкетъора, ръководство за въвеждане на данните в подсистемата на ИСАС и други документи, свързани с работата на участниците в преброяването.

Дейностите по събиране на данни по време на пробното преброяване се проведоха съгласно изискванията на Закона от 1 септември до 11 октомври 2019 г. онлайн в информационната система за агростатистика и чрез анкетъори и експерти по агростатистика от ОДЗ. В този модул е имплементиран ГИС базиран модул за определяне на географските координати на местоположението на земеделското стопанство.

Основните изводи от проведеното пробно преброяване са свързани с необходимостта от изготвянето на актуален списък за анкетиране на земеделските стопанства, който зависи от качеството на административните регистри, от които се черпи информация. Наличието на специализиран софтуер за събиране и контролиране на данните и за обработката им е важно условие за качеството на резултатите от преброяването. Фактор за успеха е доброто обучение на участниците в преброяването и подпомагането на респондентите при онлайн попълване на анкетната карта. Необходима е широка информационна и медийна кампания на национално и регионално ниво, която ясно да представи целите и значимостта на преброяването и да повиши доверието на земеделските стопанства.

Възпроизвеждането на основните етапи от преброяването точно една година преди същинското преброяване през 2020 г. даде ценни насоки при осъществяване на дейностите за подготовката и провеждането му при добра организация и комуникация между всички участници. С провеждането на пробното преброяване се показва, че основният фактор за успех на преброяването е човешкият ресурс, който участва, като наетите анкетъори и контролори трябва да са квалифицирани да изпълняват възложените им задачи.

1.3. Обучение на участниците в преброяването

Важен елемент от подготовката е обучението на участниците в преброяването. Целта на обучението е получаване на необходимите знания и умения за провеждане на преброяване на земеделските стопанства на съответното ниво: за експерти, анкетъори, контролори и оператори. Обученията са проведени в началото на август на централно ниво (за експерти от ОДЗ) и след 10 август на общинско ниво (за анкетъори и контролори). При районирането са определени 1 522 преброителни

участъка и 225 контролни района и по този начин беше определен необходимият брой за наемане на анкетьори и контрольори. Обучението на операторите за въвеждане на данните в ИСАС се проведе след окончателно тестване на подсистемата за преброяването. В изпълнение на чл. 14 от Закона за преброяване на земеделските стопанства в Република България през 2020 г. директорите на ОДЗ сключиха за територията на областта договори с анкетьори след проведено обучение и успешно преминал тест. Окончателното определяне на списъка за анкетиране за всеки анкетьор се извърши след 18 септември 2020 г., когато приключи онлайн анкетирането на земеделските стопани.

1.4. Информационна кампания за преброяването

Подробна информация и материали за провеждане на преброяването на земеделските стопанства през 2020 г. е публикувана на интернет сайта на Министерството на земеделието на следния линк: <https://www.mzh.government.bg/bg/statistika-i-analizi/prebroyavane-na-zemedelskite-stopanstva-prez-2020-g/>, както и на сайта за дейностите по агростатистика: <https://www.agrostat.bg/ISASPublic/>.

В рамките на подготовката на преброяването е избрано лого чрез обявяването на открит конкурс. Избраното лого е публикувано на всички документи за преброяването.

Всяка областна дирекция „Земеделие“ разпространи на интернет сайта си информация за преброяването на територията на областта. Подготвени и разпространени са плакати за преброяването и информационни брошури за земеделските стопани, които са им предоставени при подаване на документи в общинските служби по земеделие и са предоставени по места. Поръчани са и са доставени рекламни и помощни материали за участниците в преброяването - чанти с логото на преброяването, канцеларски материали, вкл. калкулатор, и други помощни материали. Допълнителна информация за преброяването е предоставяна след поискване по електронната поща на адрес: agri-census2020@mzh.government.bg, както и от областните дирекции „Земеделие“: <https://www.mzh.government.bg/bg/ministerstvo/vtorostepenni-razporediteli/> на публикуваните на интернет сайта им телефони и електронни адреси.

1.5. Инструментариум

Методически документи за преброяването

Основният документ за събиране на информация по време за преброяването на земеделските стопанства през 2020 г. - статистическият въпросник, е разработен и тестван по време на пробното преброяване. Включени са всички въпроси, за които в Закона се изисква да бъдат събрани данни, с изключение на информация за стопанствата, които са се възползвали от подпомагане от ЕС за земя или животни и са включени в ИСАК, както и по видовете мерки и подмерки за развитие на селските райони. Тези данни са получени от административните регистри на Държавен фонд „Земеделие“. Въпросникът е приет на заседание на Централната комисия по преброяването, одобрен е със заповед от министъра на земеделието, храните и горите и е утвърден от председателя на Националния статистически институт съгласно изискванията на чл. 10, т. 4 от Закона.

За подпомагане на работата на участниците в преброяването са осигурени инструкция за анкетьора и наръчник за контролите при попълване на статистическия въпросник. Статистическият въпросник, инструкцията за анкетьора и наръчника на контролите са отпечатани на хартиен носител в необходимия тираж и са предоставени на областните дирекции „Земеделие“. Своевременното им отпечатване даде възможност за провеждане на пълноценно обучение на анкетьорите и контрольорите с наличие на помощните им материали. Разработено е и ръководство за онлайн въвеждане на данните

в подсистемата на ИСАС за преброяване2020, което е публикувано на интернет сайта за упътване и улеснение на респондентите.

Подготвени са и са изпратени писма от министъра на земеделието, храните и горите до областните управители и до кметовете на общините за стартирането на преброяването. Подготвено е и писмо до управителите/ръководителите на земеделските стопанства, с което лично са информирани за провеждането на преброяването и необходимостта от участието им.

Електронен вариант на въпросника в информационната система за агростатистика (ИСАС)

Стартираната в началото на 2020 г. обществена поръчка за информационно обезпечаване на преброяването чрез надграждане и подобряване на съществуващата информационна система за агростатистика е обжалвана, което доведе до необходимостта от прекратяването ѝ поради генериращото се недопустимо забавяне на дейностите. С цел осигуряване на единна входна точка за въвеждане на индивидуални данни за преброяване на земеделските стопанства в средата на 2020 г. са разработени елементите за успешно стартиране на онлайн преброяването на 1 септември 2020 година. Доставен е лиценз за софтуер за ГИС сървър, с който да се актуализира работата за геолокацията на земеделските стопанства. Разработен и тестван е електронен въпросник в информационната система за агростатистика (ИСАС) за въвеждане на индивидуалните данни за земеделските стопанства. След попълване на заявка за участие в преброяването на обявения линк: <https://www.agrostat.bg/ISASPublic/FarmRegistrationRequest> и регистрация в системата земеделските стопани получават достъп до генериран въпросник за заявеното стопанство.

Отдел „Агростатистика“ от името на Министерството на земеделието изпрати електронни съобщения на земеделските стопани с информация за онлайн попълването на статистическия въпросник. След 31 август 2020 г. всички попълнили заявка за участие са получили достъп до системата. Съдействие е оказано на всеки, на когото е била необходима повече информация за процеса на подаване на заявката и попълването на информацията в електронния въпросник.

1.6. Провеждане на преброяването

На 1 септември 2020 г. успешно стартира преброяването на земеделските стопанства. Към 0 часа на 1 септември в информационната система за агростатистика (ИСАС) са регистрирани 1 905 респонденти, като подаването на заявки продължи до 18 септември 2020 година. До края на срока за онлайн преброяването са подадени 4 342 реални заявки за участие в преброяването. На електронната поща (agri-census2020@mzh.government.bg) са получени запитвания при затруднения за попълване на електронния въпросник, на които експертите от отдел „Агростатистика“ отговаряха своевременно или бяха препратени към експертите от ОДЗ за съдействие. По време на онлайн въвеждането не са констатирани хакерски атаки на информационната система. За проследяване на хода на всички дейности по преброяването са изготвени различни видове справки в ИСАС. Данните на всички респонденти са проверени за достоверност преди окончателното им валидиране.

След приключване на онлайн преброяването анкетьорите продължиха събирането на данни от земеделските стопанства чрез интервю, като малка част от тях ползваха таблети, а останалите попълваха хартиен въпросник. По време на въвеждането на данните земеделските стопани и анкетьорите, които въвеждаха онлайн в системата, имаха възможност да ползват допълнителна информация от административните регистри за площите на заявените култури по схемите за подпомагане по директни плащания в ИСАК, данни за регистрираните в БАБХ говеда, биволи, овце, кози, свине и за регистрираните в регис-

търа на земеделските стопани, поддържан по Наредба № 3/1999, пчелни семейства, птици, зайци и коне. След събиране на данните от анкетъорите контролърите проверяваха информацията за изчерпателност, пълнота и достоверност. Проверените данни се предаваха по график в ОДЗ, където експертите по агростатистика след преглед на въпросниците ги предаваха на оператори за въвеждане в ИСАК.

Експертите по агростатистика от ОДЗ и от Министерството на земеделието извършиха множество проверки чрез съпоставяне на индивидуалните данни, събрани по време на преброяване 2020, с административните източници. Част от стопанствата са повторно посетени на място или са проведени уточняващи телефонни разговори. По време на проверките към преброяването са добавени данни за земеделски стопанства, които липсват в предварителните списъци. По време на проверките са използвани актуални административни данни от ИСАК, ВетИС, регистъра на земеделските стопани, поддържан по Наредба № 3/1999, и Регистъра на биологичното земеделие.

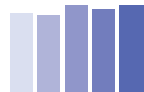
Резултатите от онлайн попълването на електронния въпросник от респонденти на 100% са 2 738 (64%) от генерираните за респонденти анкетни карти. В сравнение с пробното преброяване през 2019 г. интересът беше значително по-голям и се запази до края на онлайн преброяването. Големият обем и разнообразието от данни затрудни част от земеделските стопани при самостоятелното попълване на анкетната карта.

По време на преброяване 2020 от обучените 1 521 анкетъори са се отказали 84, от обучените 224 контролъори няма отказали се, а от 276 оператори в хода на работата са се отказали четирима. Предвидената в Закона възможност да се наемат придружители не беше използвана в нито една административна област. За събиране на данни са наети общо 1 933 участници в преброяването, от тях анкетъорите са 1 437, контролърите - 224, а операторите - 272. Общо в информационната система са попълнени анкетни карти за 200 703 бр. статистически единици от респондентите при онлайн преброяването, анкетъорите или експертите по агростатистика.

След направените проверки се установи, че по-малко грешки са констатирани при анкетъорите, работили с таблети, докато данните, записани на хартиен носител, съдържат повече логически грешки. Необходимостта от базисни знания в областта на земеделието, в съчетание с умения за добра комуникация, е основно изискване при наемане на анкетъори и контролъори, за да се гарантира успешното изпълнение на дейността. С наличието на възможности за използване на новите технологии в областта на информационните услуги е наложително да се работи към увеличаване на дела на наети анкетъори с поне минимални умения в използването на компютър и/или таблет. Директното въвеждане на данни в информационната система (без наличие на хартиен въпросник) изисква интернет свързаност и отнема повече време, но гарантира минимален брой грешки при наличие на възможност за валидиране на данните по време на въвеждането им.

Определянето на местоположението на земеделските стопанства се оказа голямо предизвикателство и продължи дълго след събирането на останалите показатели от статистическия въпросник за преброяването. Този показател е в основата на разпространението на данните и изисква прецизирането на информацията. Попълването на информацията за преобладаващата част от стопанствата на въпросници на хартиен носител не позволи точното определяне на координатите на земеделските стопанства. От друга страна, предоставената информация от ИСАК за заявените парцели даде възможност да се определи местоположението на стопанствата, за които тази информация липсваше.

Епидемичната обстановка създаде трудности при комуникацията с анкетираните лица. Пандемията от COVID-19 доведе до частично нарушаване в графиците за анкетиране и предаване на анкетни карти поради случаи на заболели анкетъори, контролъори и експерти.

1.7. Контролни посещения

В изпълнение на чл. 25 от Закона за преброяване на земеделските стопанства в Република България през 2020 г. се проведе контролни посещения за проверка на събраните данни по време на преброяването. Целта на тези посещения е изследване на точността на регистрираните данни, събрани от анкетьорите по време на преброяване 2020 и проверка на изчерпателността на списъка. По време на контролните посещения са обхванати населени места на територията на 28 административни области. Изборът на населените места за контрол е извършен по следните 3 критерия: 1) висок относителен дял (%) на прекратени стопанства; 2) нисък относителен дял (%) на прекратени стопанства; 3) малко на брой животни, изразени в животински единици (ж.е.).

Населените места, в които се осъществиха контролните посещения, са определени от отдел „Агростатистика“ на Министерството на земеделието. За контрол са определени 84 населени места, средно по 3 за всяка административна област. Изготвен е задължителен списък със стопанства за анкета. Контролът се осъществи от експерти по агростатистика от ОДЗ. Членовете на областните комисии по преброяването и представители на местната власт подпомагаха проверките. Предвиденото изследване следваше да се проведе на терен в населеното място, като се осъществи контакт със земеделските стопани, представители на кметството, ветеринарни лекари. Поради извънредната епидемична обстановка се допусна възможността да се проведат консултации и по телефона или чрез онлайн връзки.

Контролните посещения се проведеха в периода март-април 2021 г. Показателите за наблюдение по време на тези проверки са: използвана земеделска площ (ИЗП), брой говеда, биволи, овце, кози, свине, птици, пчелни семейства. Към задължителния списък са добавени необхванати земеделски стопанства, които след проверка в Министерството на земеделието са анкетирани и въведени в модула за преброяване 2020.

Общият брой на стопанствата с генерирани анкетни карти в системата достигна до 200 703. Добавените необхванати стопанства (1 727 бр.) са резултат от контролните посещения и от всички направени проверки, вкл. и след сравнение с административните източници.

Резултатите от контролните посещения показват, че са установени несъществени разлики в площите и броя на отглежданите животни. Констатирани са стопанства, които при актуализацията на списъците са били определени като прекратени, но са възобновили дейността си през 2020 година. Налични са стопанства, определени под прага, но в действителност са с дейност над посочените в закона прагове. Разликите в данните се дължат на пропуски при актуализацията на списъците, неточно отразена информация от анкетьорите или некоректно предоставена информация от респондентите. В населените места, в които е имало добър контакт и координация между анкетьорите и местната власт, резултатите са много добри и при контролните посещения не са установени съществени пропуски. Отново се установи, че от съществено значение е субективният фактор, коректността, ангажираността и отговорността на анкетьорите и на респондентите да подават достоверна информация.

2. Основни резултати от преброяването

2.1. Структура на земеделските стопанства

Основните показатели от проведените преброявания на земеделските стопанства по изискванията на европейското законодателство са представени в табл. 1 и са онагледени в графичен вид в следващите страници.

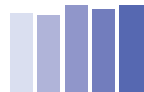
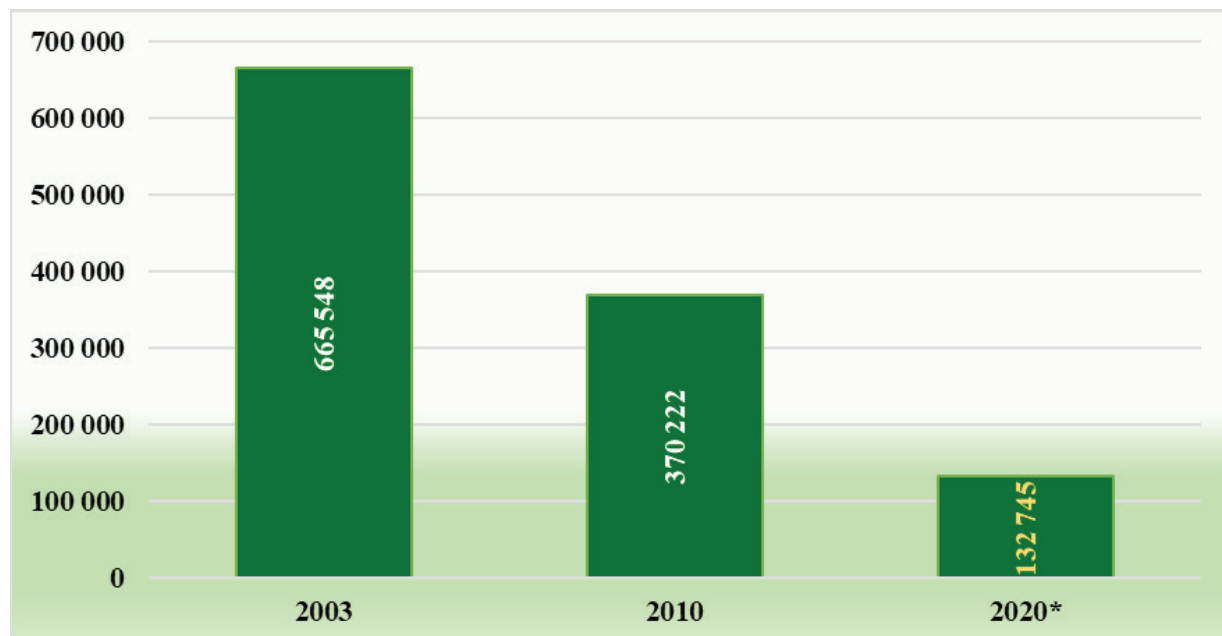
1. Основни показатели

Показатели	Ед. мярка	2003	2010	2020*
Земеделски стопанства	броя	665548	370222	132745
Използвана земеделска площ индивидуално от земеделските стопанства	ха	2904480	3616965	3959303
Средна ИЗП, изчислена на базата на брой стопанства с ИЗП	ха	4	10	33
Животински единици	ж.е.	1628249	1149737	1026185
Вложен труд - ГРЕ (годишни работни единици)	ГРЕ	791563	406519	179983

* Предварителни данни за 2020 година.

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброявания на земеделските стопанства.

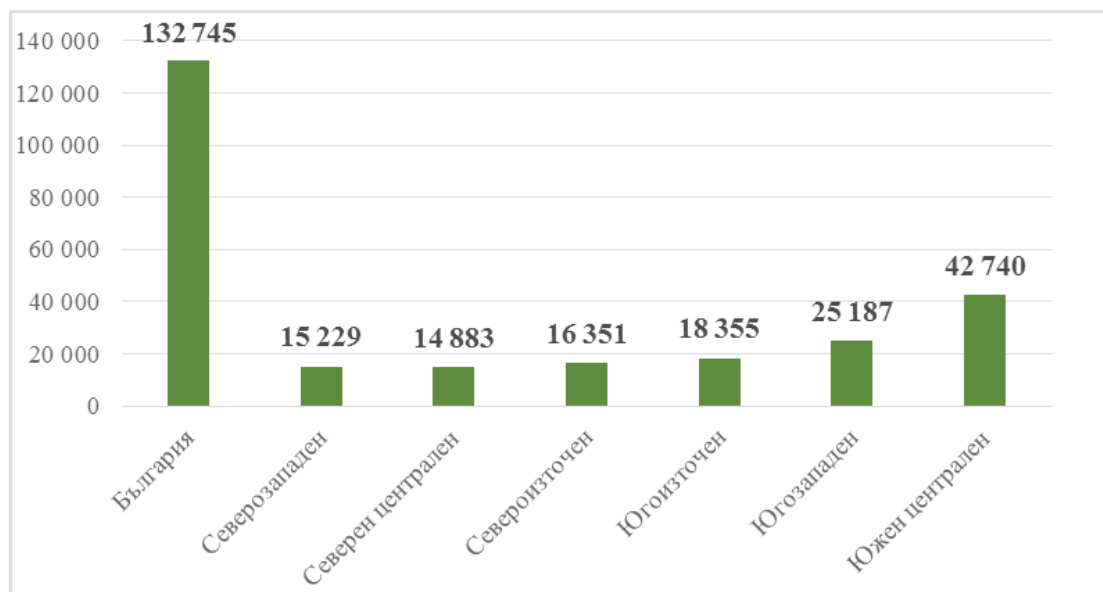
Броят на земеделските стопанства, отговарящи на критериите за праг, посочени в Закона за преброяване на земеделските стопанства в Република България през 2020 г. (по предварителни данни), е 132.7 хил. (фиг. 1), което е с 64% по-малко спрямо броя им, отчетен по време на преброяването през 2010 г., и с 80% по-малко спрямо преброяването през 2003 година.

Фиг. 1. Брой на земеделските стопанства в преброяванията по години

* Предварителни данни за 2020 година.

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброявания на земеделските стопанства.

Южният централен район е с най-голям брой земеделски стопанства в сравнение с останалите статистически райони - 42 740 бр., следва Югозападният район с 25 187 стопанства (фиг. 2). В тези райони са и областите, в които са разположени най-много стопанства в страната: област Благоевград - 13 568 бр., следва област Пловдив с 10 898 броя. В останалите четири статистически района броят на стопанства е сравнително близък - от 15 до 18 хиляди броя.

Фиг. 2 . Брой на земеделските стопанства по местоположение през 2020 година

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброяване на земеделските стопанства през 2020 г., предварителни данни.

С използвана земеделска площ са 119.3 хил. стопанства, а стопанствата, отглеждащи селско-стопански животни, птици и пчелни семейства, са 72.0 хил. броя. На физически лица и еднолични търговци са 93% от земеделските стопанства (фиг. 3).

Фиг. 3 . Брой на земеделските стопанства по юридически статут през 2020 година

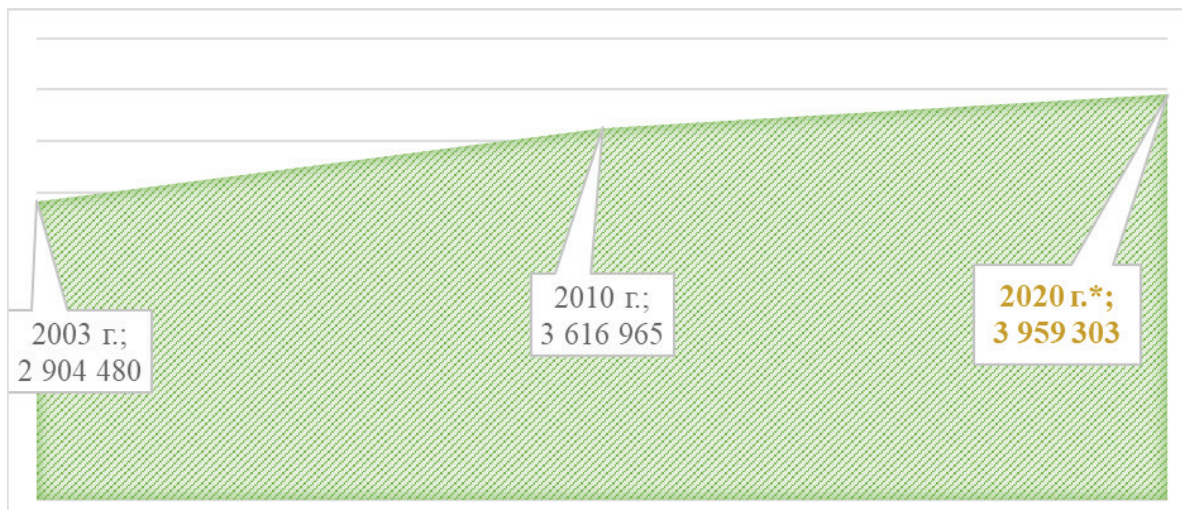
Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброяване на земеделските стопанства през 2020 г., предварителни данни.

2.2. Растениевъдството

През 2020 г. стопанисваната от земеделските стопанства използвана земеделска площ достига до 3 959 хил. ха и се увеличава с 9% спрямо 2010 г. и с 36% спрямо 2003 година (фиг. 4).

Фиг. 4. Използвана земеделска площ на земеделските стопанства (ха)

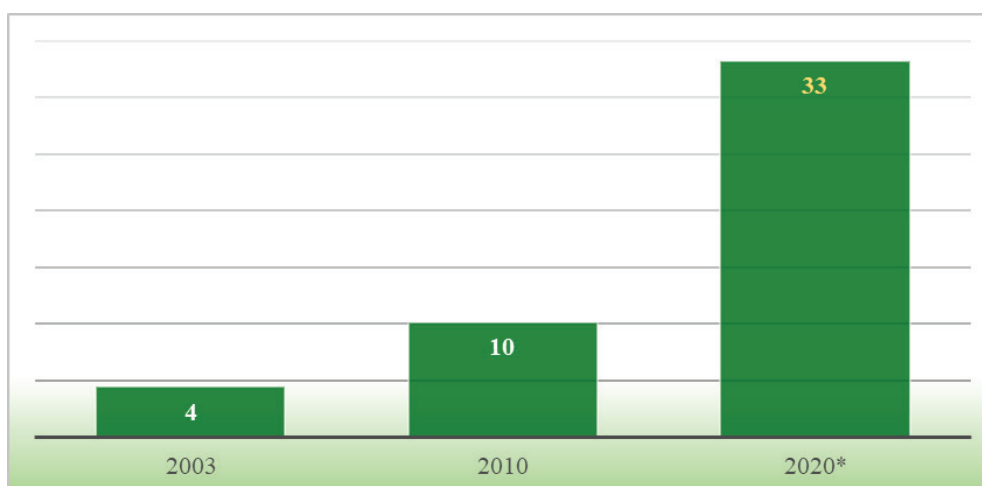

* Предварителни данни за 2020 година.

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброявания на земеделските стопанства.

Средната ИЗП на земеделските стопанства със земя нараства до 33 ха при 10 ха, отчетена през 2010 година (фиг. 5).

Фиг. 5. Средна ИЗП (ха) на стопанствата със земя

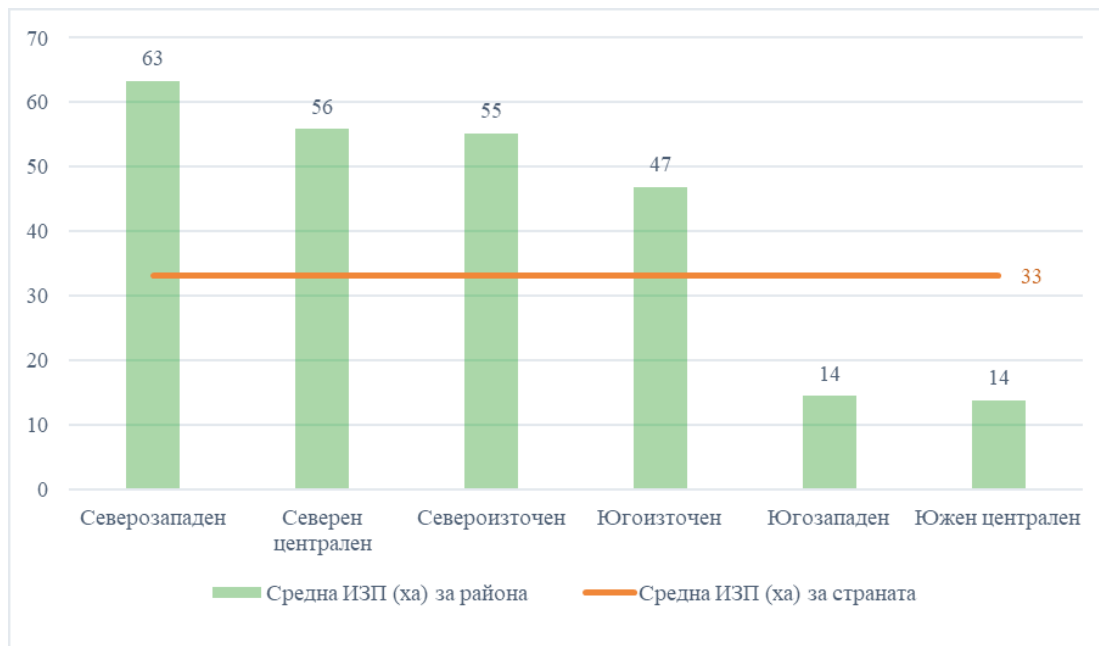

* Предварителни данни за 2020 година.

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброявания на земеделските стопанства.

Средната ИЗП за Северозападния район е 63 ха и е с най-голям размер, за Северния централен район е 56 ха, за Североизточния район - 55 ха, а за Югозападния и Южния централен район - 14 ха (фиг. 6). В област Плевен средната площ на стопанствата с ИЗП е най-голяма - 96 ха, а в област Смолян е най-малка - 3 ха.

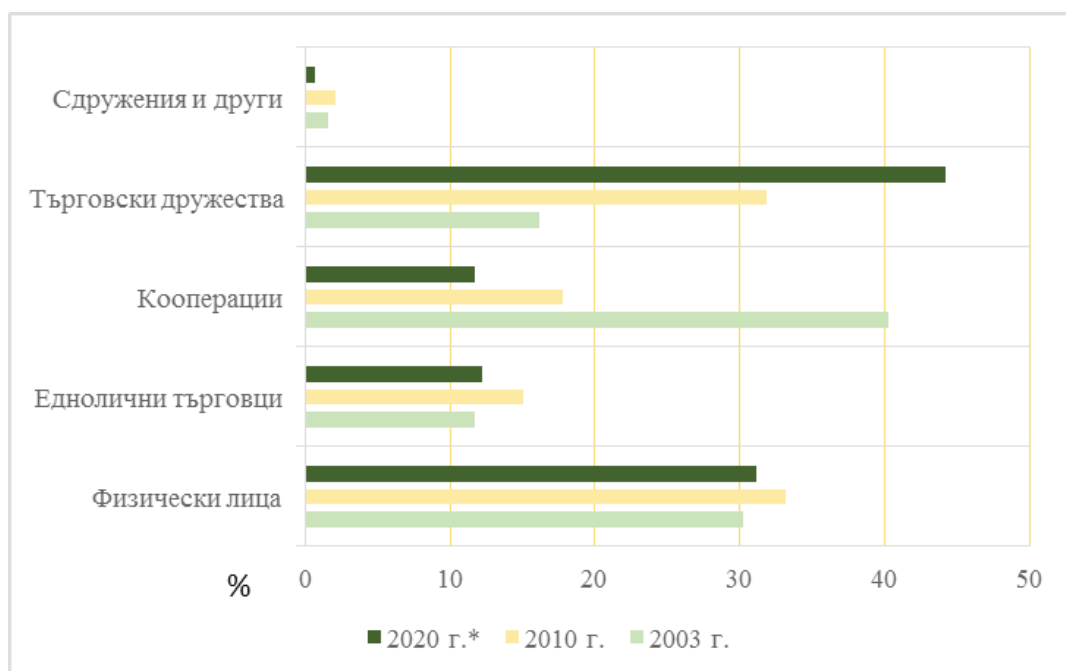
Фиг. 6. Средна ИЗП (ха) на стопанствата със земя, разпределение по статистически райони през 2020 година

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброяване на земеделските стопанства през 2020 г., предварителни данни.

Над половината от ИЗП (57%) се стопанисва от търговски дружества, кооперации, сдружения и др., а останалите 43% се стопанисват от физически лица и еднолични търговци (фиг. 7). През 2020 г. значително нараства относителният дял на площите, стопанисвани от търговските дружества, а намалява делът на земята при кооперациите. При физическите лица и едноличните търговци този дял се запазва.

Фиг. 7. Разпределение на ИЗП по юридически статут на стопанствата

* Предварителни данни за 2020 година.

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброявания на земеделските стопанства.

През 2020 г. площи под 1 ха обработват 42% от стопанствата, като техният брой е намалял с 80% спрямо 2010 година. Увеличава се броят на стопанствата с 10 и повече ха ИЗП, които през 2020 г. стопанисват 96% от общата ИЗП (табл. 2).

2. Разпределение на ИЗП по размер на стопанисваните площи

Размер на ИЗП	Показатели	Ед. мярка	2003	2010	2020*
Общо	Стопанства	бр.	654808	357074	119255
	ИЗП	ха	2904480	3616965	3959303
>0 ха и <1 ха	Стопанства	бр.	501744	248015	49998
	ИЗП	ха	192592	81628	16328
>=1 ха и <2 ха	Стопанства	бр.	89964	46944	15400
	ИЗП	ха	120203	62551	21183
>=2 ха и <10 ха	Стопанства	бр.	51576	41124	25178
	ИЗП	ха	185927	163142	115903
>=10 ха и <50 ха	Стопанства	бр.	6428	12828	18142
	ИЗП	ха	126863	278611	439817
>=50 ха	Стопанства	бр.	5096	8163	10537
	ИЗП	ха	2278895	3031032	3366073

* Предварителни данни за 2020 година.

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброявания на земеделските стопанства.

Обработваемата земя на открито е 84% от ИЗП, постоянно затревените площи, използвани индивидуално от земеделските стопанства, са 14%, площите с трайни насаждения на открито са 2% (фиг. 8).

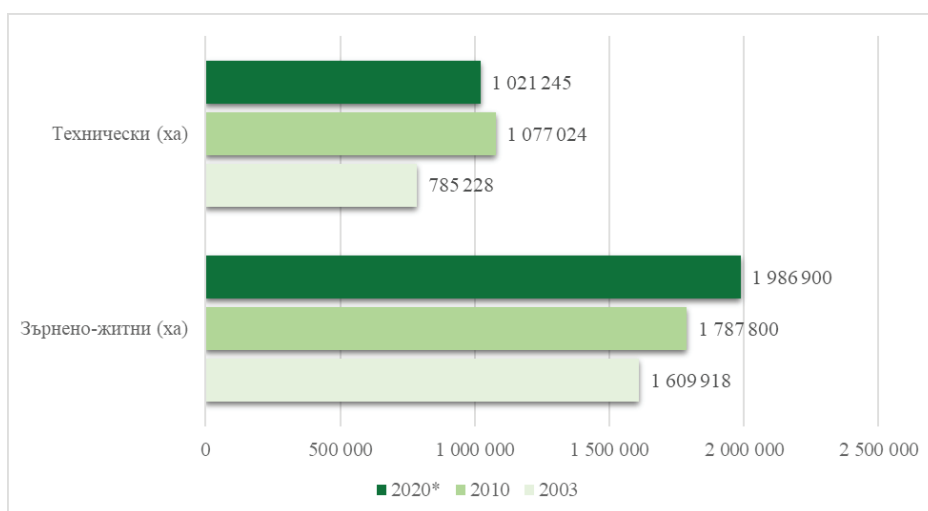
Фиг. 8. Разпределение на ИЗП на открито през 2020 година

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброяване на земеделските стопанства през 2020 г., предварителни данни.

Около 1 710 ха е ИЗП под високодостъпно покритие, където се отглеждат зеленчуци, цветя, трайни насаждения и други култури. Зърнено-житните култури заемат 60% от обработваемата земя на открито (фиг. 9).

Фиг. 9. Основни групи култури от обработваема земя на открито

* Предварителни данни за 2020 година.

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброявания на земеделските стопанства.

2.3. Животновъдство

Броят на стопанствата, отглеждащи селскостопански животни, птици и пчелни семейства към 31.08.2020 г., е 72.0 хиляди. Стопанствата, отглеждащи тревопасни животни (ЕРД, ДРД, еднокопитни), са 54 615. Броят на животинските единици е 1.026 млн. В 31.4 хил. стопанства се отглеждат 612 хил. говеда, с 6% повече спрямо броя им през 2010 година. Средният брой на говедата се увеличава от 6 през 2010 г. до 19 животни през 2020 г., като се отчита намаление с 67% в броя на стопанствата, отглеждащи говеда. В област Кърджали е местоположението на 20% от стопанствата, отглеждащи говеда, а средният им брой е 8 животни в стопанство. В област Добрич стопанствата са с най-голям среден брой говеда - 63. Наблюдава се тенденция за увеличаване на броя на биволиите, като през 2020 г. те са 22 хил. броя. Най-много стопанства, отглеждащи биволи, са с местоположение в област Враца. Овце се отглеждат в 22.3 хил. стопанства, а броят на животните е 1 290 180 (с 9% по-малко от 2010 г.), средно по 58 броя в стопанство. Стопанствата с кози намаляват до 12 хил. бр., а броят на козите е 247.3 хиляди (с 36% по-малко спрямо 2010 г.). В област Благоевград е най-големият брой на стопанствата, отглеждащи овце и кози. През 2020 г. с 12% се увеличава броят на отглежданите домашни птици спрямо 2010 година. Броят на пчелните семейства е 872 410, с 48% повече от броя им през 2010 година (табл. 3). При всички изследвани видове животни броят на земеделските стопанства намалява, увеличава се средният брой на отглежданите животни, като особено осезателна е тенденцията в свиневъдството и птицевъдството.

3. Брой стопанства и брой животни към 31.08.2020 година

Видове и категории животни	Стопанства - бр.	Животни - бр.
Говеда - общо	31425	612039
Крави	28612	391987
Биволи - общо	654	22015
Биволици	458	14503
Еднокопитни - общо	9437	30138
Кози - общо	11952	247278
Кози майки и млади женски кози за разплод	11868	221029
Овце - общо	22349	1290180
Овце майки и млади женски овце за разплод	22085	1164869
Свине - общо	3367	641978
Женски свине за разплод	612	65924
Птици - общо	25075	19629 221
Кокошки носачки и подрастващи	23881	3485697
Зайкини	2712	35544
Пчелни семейства	11239	872410

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброяване на земеделските стопанства през 2020 г., предварителни данни.

4. Брой стопанства и брой животни по години

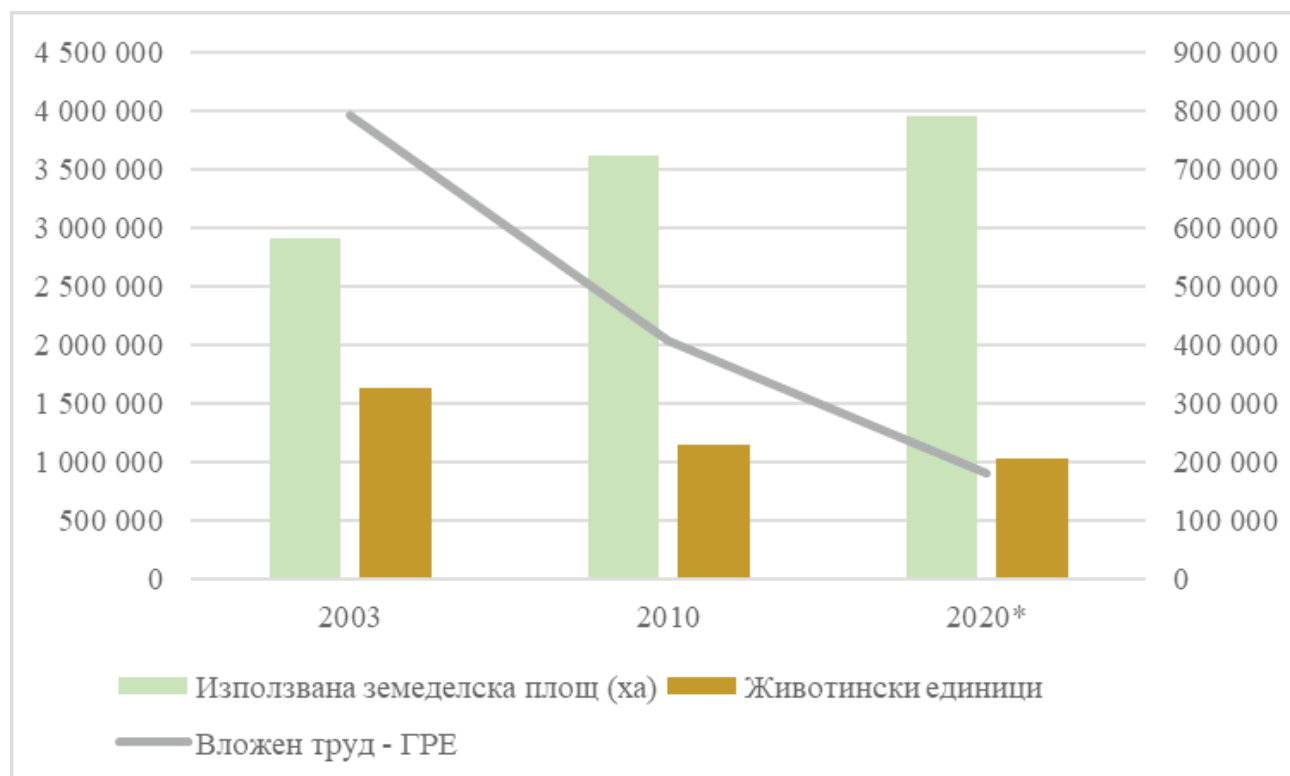
Стопанства - бр.	2003	2010	2020*
Говеда	211968	95357	31425
Биволи	2379	1028	654
Кози	269044	84582	11952
Овце	237742	91793	22349
Свине	278844	82265	3367
Птици	494298	185455	25075
Пчелни семейства	37636	23982	11239
Животни, птици и пчелни семейства - бр.			
Говеда	682985	576339	612039
Биволи	8731	1038	22015
Кози	856854	388866	247278
Овце	1635223	1415181	1290180
Свине	1278933	670469	641978
Птици	21796380	17491187	19629221
Пчелни семейства	409656	588694	872410
Среден брой животни, птици и пчелни семейства			
Говеда	3	6	19
Биволи	4	10	34
Кози	3	5	21
Овце	7	15	58
Свине	5	8	191
Птици	44	94	783
Пчелни семейства	11	25	78

* Предварителни данни за 2020 година.

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброявания на земеделските стопанства.

На фиг. 10 ясно е изразена тенденцията в структурата на земеделските стопанства при проведените преброявания - успоредно с намаляването на броя на стопанствата намаляват животинските единици и годишните работни единици (ГРЕ). В същия момент увеличаването на ИЗП е видимо през годините.

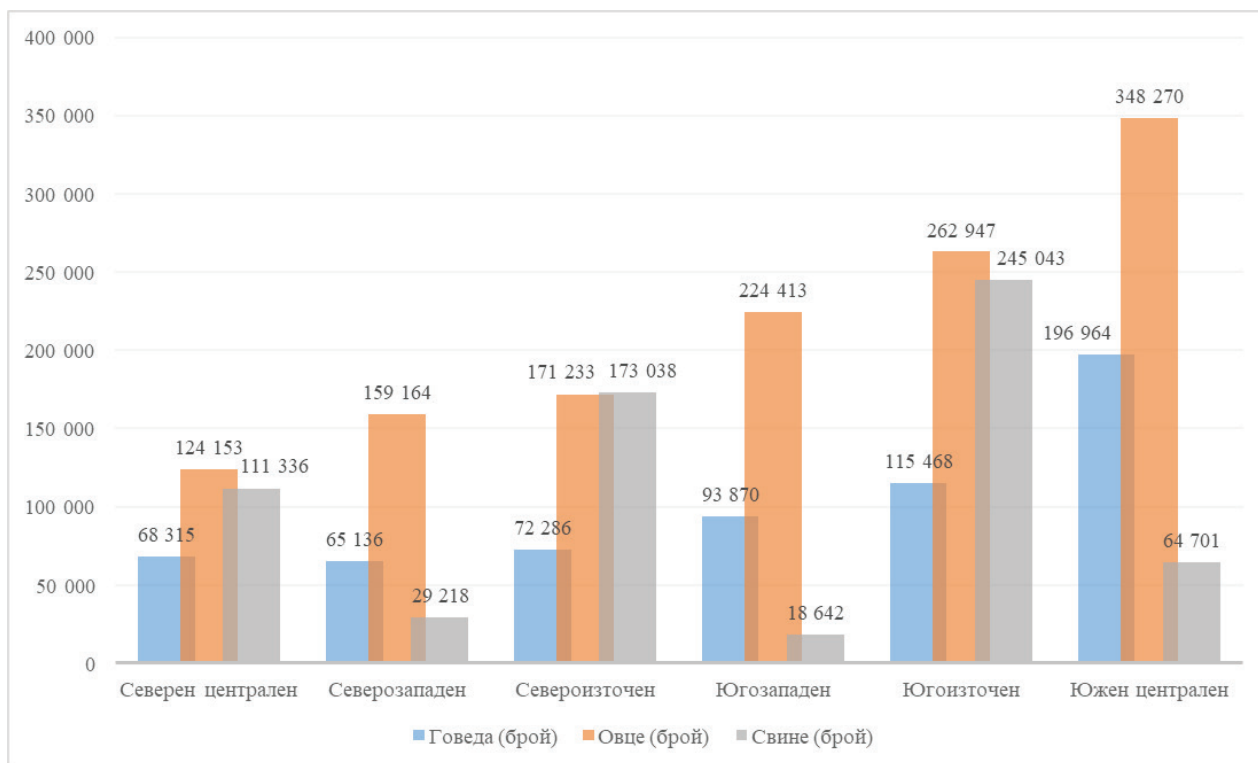
Фиг. 10. Използвана земеделска площ, животински единици и годишни работни единици

* Предварителни данни за 2020 година.

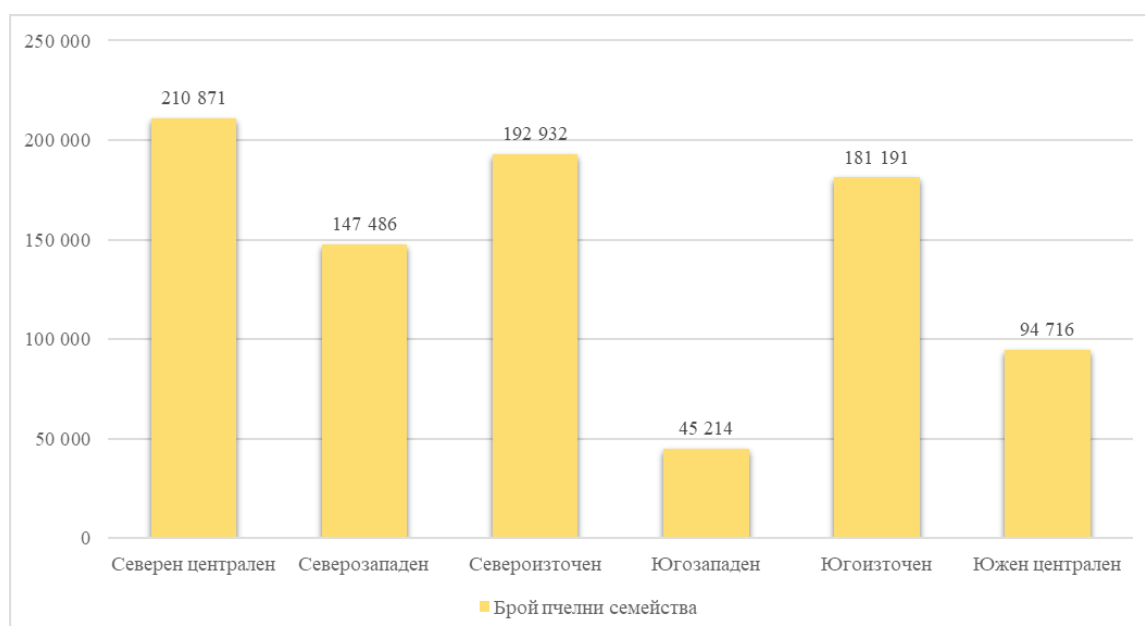
Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброявания на земеделските стопанства.

Фиг. 11. Брой на говедата, овцете и свинете към 31.08.2020 г. по статистически райони на местоположението на земеделските стопанства

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброяване на земеделските стопанства през 2020 г., предварителни данни.

Фиг. 12. Брой на пчелните семейства към 31.08.2020 г. по статистически райони на местоположението на земеделските стопанства

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброяване на земеделските стопанства през 2020 г., предварителни данни.

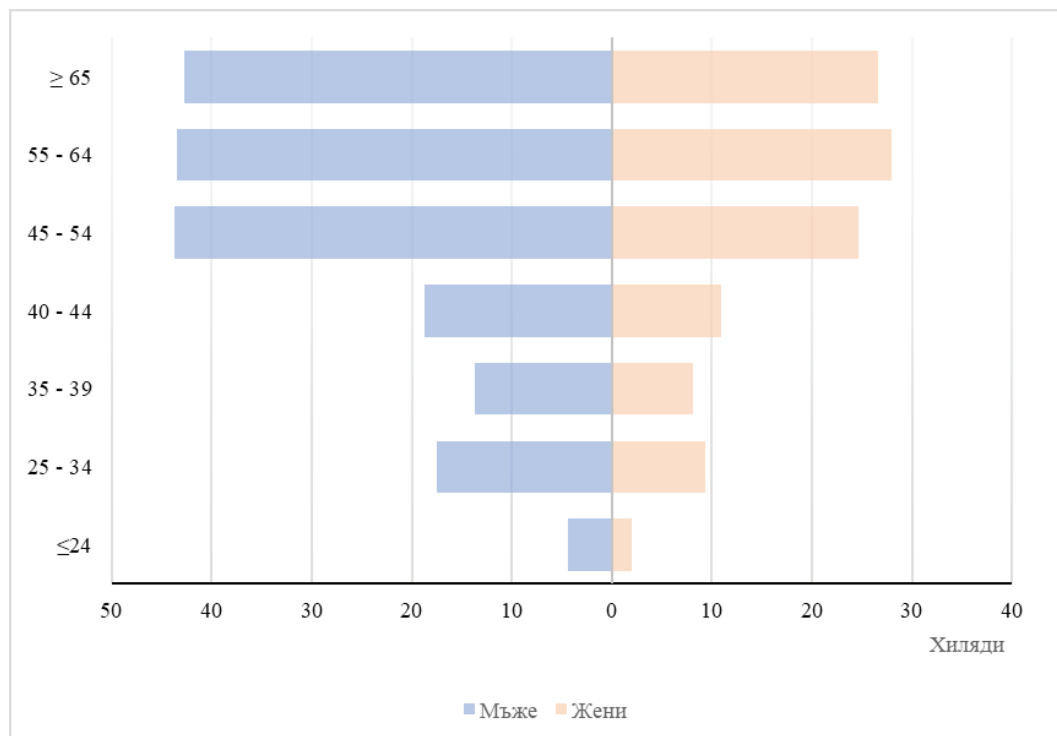

2.4. Работна сила

През 2020 г. в земеделието са вложени 180 хил. годишни работни единици от семейна и несемейна работна сила и сезонни работници. Семейната работна сила и постоянно заетите в земеделието са 294 хил. лица, от тях 24% са на 65 и повече годишна възраст (фиг. 13).

Фиг. 13. Възрастова структура на постоянно заетата (семейна и несемейна) работна сила в земеделието през 2020 година

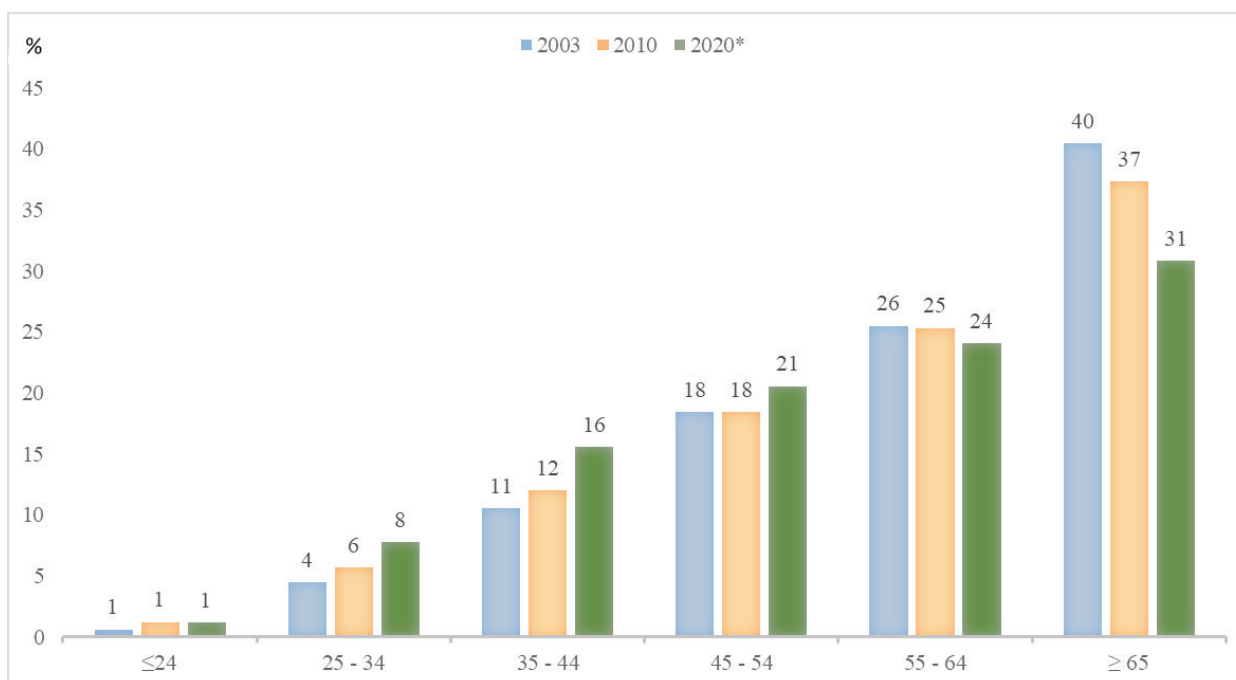
(Хил. броеве лица)

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброяване на земеделските стопанства през 2020 г., предварителни данни.

Относителният дял на семейната неплатена работна ръка е 79%. От управителите на земеделски стопанства 60% са на възраст между 35 и 65 години, 31% са на възраст 65 и повече години, а 9% са под 35 години. От управителите 28% са жени, те са вложили в земеделието 20.2 хил. годишни работни единици. Годишните работни единици, вложени в земеделието от управителите мъже, са 57 хиляди (фиг. 14).

Фиг. 14. Възрастова структура на управителите на земеделски стопанства

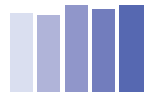
* Предварителни данни за 2020 година.

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброявания на земеделските стопанства.

2.5. Разпределение на земеделските стопанства по тип и икономически размер

Типологията на стопанствата позволява да се определи типът земеделие и икономическият им размер, като се използва единен метод за класифициране на стопанствата в зависимост от абсолютния и относителния дял на отглежданите от тях култури и животни, изчислен в стандартна продукция. За определяне на икономическия размер и типа на земеделските стопанства от преброяване 2020 са ползвани изчисленията за стандартна продукция 2017 (SO-2017) по изискванията на Регламент за изпълнение (ЕС) 2015/220 и последвалите го изменения. Коефициентите за стандартна продукция 2017 (СП 2017) са изчислени като средно претеглени величини за периода от 2015 до 2019 година.

Специализираните стопанства са 80% от общия брой стопанства през 2020 г., като техният относителен дял се увеличава в сравнение с 2010 година. Относителният дял на общата стандартна продукция на стопанствата, специализирани в отглеждане на полски култури, е 63%, а техният брой е 30% от всички стопанства. Броят на стопанствата със стандартна продукция под 2 000 евро е 38% от всички стопанства, общата им стандартна продукция е 1.2%. Смесените стопанства с преобладаващо смесени култури и животновъдство са 65% от смесените стопанства. Некласифицирани са 726 стопанства с обща стандартна продукция равна на 0.

5. Разпределение на земеделските стопанства по класове икономически размер и типове земеделие през 2020 година

(Брой стопанства)

Икономически размер на стопанствата			Стопанства, специализирани в отглеждане на:				
класове	праг в EUR	общо	1 - полски култури	2 - зеленчуци, цветя и гъби	3 - трайни насаждения	4 - тревопасни животни	5 - свине, птици и зайци
БЪЛГАРИЯ		132745	40140	7163	17649	38142	2712
I	< 2 000	51014	12757	1960	9359	14356	1261
II	>= 2 000 < 4 000	21469	4379	1079	3608	6953	409
III	>= 4 000 < 8 000	17999	5181	1390	2244	4857	172
IV	>= 8 000 < 15 000	14669	4501	1180	1048	4050	153
V	>= 15 000 < 25 000	8962	3513	617	516	2891	156
VI	>= 25 000 < 50 000	8109	3455	554	441	2810	113
VII	>= 50 000 < 100 000	4354	2000	235	263	1483	58
VIII	>= 100 000 < 250 000	3015	1840	91	124	614	138
IX, X, XI, XII, XIII и XIV	>= 250 000	3154	2514	57	46	128	252

5. Разпределение на земеделските стопанства по класове икономически размер и типове земеделие през 2020 година

(Продължение и край)

Икономически размер на стопанствата		Смесени стопанства с преобладаващо:			9 - Некласифицирани стопанства
класове	праг в EUR	6 - смесени култури	7 - смесено животно-въдство	8 - смесени култури и животно-въдство	
БЪЛГАРИЯ		5536	3719	16958	726
I	< 2 000	2180	2859	5556	726
II	>= 2 000 < 4 000	971	620	3450	-
III	>= 4 000 < 8 000	878	182	3095	-
IV	>= 8 000 < 15 000	618	31	3088	-
V	>= 15 000 < 25 000	344	9	916	-
VI	>= 25 000 < 50 000	329	11	396	-
VII	>= 50 000 < 100 000	123	2	190	-
VIII	>= 100 000 < 250 000	65	2	141	-
IX, X, XI, XII, XIII и XIV	>= 250 000	28	3	126	-

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброяване на земеделските стопанства през 2020 г., предварителни данни.

6. Разпределение на общата стандартна продукция по класове икономически размер и типове земеделие през 2020 година

(Хил. евро)

Икономически размер на стопанствата			Стопанства, специализирани в отглеждане на:				
класове	праг в EUR	общо	1 – полс-ки култури	2 - зеленчуци, цветя и гъби	3 - трайни насаждения	4 - тревопасни животни	5 - свине, птици и зайци
БЪЛГАРИЯ		4003923	2520369	117739	125458	531939	386493
I	< 2 000	48174	10129	2061	7909	15863	1410
II	>= 2 000 < 4 000	61479	12651	3215	10455	19612	1089
III	>= 4 000 < 8 000	103270	30206	8223	12340	27714	982
IV	>= 8 000 < 15 000	161725	50059	13058	11254	45093	1724
V	>= 15 000 < 25 000	173388	68959	11900	9827	55629	2998
VI	>= 25 000 < 50 000	281966	119951	19284	15441	98427	3673
VII	>= 50 000 < 100 000	301443	140138	16196	17884	101404	4132
VIII	>= 100 000 < 250 000	475455	297794	14308	19014	90625	21514
IX, X, XI, XII, XIII и XIV	>= 250 000	2397022	1790482	29495	21334	77572	348971

6. Разпределение на общата стандартна продукция по класове икономически размер и типове земеделие през 2020 година

(Продължение и край)

Икономически размер на стопанствата		Смесени стопанства с преобладаващо:			9 – Некласифицирани стопанства
класове	праг в EUR	6 – смесе-ни култури	7 - смесено животно-въдство	8 - смесени култури и животно-въдство	
БЪЛГАРИЯ		66889	9259	245776	-
I	< 2 000	2291	2698	5813	-
II	>= 2 000 < 4 000	2785	1643	10029	-
III	>= 4 000 < 8 000	5012	959	17835	-
IV	>= 8 000 < 15 000	6900	327	33310	-
V	>= 15 000 < 25 000	6694	171	17211	-
VI	>= 25 000 < 50 000	11338	338	13513	-
VII	>= 50 000 < 100 000	с	с	13196	-
VIII	>= 100 000 < 250 000	с	с	22429	-
IX, X, XI, XII, XIII и XIV	>= 250 000	14203	2526	112440	-

Източник: Министерство на земеделието, отдел „Агростатистика“ - преброяване на земеделските стопанства през 2020 г., предварителни данни.

„с“ - конфиденциални данни.

Заклучение

Преброяването на земеделските стопанства през 2020 г. е второто преброяване, проведено в условията на пълноправно членство на Република България в Европейския съюз, и третото съгласно европейските стандарти. Ефективното използване на възможностите, които предоставя европейската интеграция на България в областта на селското стопанство, в голяма степен зависи от информационното осигуряване и обслужване на управлението му. Изграждането на единна среда и средства за осъществяване на всички информационни дейности в земеделието, както и многообразието на стопанските субекти (около 133 000 земеделски стопанства) налагат многократното ползване на събираната информация в административните регистри, но при спазване на условието за надеждни и обективни данни. Приложението на методите за изготвяне на агростатистическа информация, използвани от Евростат, е важна част от дейността по европейската интеграция на земеделието, свързана с правната хармонизация и институционалното изграждане на аграрния отрасъл през последните десет години.

В методологическо, методическо и организационно отношение се констатира, че основната цел и задачите, поставени пред преброяването на земеделските стопанства, са изпълнени. Преброяването се проведе в условията на пандемията от COVID-19, силно затрудняващ фактор при работата на всички участници. За преодоляването на срещаните трудности помогна натрупаният опит и постиженията в теорията и практиката на преброяванията на земеделските стопанства. Регистрираните резултати са надеждна основа за успешно съчетаване на историческото наследство и съвременните изисквания на информационното общество. Сътрудничеството между различните органи на Националната статистическа система, институциите - потребители на статистическа информация, и научната общност може и трябва да осигурят по-нататъшно методологическо усъвършенстване и ефективно функциониране на земеделската статистика.

След приключване на преброяването на земеделските стопанства през 2020 г. могат да се формулират следните най-важните изводи:

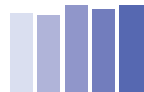
- За успешното провеждане на преброяването най-важният фактор е обезпечеността с данни, от което следва необходимостта от подобряване на административните регистри и привеждането им до степен, която позволява ползването им за статистически цели;
- При настоящото развитие на информационните технологии е задължително преди започване на преброяването наличието на завършен софтуер за въвеждане, контрол, обобщаване, валидиране и подготовка на файл за Евростат и публикуване на обобщени резултати;
- Пролича и необходимостта от работещо електронно правителство, при което е изградена информационната обезпеченост и свързаност с други административни регистри;
- Обменът на индивидуални данни между НСИ и отдел „Агростатистика“ (Министерство на земеделието) като орган на статистиката е елемент, при прилагането на който може да се намали натовареността на респондентите;
- Внедряването на дистанционни методи за събиране на статистическа информация е нов етап в подобряване на качеството на статистическата информация и премахване на субективността при отговорите на респондентите.

Европейската статистика трябва да отговори на необходимостта от данни за изпълнение на новата обща селскостопанска политика на Европейската комисия, която ще бъде фокусирана върху опазването на околната среда, климата и хуманното отношение към животните. Получените по време на преброяване 2020 данни ще предоставят възможност да се планират мерки, за да се отговори

на основните предизвикателства на нашето време, породени от изменението на климата и загубата на биологичното разнообразие, както и на постоянно растящите обществени очаквания. В рамките на Европейския зелен пакт земеделската статистика трябва да отговори с данни за постигане на амбициозните цели на Европейската комисия - от пътната карта „Подготвени за цел 55“ за постигане на въглеродна неутралност през 2050 г. до тематичните стратегии „От фермата до трапезата“ и за биологичното разнообразие, за постигане на здравословни, издръжливи, справедливи и устойчиви продоволствени системи.

Предварителните резултати от преброяването са публикувани на електронната страница на Министерството на земеделието на адрес: https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2021/05/05/census2020_publicationpreliminarydata.pdf, както и на публичния сайт за агростатистика на адрес: <https://www.agrostat.bg/ISASPublic> (на български и английски език).

В изпълнение на изискванията на Регламент (ЕС) 2018/1091 до 31 март 2022 г. файл с микроданни за земеделските стопанства ще бъде изпратен на Евростат. След валидирането на данните до края на юни 2022 г. на сайта на Министерството на земеделието ще бъдат публикувани таблици и тематични карти с окончателните резултати. Предвижда се да бъде отпечатано двуезично книжно издание – на български и на английски език, с подробни данни от преброяването на земеделските стопанства в Република България през 2020 година.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Закон за преброяване на земеделските стопанства в Република България през 2020 г., обн., ДВ, бр. 22 от 15.03.2019 г.

Регламент (ЕС) 2018/1091 на Европейския парламент и на Съвета от 18 юли 2018 г. относно интегрирана статистика за земеделските стопанства и за отмяна на Регламенти (ЕО) № 1166/2008 и (ЕС) № 1337/2011.

Регламент за изпълнение (ЕС) 2018/1874 на Комисията от 29 ноември 2018 г. относно данните, които следва да се предоставят за 2020 г. съгласно Регламент (ЕС) 2018/1091 на Европейския парламент и на Съвета относно интегрирана статистика за земеделските стопанства и за отмяна на Регламенти (ЕО) № 1166/2008 и (ЕС) № 1337/2011 по отношение на списъка с променливите и тяхното описание.

Регламент за изпълнение (ЕС) 2015/220 на Комисията от 3 февруари 2015 г. за определяне на правила за прилагането на Регламент (ЕО) № 1217/2009 на Съвета относно създаване на система за събиране на счетоводна информация за доходите и икономическата дейност на земеделските стопанства в Европейския съюз.

ПРОВЕЖДАНЕ И ОСНОВНИ РЕЗУЛТАТИ (ПРЕДВАРИТЕЛНИ) ОТ ПРЕБРОЯВАНЕТО НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2020 ГОДИНА

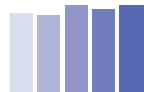
Диана Атанасова*

РЕЗЮМЕ Публикацията е посветена на преброяването на земеделските стопанства в Република България, което Министерството на земеделието проведе от 1 септември до 18 декември 2020 година. Направен е кратък преглед на подготовката на преброяването - изготвяне на списък на земеделските стопанства, статистически въпросник, инструкцията, документи за участниците в преброяването, както и проведеното пробно преброяване точно една година преди същинското преброяване. Накратко е разгледано обучението на участниците в преброяването, медийната кампания и създаването на електронен въпросник. Проследено е провеждането на преброяването - онлайн въвеждането на данни в информационната система за агростатистика, определяне на местоположението на земеделските стопанства, събиране и контролиране на данните. Представени са основните предварителни резултати от преброяването за структурата на земеделските стопанства, данни за растениевъдството и животновъдството, работната сила, за типа и икономическия размер на земеделските стопанства. В края на публикацията са посочени изводи от проведеното преброяване на земеделските стопанства.

---

* Началник на отдел „Агростатистика“ към Главна дирекция „Земеделие и регионална политика“ на Министерството на земеделието; e-mail: datanasova@mzh.government.bg.

ПРОВЕДЕНИЕ И ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ) ПЕРЕПИСИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ УГОДИЙ В РЕСПУБЛИКЕ БОЛГАРИЯ В 2020 ГОДУ

Диана Атанасова*

РЕЗЮМЕ Публикация посвящена переписи сельскохозяйственных угодий в Республике Болгария, проведенной Министерством земледелия с 1 сентября по 18 декабря 2020 года. Представлен краткий обзор подготовки переписи - изготовление списка сельскохозяйственных угодий, статистического вопросника, инструкции, документов для участников переписи, а также проведение пробной переписи, ровно за год до старта основной переписи. Коротко рассматривается обучение участников переписи, кампания в средствах массовой информации и создание электронного вопросника. Прослеживается проведение переписи - ввод данных в информационную систему агростатистики, определение местоположения сельскохозяйственных угодий, сбор и контроль данных. Представлены основные предварительные результаты переписи о структуре сельскохозяйственных угодий, о растениеводстве и животноводстве, рабочей силе, типе и размере сельскохозяйственных угодий. В конце публикации представлены итоги переписи сельскохозяйственных угодий.

---

* Начальник отдела „Агростатистика“, в Главной дирекции „Земледелие и региональная политика“ Министерства земледелия; e-mail: datanasova@mzh.government.bg.

CONDUCTING AND KEY RESULTS (PRELIMINARY) OF THE CENSUS OF AGRICULTURAL HOLDINGS IN THE REPUBLIC OF BULGARIA IN 2020

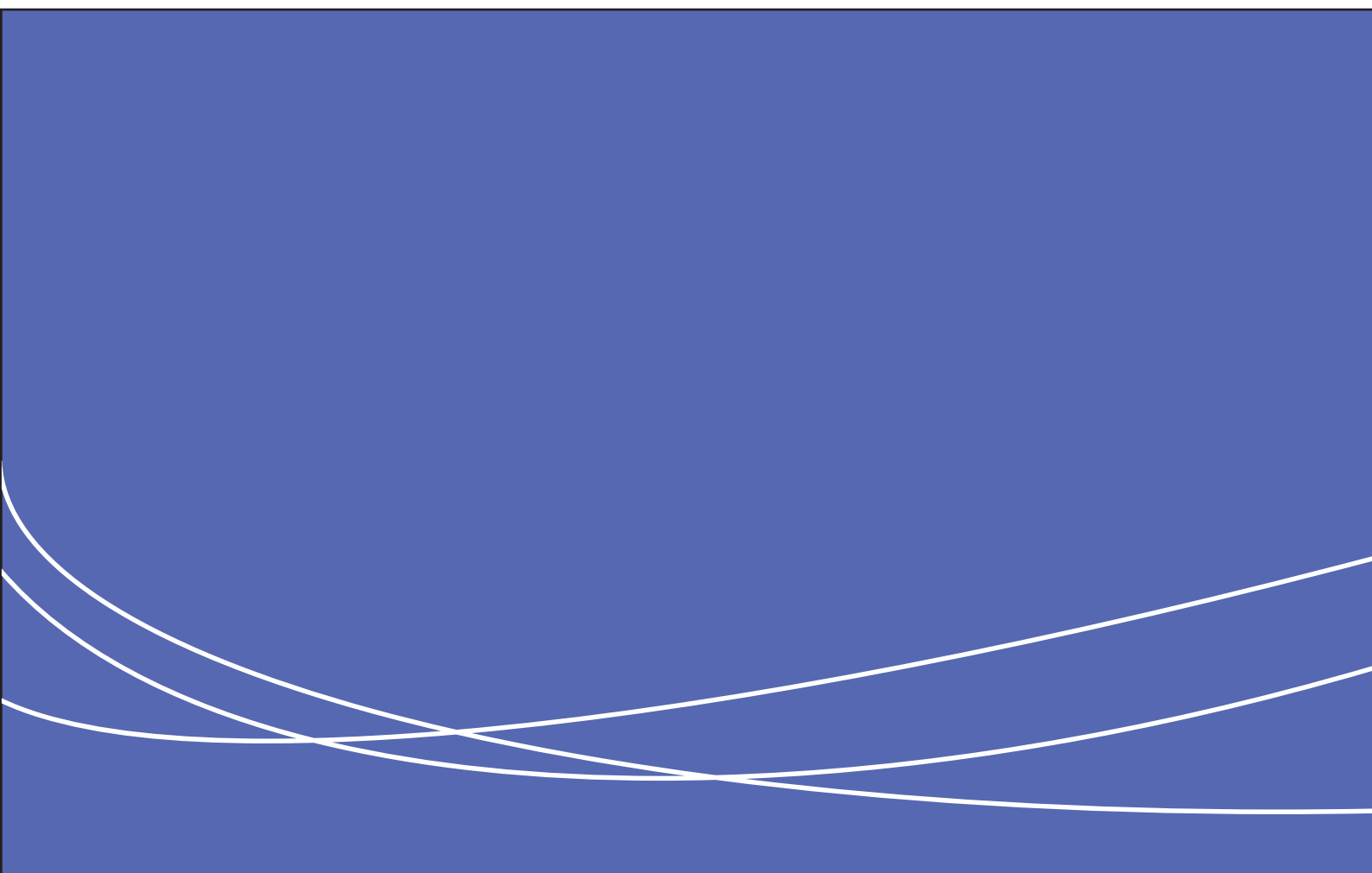
Diana Atanasova*

SUMMARY The publication is dedicated to the census of agricultural holdings in the Republic of Bulgaria, conducted by the Ministry of Agriculture from September 1 to December 18, 2020. A brief overview of the preparation of the census was made - preparation of a list of agricultural holdings, statistical questionnaire, instructions, and documents for the participants in the census, as well as the pilot census, conducted exactly one year before the actual census. The training of the participants in the census, the media campaign, the creation of an electronic questionnaire are briefly discussed. The census was observed - the online entry of data in the information system for agrostatistics, defining the location of agricultural holdings, data collection and control. The main preliminary results of the census concerning the structure of agricultural holdings, data on crop and livestock production, labour force, type and economic size of agricultural holdings are presented. At the end of the publication conclusions from the census of agricultural holdings are pointed out.

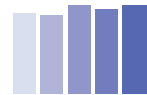
---

* Head of the Agrostatistics Department at the 'Agriculture and Regional Policy' General Directorate of the Ministry of Agriculture; e-mail: datanasova@mzh.government.bg.

**БЪЛГАРСКАТА СТАТИСТИКА В ТРИ
СТОЛЕТИЯ**

КИРИЛ ГАТЕВ, ПРОФЕСОР, ДОКТОР НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ НАУКИ - ЧОВЕК, УЧЕН, ПРЕПОДАВАТЕЛ, РЪКОВОДИТЕЛ

Недка Гатева*

In Memoriam: Кирил Гатев (1926 – 2017)

РЕЗЮМЕ Това е разказ за живота на един човек, посветен на Статистиката. Това е разказ за едно селско момче, поело по трудния път на учението, за да достигне до високия връх на научното знание и да остави там следа за поколенията. Ако имаше „Зала на славата“ на Българските учени от 20-ти век, той щеше да има заслужено място в нея, заедно с много други, чийто живот и творчество оставят следа, негови учители, съратници и ученици. Тяхното дело трябва да бъде продължено със същото достойнство и научна чест.

Въведение

Да пишеш спомени за една изключителна личност - учен с проникновен ум, блестящ преподавател и уважаван ръководител, но преди всичко - човек със забележителни добродетели, е сериозно предизвикателство, особено когато този човек е твоят баща, който те е възпитал в скромност, изключителен пример за която е самият той. Той остави трайна следа в науката и поведе плеяда млади изследователи, асистенти и специалисти в попрището на статистиката. Закърмени в неговата школа, учени, преподаватели и практики в статистическата област го помнят с признателност и уважение.

* Доцент по статистика и доктор по икономика. Понастоящем е преподавател в Международното висше бизнес училище; email: ngateva@ibsedu.bg

Висок дух, морална чистота, професионална етика, човешко обаяние, благородство и почтеност. Това са само малка част от добродетелите, с които заслужава да бъде запомнен. Достоен човек и светъл пример.

Детство и юношество, студентски години, военна служба, семейство

Роден е на 24 май 1926 г. - бележитата дата, която се отбелязва като ден на светите братя Кирил и Методий. Когато се е родил, имало предложение да го кръстят на по-големия брат. Надделяло съображението, че по-малкият сигурно има повече заслуги, щом датата е наречена на Кирил и Методий, а не на Методий и Кирил. При този убедителен аргумент дискусиата е прекратена и решението е взето. Той е Кирил.

Корените на родословието му са зарити дълбоко в земята на китното селце Овощарци, както се нарича днес, намиращо се на няколко километра на изток от Габрово. Разположено е в долина до рекичка, заобиколена от хълмове с широколистни гори. То се нарича село, но в по-далечното минало, когато се намира в своя „разцвет“, се състои от двадесет къщи с около седемдесет жители и се нарича „колиби“. В миналото се съставява от две части - колиби Баба Маджарка и колиби Чомаци. Дели ги един геран между тях, използван за питейна вода. През 1936 г. двете са обединени под общото име Овощарци. Вероятно „кръстниците“ са били впечатлени от голямото разнообразие на редки видове и сортове овощни насаждения, които, за съжаление, по-късно имат тъжната съдба да бъдат изкоренени в името на някакви неразбираеми планове за „модерно“ аграрно стопанство.

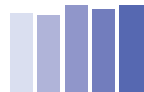
Името на родното му място е колиби Баба Маджарка, където всички жители са роднини и носят фамилията Маджарови. Относно името Баба Маджарка витае една красива легенда. Тя е предавана от поколение на поколение и така е достигнала до наши дни като достоверен факт.

По време на османското иго, обхващащо и Унгария, турците отвеждали млади красиви унгарки за харемите в Истанбул. Преминавайки, а вероятно и ношувайки, не много далеч от мястото, където сега се намира това село, едно от момичетата успяло да избяга и след дълго скитане из горите се установило на място между хълмове, където не е имало никакви пътища и изглеждало безопасно. Млад българин, който ловувал по тези места, случайно открил момичето и по говора се досетил как е попаднало там. За да не се излагат на риск, си построили примитивно жилище на същото място и заживели като семейство. По-нататък се появило поколение, след него друго, били построени къщи, създадено е стопанство. Така възникнало малко селище, почти отвсякъде обградено с гори, далеч от вражески набези. Не се знае точно кога са станали тези събития и колко поколения ни делят от онова време, но коренът е факт.

Когато вече се превърнало в селище и било необходимо да се регистрира официално с някакво име, унгарката била вече старица. Затова го нарекли Баба Маджарка (известно е, че унгарците са наричани маджари). Фамилното име на всички членове на този род е Маджарови. Неговото фамилно име също е Маджаров, но било изгубено някъде при регистрацията на документи и е заменено с името на дядо му - Иванов, но остава известен в обществото с името на баща си - Гатев.

Единственото достоверно начало на рода е свързано с името на дядо Герги Маджара. Това име е станало много известно и далеч извън село Баба Маджарка с това, че той, жена му, синът и снахата са убити от турците по най-жесток начин. Кървавата трагедия е описана от Христо Гъбенски в книгата „История на Габрово и габровските въстания“, Габрово, 1903 година. Цитат от тази книга относно трагедията гласи:

„Къде 1857 г. в Габрово бил мюдюрин Хажи бей, който бил ятак на разбойниците. Той държал при себе си двама турци: Халиш и Ахмед, за които казвал, че били надзиратели на имотите му

в Одринско. И те наистина ходели в Южна България на своите добре охранени коне, но не да надзирават несъществуващите имоти на мюдюрина, а по разбойничество, и след това се връщали да се крият в Габрово. Тия им занятия се открили неочаквано.

На колибите Баба Маджара (Габровско) станало през 1857 г. едно грозно убийство. Убит бил и ограбен богаташинът дядо Герги, жена му, по-малкият му син-младоженец и булката му. При огледа в къщата на дядо Герги открили разкопано място в мазето, дето били заровени парите и се установило, че дядо Герги бил много мъчен докато изкаже де му било съкровището, а след това бил съсечен. Убийците Халиш и Ахмед отишли през нощта на к. Баба Маджара, дето бил отишел по-рано един уволнен габровски сейменин, който ходел по колибите да се храни. През нощта на убийството тоя сейменин бил у дядо Герги и отворил вратата на Халиша и Ахмеда, които съсекли зверски цялото семейство, след като го мъчили дълго време докато изкаже де били заровени парите.

.....

Убийците Халиш и Ахмед като разбрали работата, избягали в Казанлък, но били хванати и доведени в Габрово, откъдето ги закарали в Търново на коне, оковани в бокаи, заедно с мюдюрина. Тук те били осъдени, ала мюдюрина стоял малко време затворен, а после бил пратен за мюдюрин в Разград, а Рушит ефенди, който водил следствието, бил уволнен заедно компрометирал чрез следствието властта, като не прикрил мюдюрина щом видял, че е замесен в убийството“.

След събитието вероятно е имало коментар около това откъде дядо Герги е имал толкова пари (съкровище от злато). Според мълвата, която се е носела след случая, дядо Герги е бил ятак на българските хайдутини, които са се борили срещу турското потисничество. Някъде по Шипченския проход те са нападали турците, които са пренасяли за хазната в Истанбул много злато, вземали са златото и са го скривали у дядо Герги като сигурно място. Тази версия може да е само легенда. Що се отнася до убийството, едва ли може да има съмнение, че убийците са знаели или са подозирали за притежаваното от дядо Герги златно съкровище, за да планират предварително жестоката си акция.

Дядо Герги е имал още един син, който по време на трагедията е отсъствал от къщи. Предполага се, че е бил заминал из полските райони за зърнени храни. Той се е казвал Станьо и фактически е прадедо на Гатев. След като се е върнал и изстрадал трагедията, е останал да живее в къщата на баща си. След време се задомява и продължава рода.

За учениците от малкото село (колиби) Овощарци учението в етапа на основното образование не е леко, главно поради отдалечеността на училището и изключително трудните условия за придвижване, особено през зимата. Началното си образование както той, така и другите деца от селото получават в съседното село Обрятковци (сега Орловци), намиращо се на около два километра от родното село. Двете села са свързани с черен път или път с груба каменна настилка (калдъръм). Ходят пеша в кал, сняг, дъжд, виелица. Училището има само две учебни стаи и двама учители. Във всяка от стаите учат по две отделения с по един учител. В първо отделение отначало пишат на плоча (табла) със специален калем. След като написаното се провери от учителя, то се изтрива с гъбичка (сюнгер) и се пише нещо друго. От едната страна таблата е с тесни и широки редове за писане, а от другата - с квадратчета за смятане. По-късно започват да пишат на тетрадки, които се доставят от учителите.

Въпреки оскъдните материални условия учениците имат прекрасни учители, отлични педагози. Учат ги и ги възпитават с голямо умение и обич, почти като свои деца. Преподават увлекателно, интересно. Строги са, но много справедливи, уважават достойнството на учениците, не ги унижават. Дори и след завършване на училището се интересуват от по-нататъшното им развитие. Възпитават

ги преди всичко с притежаваните от тях човешки добродетели, с поведението си, с личния си пример. Подобна е ситуацията в много села на България по това време. Не е чудно, че много хора от това поколение, започнали обучението си в селските училища, стават по-късно изявени учени и творци.

Какъв е животът на селското момче? Ето как той описва един негов ден.

Жътва е. Рано сутринта родителите му, евентуално и други, притекли се на помощ, тръгват за нивата и му дават поръчките: „Пускаш кравата да пасе, докато е хладно. Прибираш я към 11 часа, вземаш стомната с прясна вода и идваш на нивата. Там ще обядваш с нас и ще отидеш да напоиш коня. След това ще си отидеш вкъщи, ще извадиш от кожуха подквасеното мляко, ще насечеш съчки за пещта и ще нахраниш прасето. Ще му сипеш във ведрицата два канчока трици и ще ги объркаш с 4 канчока вода. Ще почистиш обора и когато сянката на стрехата стигне до колчето, ще пуснеш пак кравата да пасе“.

Това, както е описано, той нарича една сравнително лека и балансирана програма. Нарича я лека, защото едновременно с това вижда жътварите, привели гръб под палещото слънце, със сърп и паламарка да отрязват стиска по стиска житните стъбла, от тях да трупат ръкойки, от ръкойките да връзват снопи, от снопите да правят кръстци. И по-късно снопите ще се пръснат на хармана и ще се вършеят с диканя, за да се отдели зърното от сламата. След време поетът ще подканя: „Сей земеделецо, сега му е времето, хвърляй добри семена...“. И цикълът се повтаря. Той казва, че само който лично е преживял в някаква степен тежкия селски труд през онова време, може да го оцени по достойнство. И добавя: „Когато чувам понякога как млад човек изразява презрението си към някого, наричайки го селянин, моята съвест се бунтува. Мнозинството от селяните са скромни, честни, трудолюбиви и почетени хора. Който е живял или общувал с тях, може да долови и оцени техните добродетели.“

Родителите му са типични представители на тези скромни, честни и трудолюбиви хора. Животът им е изпълнен с труд, лишения и грижи за децата (две момчета и три момичета). Погледнато от дистанцията на времето картината изглежда пасторална, в градските очи - дори романтична. Такава е останала в спомените на детето, което прекарва много лета при баба и дядо на село. Но по онова време действителността съвсем не може да се нарече романтична. Към изнурителния труд вкъщи, на нивата, в обора и по пътищата трябва да се добавят несгодите, породени от капризите на времето - суша, градушки, наводнения, болести и други. Вълнуващи картини за трагедии, причинени от неблагоприятната природа, са описани в литературата. Но те не са художествена измислица, а сурова реалност, в която животът е борба за оцеляване. Отгледани в такива условия, децата израстват със силна воля и с уважение към труда.

След завършване на началното си образование той има желание да продължи в Техническото училище, но по някакви причини това не се случва и с известна неохота попада в Априловската гимназия в Габрово. В някаква степен това потиска импулсите му за учене. От друга страна, идването от едно малко село в сравнително голям град със съвсем друга среда и други условия на живот не може да не е породило своеобразна криза. Това се отнася и за различните условия в гимназията, за различния учителски и ученически състав, за различното им поведение и прочее. Фрапиращи са случаите да се пишат от някои учители незаслужено високи оценки на синове на известни с високото си обществено положение родители. Има съмнения и коментари, че съответно се намаляват оценките на други ученици с оглед да се поддържа считаният за нормален среден успех. Предположение! Дано такава практика е само минало.

За него в този период значение има присъщата му стеснителност. Такава той проявява още от дете и при основното му образование, но я преодолявана с помощта на учителите. Когато трябва да

разкаже урока или да реши на дъската задача, той се стресира и не успява да се представи според знанията си. На класните писмени работи се справя много по-добре, отколкото на устните изпити, защото при тях отсъства този стресиращ фактор. Успешно се справя и с матурата.

По-късно той ще отбележи, че за своето стресиране по време на изпит често се сеща, когато след години изпитва студенти. Не само се сеща, но се стареа да им помогне да се успокоят, да преодолеят напрежението и спокойно да покажат знанията си. Колко е важно да разбираш другите!

Установяването му за сравнително дълго време в Габрово е своеобразен обрат в неговия живот. Попада в нова жизнена среда с нейните особености в битово, културно и нравствено естество. Той влиза в тази среда като скромно и твърде наивно момче, вярващо в доброто начало у човека, състрадателно и с готовност при нужда за услуги и помощ другиму. Реалният живот по-нататък обаче прави някои корекции. Кога с нежно внушение, кога с подръпване на ухото или с плесница, той му показва, че „не всичко що хвърчи се яде“, че под лустрото понякога има невидима ръжда, че под тихата повърхност на морето-живот може да има мъртво вълнение, подводни камъни и дори хищни акули.

Габрово по това време е среден по мащабите си провинциален град. Може би е и най-дългият, разположен от двете страни на р. Янтра и на нейния приток р. Синкьовица. Славил се е със силно развита индустрия и затова е наричан българският Манчестър.

А габровци са известни преди всичко със своята предприемчивост, находчивост, трудолюбие и пестеливост в най-добрия смисъл. Като поучителен пример се сочи Пенчо Семов - един от най-богатите българи по онова време, притежател на няколко фабрики (не само в Габрово), както и на акции от много фирми. Една негова текстилна фабрика носи символичното име „Успех“. Той е започнал бизнеса си с един кон със самар. С него е пренасял през Балкана купуваната и продавана вълна. А Чудомир в разказа си за Габрово пише: „Ако искате да видите какво значи труд, воля и творчество, идете в Габрово... В този прекрасен български кът живеят най-чистите български сърца“.

Кирил завършва Априловската гимназия с матура и се дипломира в края на юни 1945 година. Макар и с диплома за зрелост в джоба, все още няма ясна представа за бъдещето си, няма силно мобилизираща цел и устрем към нещо по-далечно и перспективно. Мисли си само за това, че ще трябва да усвои и да упражнява някаква професия, но каква? Идеи и мечти за висше образование се раждат в главата му малко по-късно и особено след случилото се в казармата.

Призован е през ноември 1945 г. във Въздушното училище в Казанлък. Постъпил в армията по-рано от набора с надежда, че по-рано ще завърши службата. За съжаление, не става така. Уволнен е заедно с другите от набора, които са призовани през април 1946 година. „Е, служили сме на Републиката 6 месеца повече, но нали е било доброволно“. Тези 6 месеца обаче обхващат една тежка зима, с много тежка общо строева подготовка и при много сурови казармени условия. Но може би те каляват характера!

След приключване на строевата подготовка войниците са разпределени по школи за класни занимания. Той попада в Метеорологичната школа, в която занятията за него са много интересни. Изучава различните видове облаци (кумулус, кумулонибус, стратус, стратокумулус и др.), как се формират, по какво се различават и т.н. или пък как се променят ветровете в различните височини и какво е значението на измененията в атмосферното налягане. Не по-малко интересно му е прогнозирането на времето и във връзка с това - съставянето на синоптичните карти. По време на пълния курс на школата полагат няколко изпита и накрая получават дипломи. По всички учебни предмети той има отлични оценки. Дали изучаването на вариацията в метеорологичните явления не е запалила по някакъв невидим начин искрата на интереса му към статистиката?

След редовната военна служба му предлагат да остане на щатна (свръхсрочна) като офицер и преподавател в Метеорологичната школа. Макар и поласкан от това предложение, той решава да се посъветва с родителите си. Отговорът им е недвусмислен. В него се изразява принципното неодобрение на казармения живот и военната професия, а конкретно за него баща му пише трогателно: „Ако ти се съмняваш дали ще мога да те издържам да следваш, трябва да знаеш, че последната риза от гърба си ще продам и пак ще те издържам“. Баща му, разбира се, добавя, че сам трябва да вземе решение кое ще е най-добре за него. При такъв отговор няма никакво колебание. Решението е взето и съдбовната стъпка е направена.

Приятели му разказват, че във Висшия финансово-стопански институт в Свищов има много добри условия за учене и то при сравнително по-малко средства в сравнение с други висши училища. Наемите са по-ниски, храната в студентския стол (Мензата) е по-евтина, а бедните студенти получават стипендия. Готви се за приеман изпит, кандидатства и става студент. Сега се нарича Стопанска академия „Д. А. Ценов“ с каквото име е създадена през 1936 г. с дарения на свищовския търговец и родолюбец Димитър Ценов. Академията в Свищов има интересна и поучителна история.

Най-важното през студентските години е учението, заради което търпят лишения и несгоди. Преподаването в Академията е на високо ниво. С малки изключения преподавателите са много добри и като лектори, и като учени. Отнасят се сериозно към задълженията си, загрижени са за подготовката на студентите. Има дисциплина от двете страни - на преподаватели и студенти. По-голямата част от професорите, доцентите и асистентите са запомнени завинаги. Колко ли от днешните студенти биха казали същото за своите преподаватели?

Първият ректор на Академията проф. Димитър Бъров е учен и преподавател с голяма култура. По много интересен начин преподава гражданско право. Преди да стане ректор и професор е бил министър на търговията. От първите професори (по-късно академик) е Иван Стефанов. Той е преподавал статистика, но напуснал, защото е бил назначен за министър на финансите. Съдбата го среща с него за съвместна работа след години.

Забележителен с ерудицията и с преподаването си е проф. Атанас Бешков (по-късно също академик). Неговите лекции по стопанска история и стопанска география са също много интересни. След това курсовете му са поети от неговия асистент, а по-късно професор, Тянка Йорданов. С него след години ще установят много приятни колегиални отношения в Икономическия институт в София.

Забележителен е проф. Тодор Владигеров (по-късно член-кореспондент на БАН и заместник-директор на Икономическия институт на БАН). Преподава политическа икономия, но по свой маниер и със свои тълкувания на определени икономически процеси. След напускането му курсът е поет от младия и високо ерудиран доцент, скоро след това професор, Чавдар Беязов. След време между семействата им се създава много топло приятелство.

По време на втори курс от следването от задгранична специализация се връща доц. Стефан Станев, който скоро след това става професор и ректор. Той привлича вниманието на преподаватели и студенти с ерудицията си и с качествата си на ръководител. Както се случва, орисницата вероятно е решила, че още от студентската скамейка до края на трудовата дейност животът му ще бъде свързан с този уважаван човек.

Респектиращи с изисканите си лекции, някои от които придружени със забавни елементи, са проф. Васил Ранков, проф. Велислав Гаврийски, проф. Господин Тошев, проф. Минко Русинов (който поема ректорския пост след проф. Станев).

Задълбочени в преподавателската си работа са тогавашните асистенти, а по-късно доценти и професори - Величко Нанков, Тотю Тотев, Петър Мاستиков, Пеньо Телбизов, Юлиан Дончев, Димитър Спасов, Симеон Лалев. Те се налагат убедително и в изследователската област.

С огромно уважение и преклонение той тачи спомен за още един човек от свищовското съзвездие, чиято снимка остана на библиотеката му докрай (и все още е там). Това е академик Никола Михов. Неговите приятели и почитатели го наричат „Бачо Кольо“. Той е известен учен и не преподава, а се занимава с изследвания. Това е човек с изключителна култура и богата научна продукция. С готовност дава консултации и съвети по методика на научните изследвания, по библиография и в други области. Когато Гатев е назначен за асистент, той го вика и му дава една книжка от началото на 19-и век с автор Жул Пейо, озаглавена „Хигиена на умствения труд“, и му поръчва основно да я прочути. На следващата среща се провежда дълъг разговор, в който мъдрият старец дава изключително полезен съвет относно преподавателската и научната работа. Този съвет завършва с думите: „Трябва да знаеш, че науката е голяма ревивка и иска да - се отдадеш без остатък. Помни това, но аз не те съветвам да стигнеш до крайност като мен. Увлечен в научните си изследвания, не ми остана време да се ожена, да създам семейство. Останах завинаги стар ерген. Това не е пример за подражание“. Съветът е запомнен и никога пренебрегнат, без да се стига до крайност.

През последната година на следването в Свищов в живота му се случват две важни събития.

В личен план събитието е срещата и любовта с бъдещата му съпруга Йорданка. Данчето, както всички я наричат, е останала кръгло сираче на 14-годишна възраст, принудена сама да се справя с лишенията и трудностите в живота. Въпреки нерадостната си съдба, тя е добра, мила, отзивчива, великодушна и щедра. Тя притежава тази тиха сила на характера и добронамереност, с които неведнъж ще засвидетелства своята всеотдайност към семейството. На 1 декември 1950 г. сключват граждански брак в Свищовската община.

Съвместният им живот продължава 56 години, до нейната смърт през 2007 година. Споделят заедно радости и несгоди, преместване от една квартира в друга, първо в Свищов, а после в София, докато едва през 1968 г. успяват да си купят собствено неголямо жилище. В семейството няма остри конфликти или неразбирателства. При неизбежните за всяко семейство различия в мненията или идеите (по битови и други въпроси) обикновено тя прави компромисите и много често великодушно предоставя на съпруга си правото за решение. С хората поддържа сърдечни отношения, готова да помогне, щедра и състрадателна. За всички, които я познават, тя е светъл образ на скромен, добронамерен и трудолюбив човек с благородно сърце.

Другото събитие е успешното дипломиране с обща отлична оценка и появилата се възможност да бъде назначен като асистент по решение на Академичния съвет. Има три асистентски места: по финанси и кредит, застрахователно дело и статистика. Предпочитанието, към което клони, е финанси и кредит. Получава се обаче друго. Ректорът проф. Станев, който по това време е и ръководител на катедра „Статистика“, го поканва на среща и му съобщава, че е подписал заповед за назначаването му за редовен асистент от 26 декември 1951 г., честити му длъжността, пожелава му успех и допълва сякаш между другото, че от този ден нататък ще работят заедно и че трябва да се готви за водене на упражненията по статистика от следващия семестър. Вълнението е много голямо от това, че въпросът е предрешен и че ще става статистик. Не му остава нищо друго освен да изкаже благодарност, да поиска съвет относно литературата, по която да се готви, и да започне подготовката.

Започва трескава работа. До началото на следващия семестър остава съвсем малко време. Той е учил само един общ курс по статистика, преподаван от проф. Станев, защото е следвал специалност

„Стопанска отчетност“, а не специалност „Статистика“. Стресът е огромен. Търси и чете каквато литература може да се намери, главно руски учебници. През това време Данчето, вече бременна, посещава курс по безболезнено раждане, ръководен от началника на родилния дом д-р Вадим Иваней, по произход руснак. Идва февруари 1952 г., когато семестърът започва и когато трябва да стане истинското „бойно кръщение“, а също и раждането на очаквания трети член на семейството. По разписание първото упражнение е насрочено за 7 февруари. Вечерта на 6 февруари безпроблемно на бял свят се появява малкото момиченце, което ще бъде наречено Недка, на името на баба си. По стечение на обстоятелствата таткото научава за това едва на следващия ден, отбивайки се в родилния дом на път за Академията и за своето „бойно кръщение“. Огромната радост от току-що наученото събитие е приложена с вълнения как ще премине първото упражнение по статистика. Мислите прескачат от родилния дом към катедрата и обратно. Добрата подготовка е истинско спасение в такива случаи.

Интересно съвпадение се случва двадесет и три години по-късно. На същата дата - 7 февруари, през 1975 г. дъщерята, пишеща тези редове, влиза в учебната аудитория за своето „бойно кръщение“, първо упражнение по статистика като асистент не на друг, а на същия уважаван човек - проф. Стефан Станев. Стресът и вълнението не са по-малки. Добрата подготовка е гаранция за успех особено когато е направена под ръководството на най-добрия учител, твоят баща.

На професионалното поприще в Свищов напрежението расте. То идва преди всичко от това, че се налага последователно в кратки срокове да се поемат нови лекционни курсове поради недостиг на преподаватели и поради това, че проф. Станев, който преподава две дисциплини, напуска Свищов, за да стане началник на Управление висше образование в София. При тези обстоятелства не остава време и сили за научна работа, която е неотделима от преподавателската. Трябва да се избере актуална тема и да се работи върху дисертация за тогавашната научна степен „кандидат на икономическите науки“, а във връзка с това да се положат изпитите от т.нар. кандидатски минимум. Изпитите са взети, публикувана е студия по избраната тема за дисертация, но предстои още много работа.

През 1949 г., когато все още е студент, Кирил Гатев е приет за член на Българската комунистическа партия (по-късно преименувана в социалистическа). От негова страна това е мотивирана стъпка с утвърдени по това време идеологически и политически възгледи и в никакъв случай от конюнктурни и други съображения. По-късно той пише, че е останал последователен и верен на тези възгледи независимо от собствените му критични и самокритични оценки на факти, събития и обстоятелства през изминалите години. Той държи да се разграничи от всякакъв род политическо хамелеонство и ренегатство, от превръщането на политическата принадлежност в разменна монета и трамплин за постигане на користни цели.

През времето, когато вече е в София, се налага да изпълнява партийни поръчения, които са пряко свързани със служебното му положение: представител на административното ръководство в партийното бюро в Централното статистическо управление (ЦСУ); член на Вузовския партийен комитет във ВИИ „Карл Маркс“ в качеството му на декан на факултет; член на Партийния комитет в Министерския съвет, отговарящ за повишаване на икономическата квалификация на съветниците чрез семинари и др.; член на Централния съвет на профсъюза на административните служители като зам.-председател на ЦСУ. Партийните органи на съответните равнища контролират и преценяват дали и как се изпълняват партийните поръчения и професионалните задължения. Известно е, че през онези години съществува своеобразно сливане (симбиоза) на дейността на административните и партийните органи.

Кариера на статистик: учен, преподавател, ръководител

Годината 1959 е преломна за кариерата и семейството му. Съвсем неочаквано се получава покана от директора на Икономическия институт на Българската академия на науките (БАН) проф. Кръстю Добрев да кандидатства в конкурс за научен сътрудник в неговия институт. Идеята е лансирана от акад. Иван Стефанов, който завежда секция „Статистика“ в института, и е съгласувана с проф. Станев.

Семейството е изправено пред дилема с много неизвестност, особено от битов характер. Съветите на близки и безкористни приятели и безусловната подкрепа от страна на жената до него, която оставя решението в ръцете на съпруга си, наклоняват везните в полза на промяната с мотива, че виждат по-добри възможности за развитие в Българската академия на науките в София. Недка е малка, за да вземе позицията, но за вземането на това решение участва съображението за нейното бъдеще, както и за евентуалните внуци (които за всеобща радост идват по-късно: Дени - 1978 г., и Кирчо - 1979 година). Много трудности и несгоди, особено през първите години и включително от битов характер, трябва да бъдат посрещнати, но те правят хората по-силни. Оценено от дистанцията на времето, решението се оказва правилно и далновидно.

След спечелване на конкурса от 21 октомври 1959 г. Гатев е назначен за научен сътрудник в Икономическия институт на БАН и зачислен в секция „Статистика“ с ръководител акад. Иван Стефанов. Скоро след това е привлечен за хоноруван преподавател към катедра „Статистика“ във ВИИ „Карл Маркс“. Това е особено важно, защото преподавателската работа вече е обикната и не трябва да се губи форма. Нещата и в бъдеще се развиват, така че с преподаването той не се разделя никога, чак до последната лекция през 2005 г., в навечерието на 80-годишния си юбилей.

През 1964 г. ръководството на ВИИ „Карл Маркс“ му предлага доцентура, ако премине на основна работа там. Взето е съгласието на директора на ИИ на БАН и на акад. Иван Стефанов. Съгласието на директора се свързва с личното му приятелство с ректора на ВИИ (Ангел Чаушев). Той му казва, че няма да му пречи, защото много го обича, но няма да бъде освободен от Редакционната колегия на списание „Икономическа мисъл“, на което той е главен редактор. Съгласието си акад. Стефанов сам обяснява с известно угризение, което изпитва за това, че нищо съществено не е свършено в секцията, но не по негова вина, а в негов ущърб. Секцията е малобройна, няма необходимата среда, а няма и перспектива. Затова за него ще е по-полезно да се включи в катедрата във ВИИ „Карл Маркс“, в която фактически е съсредоточен статистическият актив.

Доцентският конкурс е спечелен и от 15 август 1964 г. Гатев е назначен за редовен доцент в катедра „Статистика“. Предполага, че ще може вече да се отдаде само на преподавателската си работа, както и на изследователска, която представлява интерес. Но не се случва така. Това е време, когато фигурите на управленската шахматна дъска във всички сфери и равнища се редят и разместват от висшестоящи ръце. По тяхна воля на 4 септември 1965 г. Гатев е назначен за заместник-председател на Централното статистическо управление при Министерския съвет, чийто председател е проф. Стефан Станев. Няма съмнение, че именно той е пожелал и предизвикал това назначаване. Във ВИИ „Карл Маркс“ е преназначен за доцент по съвместителство.

Зареждат се реорганизации и метаморфози в държавната статистика. От януари 1969 г. ЦСУ се реорганизира и преименува в Държавно управление за информация при Министерския съвет и той е преназначен за негов заместник-председател. От септември 1975 г. се създава Министерство на информацията и съобщенията с министър Хараламби Трайков (син на земеделския лидер и председател на Народното събрание Георги Трайков). След преждевременната смърт при автомобилна

катастрофа на Хараламби Трайков за министър е назначен Георги Андреев. В Министерството на информацията и съобщенията проф. Станев е заместник-министър, а Гатев е назначен за началник на Управление „Изследвания и анализи“. ЦСУ се запазва като звено на министерството. През юли 1976 г. Министерството на информацията и съобщенията се разпада и отново се създава Централно статистическо управление при Министерския съвет. От 1 юли същата година Гатев е назначен за първи заместник-председател на ЦСУ и главен редактор на списание „Статистика“. За председател пак е назначен проф. Станев. Следвайки хронологията, твърде скоро след това ЦСУ се реорганизира в Комитет по единна система за социална информация. Във връзка с възникнали разногласия с висшестоящи дейци относно информацията функциите и организацията на Комитета проф. Станев и Гатев са освободени от длъжност на 30 ноември 1977 година. На следващия ден Гатев преминава отново на основна работа във ВИИ „Карл Маркс“, преименуван след това в Университет за национално и световно стопанство (УНСС).

Не след дълго се случва нещо, което буди размисли и догадки. Емил Христов, който по това време е заместник-председател на Съвета по управление в Държавния съвет (с председател Т. Живков) и е смятан за „архитект“ на единната система за социалната информация, внася за обсъждане в Икономическата комисия в ЦК на БКП проект на тази система. Комисията е ръководена от секретаря по икономическите въпроси - Гриша Филипов. Изненадващо, Филипов предлага на Гатев да бъде рецензент на проекта и да представи лично оценките и мнението си на заседание на комисията. Без съмнение, той е знаел, че освобождаването на двамата със Станев от длъжност в ЦСУ става по волята на Емил Христов. Съществува впечатление, че отношенията между тях двамата не са от най-добрите, но е трудно да се допусне, че това има някаква връзка с определянето му за рецензент, а и от страна на Филипов няма никакви внушения относно съдържанието на рецензията, нито пък е известно какво е неговото становище относно единната система за социална информация.

Рецензията е написана без какъвто и да е компромис с разбиранията му и с професионалното отношение към проекта. В този смисъл, тя е критична. Насрочено е заседание на Комисията. Присъстващите членове са министри и други високопоставени личности. В началото на заседанието Емил Христов прави експозе по проекта, след което Филипов дава думата на рецензента да представи рецензията си, която предварително е изпратена на членовете на Комисията. Всички изказали се правят много съществени критични бележки и по същество изразяват подкрепа към рецензията. В заключителното си изказване Емил Христов се опитва отново да защити проекта и да оспори изразеното в рецензията становище по принципните въпроси. Накрая Филипов прави известно обобщение и заявява, че трябва да се уважава мнението на специалистите в тази област, и че е необходимо да продължи работата по проекта. Според него не се налага вземането на друго решение. Нещата по-нататък се развиват, така че самата идея за единна система за социална информация, каквато е лансирана от нейните автори, се превръща във фикция и потъва в забравата.

Междувременно, освободен от административни ангажименти, за Гатев на преден план изпъква грижата да бъдат снабдени студентите от специалност „Статистика“ с учебник. През 1980 г. е издаден учебникът „Въведение в общата теория на статистиката“. Той е посрещнат с интерес и одобрение. Авторитетни статистици, като професорите Станев, Цонев, Сугарев, Тотев и др., му дават висока оценка като първи български учебник по статистика със съвременно съдържание.

На 23 април 1980 г. Гатев защитава успешно докторска дисертация (доктор на икономическите науки) пред Специализирания научен съвет на Висшата атестационна комисия с председател акад. Евгени Матеев и рецензенти акад. Иван Стефанов, проф. Анастас Тотев и проф. Здравко Суга-

рев. Гласуването в съвета е единодушно, защитата е коментирана като „блестяща“, а препълнената зала - като „безпрецедентен случай“. Успешната защита за него е отговор по достойнство на злодеянията на недобронамерени хора, които на два пъти две години преди това го провалят с подмолни действия при гласуването в съвета по обявения за него конкурс за професор в катедра „Статистика“. Тъжно е да видиш врагове в лицето на ония, на които си правил само добро. Какво великодушие и извисеност на духа трябва да има човек, за да може да загърби и преодолее раните от злосторните деяния на неблагодарните, завистливите и злобните хора, които заслужават укор и презрение. Но дали пък тези хора не заслужават и съжаление за това, че природата ги е лишила от тази висша благодат, наречена съвест? Нейното отсъствие не е ли нещо като душевна инвалидност и лично нещастие? Благородните хора вярват, че доминират хората с будна съвест, висок морал, топло сърце и чисти ръце. Те заслужават дълбок поклон.

Професионалните задължения на Гатев продължават в Университета за национално и световно стопанство. На 1 октомври 1979 г. е избран за декан на факултет „Икономическа информация“, а на 25 февруари 1982 г. с единодушно гласуване получава и твърде изстрадалото си професорско звание. Като декан има трима заместници: по учебната работа (проф. Нигрета Величкова), по изследователската работа (доц. Георги Минчев), а по съществуващото тогава обучение на студенти-работници (доц. Стоян Дурин). Те представляват един добър екип, който работи активно и отговорно при коректни взаимоотношения. Факултетът „Икономическа информация“ е най-големият в структурата на университета. В административно отношение се ползва с относителна самостоятелност. Разполага с отделна канцелария, в която се води цялата документация на студентите. Има Факултетен съвет и Декански съвет, които обсъждат и решават всички въпроси относно учебната и изследователската дейност. Факултетът обединява катедрите и специалностите по статистика, счетоводство и контрол, информатика и стопанско управление, както и общите за университета катедри по математика, физкултура и педагогика. Този широк обхват и относителната самостоятелност на факултета правят твърде отговорна работата по неговото управление и поражда известни трудности при организацията на учебния процес, кадровото обезпечаване и други.

Поемайки длъжността, на Гатев му прави впечатление, че е посрещнат твърде хладно от страна на служителките във факултетната канцелария. Това го озадачава, още повече, че са изразявали недоволство от бившето деканско ръководство. В хода на съвместната им работа по-нататък отношението към него бавно се променя в положителен смисъл. Какво се е случило в началото и какво е променило настроението на служителките, които са станали вежливи, усмихнати, много прилежни в работата си, не е ясно. Изключително акуратна в работата си е ръководителката на канцеларията г-жа Венета Русева, която има дългогодишен опит. Въпреки нейната преданост, тя не помага да бъде разгадана тайната. Всичко се изяснява едва когато той напуска деканството. Тогава служителките, начело с г-жа Русева, му устройват трогателно изпращане и му връчват подарък - кристална ваза. На това мило тържество една от служителките вдига тост в негова чест и съобщава, че някой негов „доброежелател“ им казал, че с новия декан не ги чакат радостни дни, защото той е изключително строг и педантично взискателен. Те с тревога очаквали да се проявят тези качества, но това не се случило и те постепенно се успокоили. Служителката завършва с думите: „Скъпи проф. Гатев, тогава ние плакахме от Вас, повярвали на клеветата, а сега плачем за Вас поради раздялата“. При тези думи всички се просълзяват. Трогателен случай, защото тези думи и сълзите в очите на служителките са най-голямата награда за свършената работа, неоценимо по-скъпа от кристалната ваза.

Важно е да се отбележи, че по предложение на Гатев като декан за първи път във факултета и общо в университета е въведено индивидуално обучение на талантливите студенти, което се посреща с известна съпротива. При обсъждане на това предложение във Факултетния съвет някои от членовете на съвета изразяват мнение, че е недопустимо от морално-психологическа гледна точка създаването на привилегирован студентски елит. Налага се да бъдат убеждавани, че прогресът на човечеството се движи преди всичко от талантите, будната творческа мисъл и от хората, които се стремят към повече знания. А задължение на преподавателите и на ръководителите в университета е да откриват талантливите млади хора, да ги вземат „под крилото си“ и да създават условия те да разширяват и да изявяват интелектуалните си възможности. Въпреки съпротивата Факултетният съвет взема правилно решение и приема правилник за индивидуално обучение. Актив на факултета също е разширяването и задълбочаването на изследователската работа и обсъждането на резултатите от нея на организирана научна конференция. Много интересни и полезни изводи са направени от организираната анонимна анкета, обхванала всички асистенти. Тя разкрива редица проблеми относно подбора, научното ръководство и развитието на младите нехабилитирани преподаватели. Работата като декан и член на Академичния съвет на университета му носи удовлетворение. Но независещи от него обстоятелства налагат да я напусне преждевременно. На 1 юни 1982 г. Гатев преминава на друг „стан“ - съветник в Министерския съвет.

Задълженията му като съветник на министър-председателя са да дава мнение по постъпващата в МС информация, да прави анализ на състоянието на икономиката, а при нужда и тематични анализи, да дава мнение по различни проекти и предложения за решения и други. Благоприятни условия са създадени относно предоставянето на всякаква нужна информация, служебни материали, книги и прочее. Има случаи, когато премиерът лично води разговори със съветника по икономически или други въпроси или за да възложи конкретни поръчки. Независимо от създаването на известно напрежение поради поставяне на кратки срокове, общо взето, работата протича спокойно. Удовлетворително е да се знае, че има управляващи от най-високо ниво, които ценят знанията на експертите и умеят да се обръщат към тях за помощ и професионален съвет.

Катедра „Статистика“ представлява истинската професионална среда за всеки преподавател статистик. Тя се ръководи дълго време от проф. Станев, който има заслуги тя да се превърне в средище на активна преподавателска и научна работа. В спокойна и творческа атмосфера се обсъждат съществени въпроси на преподаването на статистическите дисциплини, резултатите от научни изследвания, учебници, новости в областта на световната статистическа наука и други. Това е по същество и своеобразна школа за развитието на младите кадри. Поддържането на сравнително високо равнище на дейността на катедрата се дължи в много голяма степен на ерудирани, известни и дълбоко уважавани професори, като Станев, Цонев, Сугарев, известно време и акад. Стефанов и проф. Тотев, а от по-младото поколение: Съйкова, Величкова, Русев, Къналиев и други. При съществуващата в катедрата атмосфера се раждат и новаторски идеи относно съдържанието и методиката на преподаването на статистическите дисциплини. По това време се извършва своеобразна „революция“ в учебния план на специалност „Статистика“. Основната дисциплина „Обща теория на статистиката“ е диференцирана в 4 дисциплини: Въведение в общата теория на статистиката, Логика на статистическите изследвания, Статистически методи - първа част (наречена по-късно „Статистически анализ на връзки и зависимости“), Статистически методи - втора част (наречена по-късно „Статистически методи за изучаване и прогнозиране на социално-икономически явления“).

Първият мандат на Гатев в държавната статистическа институция е 12 години (от 4.09.1965 г. до 30.11.1977 година). Организационната форма и наименованието на статистическата институция търпят чести промени. Характерът на служебната работа на Гатев при тези реорганизации не търпи съществени изменения. Значителен принос и трайна следа, с инвестиция на най-много сили и знания, има в своята аналитична работа. Още в началото на 70-те години с големи трудности и с подкрепата на проф. Станев той създава управление „Изследвания и анализи“, което просъществува като структурна единица дълго време и в него израстват добри специалисти. Дейността му получава високи оценки от органите и специалистите, които „консумират“ анализите му по важни икономически, социални, демографски и други проблеми. Но освен с подбора и обучението на специалистите, редица предизвикателства са свързани с трупания от години консерватизъм, включително и в главите на отговорни хора. Той се изразява преди всичко в закостенялото разбиране, че анализът е несвойствен на статистическата институция. Тя трябва само да произвежда статистически данни, а да ги анализира този, който ги използва.

Управлението преживява много трудности, но и постижения. Получава похвали, но и упреци. Печели признание, но и завист, която на моменти прераства в опити за ликвидиране, особено след създаването на Министерството на информацията и съобщенията. Кирил Гатев чувства това управление в голяма степен като своя „свидна рожба“. Може би тъкмо затова преживява болезнено всичко, което се отнася за него. Помни се едно събитие, което има по-широко звучене, главно в морален аспект. Проявите на негативно отношение и стремежът да се ликвидира управлението се предопределят в известна степен от обстоятелството, че то е самостоятелна структурна единица в Министерството извън ЦСУ. То обаче използва статистически данни на ЦСУ, анализира ги и „готовата му продукция“ се предоставя на потребителите, а преди всичко на висшите държавни органи. От тях нерядко се получават ласкави отзиви и похвали. Това поражда у някои дейци на ЦСУ ревност и обяснима завист. По различни поводи те внушават на министъра (Хараламби Трайков), че съществуващото положение не е нормално и че трябва аналитичната работа да се осъществява от ЦСУ, т.е. да се закрие Управлението. Има признаци, че министърът сякаш възприема тези претенции за основателни. След време обаче той предлага да се организира събрание на служителите в Управлението, на което иска да присъства. Набляга, че на събранието трябва да бъдат поканени председателят на ЦСУ (Дано Балевски) и неговите заместници. Те трябва обезателно да присъстват и затова трябва да им се каже, че министърът е наредил. На събранието е изнесен доклад-оценка на дейността на Управлението с очертани приоритети и перспективи. Провежда се много съдържателно обсъждане. Ръководството на ЦСУ присъства, но без да вземе участие в разискванията. Накрая думата взема министърът и всички със затаен дъх очакват неговите оценки и евентуална остра критика. За всеобща изненада, но и удовлетворение, чуто е нещо съвсем друго. Без да пести суперлативи, той дава много висока оценка на работата на Управлението, заявявайки, че с анализите си то в голяма степен представя лицето на Министерството, за което изказва своята лична благодарност към неговите специалисти и неговия ръководител. След това казва нещо, от което става ясно каква е била целта на събранието и изискването на него да присъства ръководството на ЦСУ. Част от неговите думи са: „Някои хора се опитваха да ме настроят срещу Управлението и неговия началник. Първоначално аз се поддадох, но твърде скоро разбрах колко недобронамерени и несъстоятелни са внушенията, които ми се правят. Сега използвам случая да предупредя, че имам достатъчно лични впечатления и оценки относно работата на Управлението и възможностите на неговите специалисти, както и убеденост относно мястото на това Управление в структурата на Министерството. В това отношение

нямат нужда от съветници. Призовавам да се прекратят атаките срещу Управлението и всеки да се грижи за своята работа и своите задължения“. Това събрание и преди всичко словото на министъра повишават в голяма степен самочувствието на специалистите и амбициите им за усъвършенстване на анализите. Случаят предизвиква възхищение от качествата на министъра като ръководител и може да бъде поучителен пример за всички ръководители как да се пазят от блюдолизци, ласкатели, кариеристи и непочтени хора.

За съжаление, когато в края на 1977 г. Кирил Гатев и проф. Станев са освободени от заеманите длъжности (председател и първи заместник-председател) на ЦСУ, новите ръководители закриват Управлението, специалистите му са разместени в други звена и аналитичната работа е сведена до елементарни конюнктурни прегледи и то дотолкова, доколкото държавните органи се интересуват от тях.

След много години, прекарани извън държавната статистика, започва неговият втори мандат, продължил 8 години (до 15 май 1998 година). Великото народно събрание го избира на 15 август 1991 г. за заместник-председател на създадения със Закон за статистиката Национален статистически институт (НСИ).

Това става, когато вече е „избухнала“ демокрацията и след като Великото народно събрание взема странно решение - вместо да преобразува ЦСУ в НСИ, решава да закрие ЦСУ и да създаде НСИ. Това по-нататък има своите отрицателни последици.

За председател на НСИ вече е избран Захари Карамфилов, който не е специалист по статистика. В същото време той е народен представител и председател на Икономическата комисия в Парламента, поради което не може да съвместява длъжността председател на НСИ. Създава се деликатна ситуация, при която очевидно Карамфилов държи на длъжността председател на НСИ, но изпитва неувереност.

Карамфилов се обръща към Гатев с настойчива молба да приеме длъжността заместник-председател, но получава категоричен отказ. Кани го на среща, която продължава дълго, и на която Карамфилов излага всевъзможни мотиви и съображения, за да го убеди да приеме предложението. Накрая пристъпва към трогателна лична молба. Казва, че много се страхува от неуспех, тъй като не е статистик и затова се обръща към него с гореща молба за лична помощ. Необходимо е да се даде тласък на очакваната реформа в статистиката, да се очертаят проблемите, да се състави програма и т.н., а след това, ако Гатев настоява, би могъл да се оттегли. С този последен довод постига съгласието, което е истинска победа, тъй като е твърде необичайно за Гатев да каже „да“, след като вече е казал „не“. Близките му не познават друг такъв случай. Това само показва колко много му е на сърце съдбата на статистиката.

След избора във Великото народно събрание съгласно Закона за статистиката председателят на ВНС (акад. Николай Тодоров) подписва документ, съгласно който на Карамфилов се дава ранг министър, а на Гатев - заместник-министър. Заедно със заместник-председателя на ВНС (Гиньо Ганев) отиват в НСИ, за да бъдат представени на директорите и началниците на отдели на ЦСУ (НСИ фактически още не съществува). Градусът на напрежението сред хората на ЦСУ обаче е много висок, главно поради закриването (а не преобразуването) на ЦСУ, защото така при пенсиониране служителите губят полагащото им се възнаграждение за непрекъснатата работа в едно учреждение. Става известно и това, че Гатев ще изпълнява длъжността председател, докато Карамфилов е народен представител.

Започват стачки, протести, демонстрации, изявления по радиото и телевизията, коментари във вестници, изложения до Министерския съвет с искане за отмяна на решението за закриване на ЦСУ и прочее. Редят се „черни дни“, през които всеки горчиво би съжалил, че е там. Бунтовете се ръководят от синдикалните лидери, които се държат грубо, арогантно, безцеремонно. През това време Карамфилов е като външен наблюдател. Най-после Гатев взема драстично решение. Преназна-

чава всички служители на ЦСУ за служители на НСИ. Това води до известно успокоение за хората, но не и за синдикалните босове. Тогава той издава заповед, според която, ако до определен час служителите не подпишат договорите си в „Личен състав“, ще се считат за доброволно напуснали, а охраната няма да им разрешава да влизат в сградата. Когато научават това, бунтарите синдикалисти „омекват“. Започват да питат наистина ли ще останат на улицата без работа. Отговорът е категоричен: „Достатъчно търпях и повече няма да правя компромиси. Държавната статистическа институция трябва да работи“. Подписват съглашение, в което се предвижда прекратяване на протестите и нормализиране на работата във всички звена на института. Така приключват вълненията и се възстановява нормалният ритъм в Националния статистически институт.

Предстои изключително много работа по създаването на нова организационна и управленска структура, провеждането на конкурси за всички длъжности и други. По отношение на съдържателната страна на статистиката предстои съставянето на нови класификации и номенклатури, внедряването на системата на националните сметки, усвояването на нови методологии на статистическите изследвания в съответствие с прилаганите в Европейския съюз и прочее. Много работа е свършена през този твърде специфичен период от развитието на Българската държавна статистика.

От името на Националния статистически институт и по силата на изпълняваните функции от ръководителите му се налага участие в международни инициативи - срещи и конференции по линия на Статистическата служба на Европейския съюз (Евростат), Конференцията на европейските статистици (КЕС) към Икономическата комисия на ООН за Европа (ИКЕ), Черноморското икономическо сътрудничество и други. Много интересни и полезни разговори се провеждат при посещенията по различни поводи във Франция, Обединеното кралство, Италия, Швейцария, Австрия, Люксембург, Гърция, Турция. Полезни срещи се осъществяват и у нас, когато идват много специалисти от Евростат и от различни други статистически институции. Общото впечатление, което се налага от тези срещи е, че българската статистика и българските статистици се ползват с уважение и винаги се изразява желание за взаимно сътрудничество.

В системата на българската държавна статистика се работи усилено, изпълняват се сложни задачи, има трудности и неприятности, но наред с това има и много приятни и развлекателни занимания по повод на празници, рождени дни, посещения на забележителности в други страни, организиран отдих и така нататък. Съвсем самодейно, в отделите, териториалните звена и отделни по-малки колективи се организират неофициални и много мили забавления със скромни почерпки и много веселие, танци, песни и шеги. Всичко това действа не само отморяващо, но и сближаващо за хората, прави от тях не само колеги по професия, но и приятели (без това да се отразява на служебните взаимоотношения). Стопява се в допустимите граници дистанцията между началници и подчинени. За добрия ръководител няма кръгове на толерирани и пренебрегнати. Естествено се създават приятелски отношения между хора, които взаимно си импонират като интелект, възпитание, поведение и пр., но те не пречат на служебната работа.

Заеманите административни и научни длъжности налагат участието на Гатев в съвети, комисии, колективни ръководни органи и др., като: Съвет по демографските и етническите въпроси в Министерския съвет, Съвет по европейска интеграция в Министерския съвет, Академичен, научен и факултетен съвет в УНСС, Научен съвет на Икономическия институт на БАН, Научен съвет на Научноизследователския плано-икономически институт, Научен съвет на Научноизследователския институт по статистика, колегиумите на ЦСУ, на Националния статистически институт, на Министерството на информацията и съобщенията и други. Участието в тези съвети означава разход на много

време и енергия, но същевременно е начин за получаване на много информация и съприкосновение с различни процеси, проблеми и събития. Това разширява и обогатява интелектуалния капацитет и професионалните възможности. А на въпроса дали е полезно и целесъобразно съчетаването на научната, административната и обществената дейност, отговорът е: категорично „да“. Разбира се, това трябва да става в разумни рамки, по реалистични задачи и когато има в определена степен връзка между практико-приложната работа, извън научната организация и личния научен профил.

В промеждутъка от време между 1 май 1990 г., когато вече е „излязъл“ от Министерския съвет, и 15 август 1991 г., когато е „влязъл“ в Националния статистически институт, се установява за кратко в УНСС и се отдава изцяло на преподавателската си и научна работа, която винаги е смятана за основна, въпреки „скитането“ насам-натам. Освен в УНСС по различно време и под различна форма Гатев участва като професор и ръководител на катедра в Славянския университет, професор във Великотърновския университет „Св.св. Кирил и Методий“, хоноруван професор в Академията за обществени науки и социално управление, хоноруван професор в Московския славянски университет, хоноруван професор в Киевския славистичен университет, хоноруван професор в Бургаския университет „Проф. д-р Асен Златаров“, хоноруван професор във Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“ и други. Навсякъде се радва на коректни и дори топли колегиални отношения, на уважение, доверие и приятелство. Навсякъде се радва на адмирации и одобрение от страна на студентите като блестящ преподавател.

Последната му лекция е изнесена в края на учебната 2004 - 2005 г. в Учебния център на Варненския свободен университет в Смолян. Там и тогава приключва неговата 53-годишна преподавателска дейност. Много години! Но без умора, без отегчение, а с вдъхновение и посветеност, защото истинско удовлетворение се изпитва, когато обичаш преподаването, обичаш това, което преподаваш, обичаш тези, на които преподаваш.

През 1986 г., по време на работата в Министерския съвет, Гатев навършва 60 години. По този повод е удостоен с орден „Народна република България“. Всеки би изпитал приятно чувство от такъв акт на внимание. По онова време ордените, медалите и почетните звания се раздават с „широка ръка“. Те невинаги се получават за реални заслуги, а по-скоро по силата на заеманото служебно и обществено положение. Той самият е удостоен три пъти с ордени, както и с няколко медала по повод на годишнини от важни исторически събития. Каква е заслугата за това, че някой е „закръглил“ възрастта си на 50 или 60 години? По замисъл, а в болшинството случаи и фактически, ордените, почетните звания „заслужил“, „народен“, „герой“ и други отличия изпълняват ролята си на признания и стимул за върхови постижения. С вродената си скромност той трудно приема за себе си, че е заслужил такова признание.

Следващият му 70-годишен юбилей се провежда в Националния статистически институт (24 май 1996 г.). Тогава няма ордени и фалшива помпозност, но има едно много по-ценно и по-вълнуващо за него отбелязване на „събитието“ - топли, сърдечни и непринудени приветствия и много, много цветя. В спомените си отбелязва, че може би през целия си предходен живот не е получавал толкова много приятелски (не предателски) целувки.

Следващата кръгла 80-годишнина го „настига“, когато вече е извън професионалната и служебната си среда. Тя не е отбелязана с никакви формални и неформални ефекти, а тихо, без шум, без речи и ръкопляскания, но в най-топлата за всеки човек семейна среда, сред най-скъпото обкръжение, с най-сърдечните благопожелания и най-ароматните цветя. Оценява го като най-щастливия юбилей. В наследниците открива смисъла на приемствеността и я прокламира като свое кредо. Изразява я със стих от Дамян Дамянов:

„... загледан в трите личица,
да виждам как животът продължава
в децата ми и в техните деца!“

Обяснимо е, когато човек се разделя с професионалната си кариера, да изпитва поне мъничко тъга. Никой не прави изключение. Важното е да изпитваш чувство на удовлетворение, когато винаги си разчитал на себе си и никога на протекции, снизхождания, великодушие, компромиси. Тук, на място, според него са думите на президента на концерна „Фиат“ Джани Анели в реч, произнесена по повод оттеглянето му от оперативно ръководство (на 75 години). Той се обърнал към присъстващите с думите: „Станете велики, станете лауреати на Нобелова награда, кардинали и дори папи, но го постигнете със собствени сили“. В това отношение Кирил Гатев е за пример - всичко постигнато от него е с воля и собствени сили.

Чувство на удовлетворение сам той изпитва и за това, че не се е придържал към установени щампи и схеми в преподаването, в това число и при изпитването и оценката на студентите. Той е категорично против в преподаването на статистика да се налагат дефиниции, формули, алгоритми и да се изисква студентите да ги възпроизведат. Главното за него е да се развива у тях статистическо мислене, да се разбира логиката, познавателният смисъл на статистическите характеристики и формули. От него е въведен за първи път изпит под формата на разговор, започващ обикновено със симулиран казус. За първи път се въвеждат през учебната 1973 - 1974 г. (с помощта на асистентката Благоева) дидактически тестове в учебния процес. Разбиранията му относно преподаването на статистическите дисциплини, които се споделят от преподавателите от неговата школа, намират отражение в издадените учебници и учебни помагала. Уникални в определена степен са: „Самоучител по статистика“ и „Статистически методи в емпиричните изследвания и бизнеса“. Скъмността често пречи да се оценят гласно и по достойнство постиженията. Школата на проф. Гатев в преподаването и писането на учебна литература има принос за израстването на редица добри статистици, сред които преподаватели. Добрият пример ще продължи да мотивира и следващите поколения.

В един обобщен преглед на резултатите от научната дейност на Кирил Гатев трябва да се посочат принципите, на които стъпва, както и основната тематика.

Първо, истинското научно творчество предполага да пишеш и публикуваш само ако можеш да кажеш нещо свое, макар и малко, било като идея, като подход, като интерпретация и прочее. Преразказването на известното, компилирането, както и лансирането на непроверени и недоказани хрумвания и други подобни, нямат нищо общо с истинската изследователска работа. В най-добрия случай това може да бъде популяризация на знания, пропаганда на известни тези, методи и така нататък.

Второ, истински научни постижения са възможни, когато научният деятел, изследователят, творецът се концентрира в малко на брой конкретни научни области или проблеми и навлиза в тяхната същност и дълбочина. Разпиляването по много теми и проблеми почти винаги води до повърхностно описание, а обикновено до количество публикации без необходимото качество, без значим личен принос в осветляването и решаването на научния проблем.

Дали винаги строго и безусловно могат да бъдат спазени тези принципи? Невинаги е налице пълна свобода относно избора на тематиката на изследванията, защото в някои случаи те са провокирани или налагани от служебното положение, от предложения за колективни разработки, инициирани от институциите проекти и други. Всеки, който се занимава с изследователска работа, трябва да се стреми да се ръководи от тези принципи. Това са ценни завети на един истински учен.

В тематично отношение научната дейност на Кирил Гатев се разгръща в две основни области. Първата е индексологията, в която най-същественото са индексните модели за анализ на факторни ефекти. Публикациите му в тази област са посрещнати с интерес и изложените и обосновани в тях моделни конструкции и подходи са използвани и цитирани в над 20 публикации на други автори.

С по-голямо теоретично и практико-приложно значение са резултатите от изследванията му в другата област - структурния анализ. Те са публично защитени в дисертацията му на тема „Методологични въпроси на анализа на статистическите структури“, въз основа на която е заслужена научната степен „Доктор на икономическите науки“. Тези резултати са представени в поредица от публикации и най-пълно в книгата „Методи за анализ на структури и структурни ефекти“ от 2007 година. Най-голяма популярност получава предложеният и обоснован от него интегрален коефициент за измерване на структурни различия и неговите модификации за измерване неравномерността на структурите (концентрация, диференциация, пространствена локализация и други). Този коефициент е използван и цитиран в близо петдесет учебника и научни публикации както на български, така и на чуждестранни автори. Това е сериозно научно постижение, което заслужено носи на автора чувство на удовлетворение. Логично е да намери място и в практиката на статистическите анализи на НСИ.

„Обемът“ на това, което е материализирано чрез перото, е впечатляващ и удовлетворяващ. Издадените и преиздадени самостоятелни и в съавторство учебници и учебни помагала са 21 броя. Само оригиналните (без преиздадените) са четиринадесет. Публикуваните книги, научни статии и прочее са над шестдесет, а статиите и коментарите във вестници - над тридесет. Написани са над четиридесет рецензии на дисертации и трудове, представени в конкурси за хабилитиране и други. Отбелязването на внушителния обем на научната продукция на Кирил Гатев е важно, но не разкрива всичко.

Част от приноса му за развитието на статистиката остава неосветен. Той остава скрит в това, което дава на своите студенти в лекциите, в научното ръководство на аспирантите и асистентите, в дискусиите с колеги и съмишленици, в съветите, които не отказва на никого, обърнал се към него за помощ. Някои от неговите постановки, публикувани в статии и учебници, се превръщат в стандарт, който преподаватели и млади учени приемат в своята работа като модел за подражание. Кристално ясна мисъл, точно подбрани думи, безупречен стил и граматика отличават написаното от него. Нещастливо има много изкушени да му подражават. Фундаментални идеи са изказани с такава скромност, че читателят може да не разбере тяхната важност. В областта на структурния и индексния анализ има оригинални постановки и формули, за които не афишира своето авторство и само след внимателен анализ то би могло да се разкрие. Те заслужено трябва да носят неговото име в учебната и научната литература, така както го изисква научната етика, защото са ценно научно наследство.

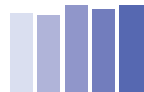
В общ житейски план, сред всички принципи и девизи, на които остава верен, доминира един, превърнал се в негово кредо и е изразен от древноримския писател Плиний Стари: *Nulla dies sine linea*. В буквален превод означава: „Нито ден без чертичка“. Дълбокият смисъл носи идеята да не оставиш да мине нито ден, без да свършиш нещо добро и полезно. В неговия живот няма нито един ден „без чертичка“.

Най-същественото за живота му може да бъде обобщено с две ключови думи -

честност и почтеност.

Поклон пред светлата му памет!

Спомените сподели неговата дъщеря Недка Кирилова Гатева.

КИРИЛ ГАТЕВ, ПРОФЕСОР, ДОКТОР НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ НАУКИ - ЧОВЕК, УЧЕН, ПРЕПОДАВАТЕЛ, РЪКОВОДИТЕЛ

Недка Гатева*

In Memoriam: Кирил Гатев (1926 - 2017)

РЕЗЮМЕ Това е разказ за живота на един човек, посветен на статистиката. Това е разказ за едно селско момче, поело по трудния път на учението, за да достигне до високия връх на научното знание и да остави там следа за поколенията. Ако имаше „Зала на славата“ на българските учени от 20-и век, той щеше да има заслужено място в нея, както и много други, чиито живот и творчество оставят следа - негови учители, съратници и ученици. Тяхното дело трябва да бъде продължено със същото достойнство и научна чест.

---

* Доцент по статистика и доктор по икономика. Понастоящем е преподавател в Международно висше бизнес училище; email: ngateva@ibsedu.bg.

**КИРИЛЛ ГАТЕВ, ПРОФЕССОР, ДОКТОР ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАУК - ЧЕЛОВЕК,
УЧЕНЫЙ, ПРЕПОДАВАТЕЛЬ, РУКОВОДИТЕЛЬ**

Недка Гатева*

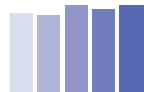
In Memoriam: Кирил Гатев (1926 - 2017)

РЕЗЮМЕ Это рассказ о человеке, который посветил свою жизнь статистике. Это история об одном деревенском мальчике, который встал на трудный путь учения, чтобы достичь высот в научных знаниях и оставить там след для поколений. Если бы существовал „Зал славы“ болгарских ученых 20-го века, он имел бы в нем заслуженное место, как и многие другие, чья жизнь и творчество оставили след - его учителя, соратники и ученики. Их дело должно продолжаться с таким же достоинством и честью.

---

* Доцент кафедры статистики, доктор экономических наук. В настоящее время преподает в Международной высшей школе бизнеса; email: ngateva@ibsedu.bg.

**KIRIL GATEV, PROFESSOR, DOCTOR OF ECONOMICS - PERSON, SCIENTIST, TEACHER,
MANAGER**

Nedka Gateva*

In Memoriam: Kiril Gatev (1926 - 2017)

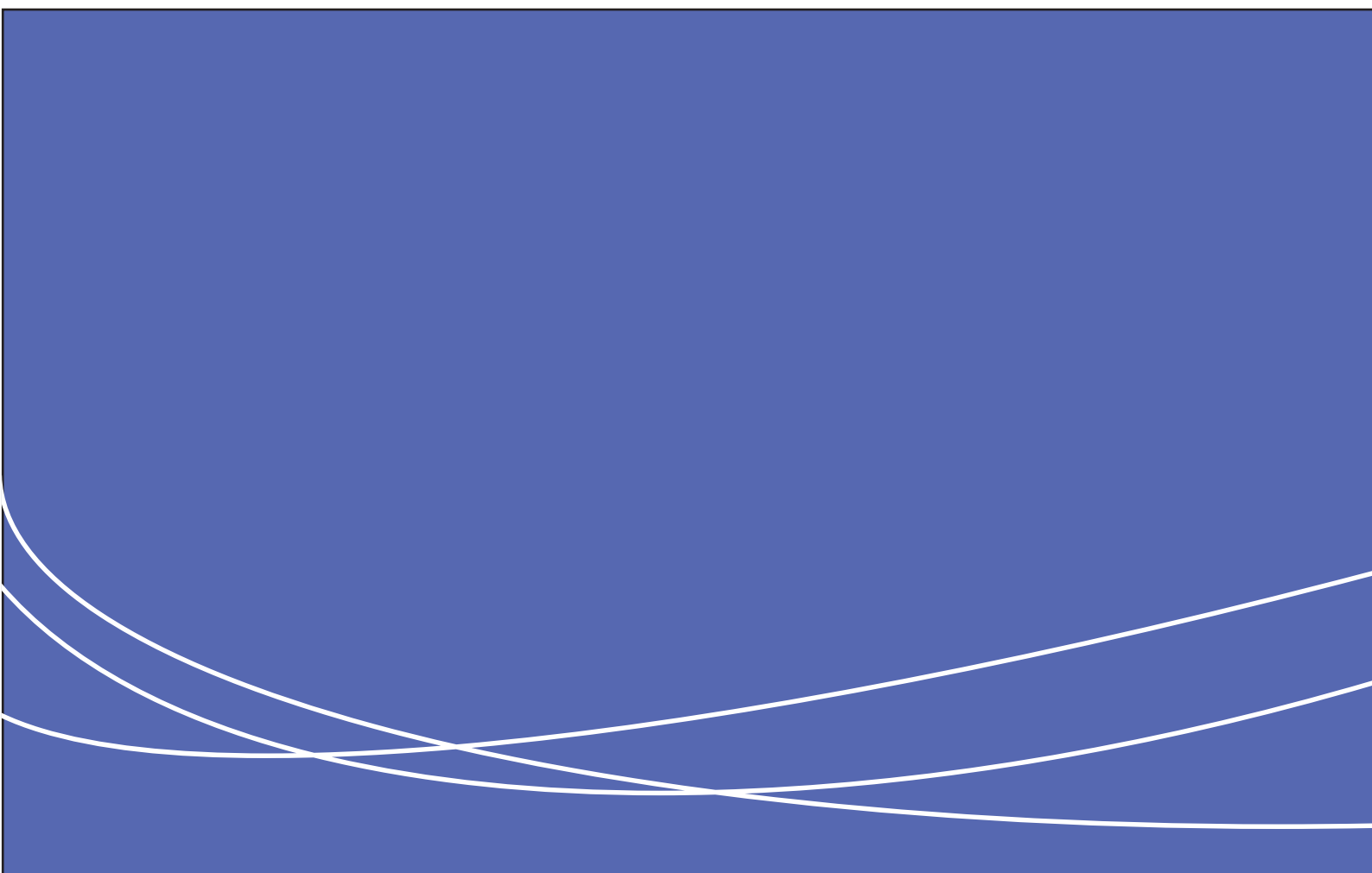
SUMMARY This is a story about the life of a man dedicated to statistics. This is a story about a country boy who took the difficult path of learning to reach the high peak of scientific knowledge and leave a mark for generations. If there was a ‘Hall of Fame’ of Bulgarian scientists from the 20th century, he would have a well-deserved place in it, as well as many others whose lives and work leave a mark - his teachers, colleagues and students. Their work must be continued with the same dignity and scientific honour.

---

* Associate Professor of Statistics and Doctor of Economics. Currently a lecturer at International Business School; email: ngateva@ibsedu.bg.

**ИНФОРМАЦИИ, РЕЦЕНЗИИ,
КОНСУЛТАЦИИ**

В ЗОРАТА НА ДЕМОГРАФСКАТА СТАТИСТИКА В КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ - 1880 - 1881 ГОДИНА

Соня Златанова*

На 6 септември 1880 г. петото отделение в Министерството на финансите подава рапорт на своя министър, с който се изисква в България да се въведе статистика на движението на населението, като на духовенството се възлага задачата да съхранява „метрическите“ книги. Към рапорта са били приложени специални за тази цел наредби. Със съгласието на министъра на изповеданията по този въпрос и с доклад от министъра на финансите до Негово Височество княза на 8 октомври 1880 г. е последвал височайши указ, с който се постановява от 1 януари 1881 г. да се въведат точни регистри на ражданията, женитбите и умираанията според вече споменатите наредби. Законът е в сила до 1893 година.

Есента на същата година тези наредби са разгледани от Народното събрание и са получили статут на „Закон за забележаване раждания, женитби и умираания“ от 10 декември 1880 година. Според този закон регистрите са следните:

Регистър за ражданията, в който се вписват следните данни:

- Място на раждане на детето - в кое село или град се е родило детето;
- Кога се е родило детето - месец, ден и в коя част от денонощието се е родило детето;
- Ако са се родили близнаци, от какъв пол са;
- Живородено или мъртвородено е детето;
- Пол на роденото дете;
- Законно или незаконно е детето;
- Каква вяра изповядват майката и бащата на детето;
- Занаят или начин на прехрана на майката и на бащата;
- Име и прякор на майката и на бащата;
- Име на детето;
- Кога е кръстено детето;
- Име и прякор на кръстника или кръстницата на детето;
- Подпис на духовното лице, което е извършило обряда на кръщението.

* Младши експерт в отдел „Публикации, библиотека и дигитални продукти“, Национален статистически институт;
e-mail: szlatanova@nsi.bg.

В регистъра за ражданията се вписва в последната графа къде е родено детето като местоположение - болница, затвор и др., или е родено на полето, на вода или е намерено.

Регистър на женитбите, в който се вписват следните данни:

- Месец и ден на състоялата се женитба;
- Точна възраст в години и месеци на мъжа;
- Точна възраст в години и месеци на жената;
- Вероизповедание на мъжа и на жената;
- Състояние на мъжа - момък, вдовец, напуснат;
- Състояние на жената - мома, вдовица, напусната;
- Занаят или начин на прехрана на мъжа и на жената;
- Грамотност на мъжа и на жената;
- Лицата, които се женят имат ли роднинска връзка помежду си;
- Име и прякор на мъжа и на жената;
- Място на раждане на мъжа - населено място и окръг;
- Място на раждане на жената - населено място и окръг;
- Подпис на духовното лице, което е извършило бракосъчетанието.

В регистъра за женитбите в последната графа се вписва дали момата е крадена и какво плаща мъжът за момата.

В регистъра за умиранията се вписва следната информация:

- Място на настъпване на смъртта - в кое село или град;
- Кога е настъпила смъртта - ден, месец, част от денонощието;
- Пол;
- Навършени години и месеци на лицето;
- Семейно положение - неженено, оженено, вдовец/ица, напуснат/ната;
- Ако починалото лице е по-младо от 15 години, се отразява дали е законнородено, или незаконно;
- Ако лицето е било семейно, се отразява продължителността на брака в години и месеци;
- Вероизповедание на лицето;
- Професия или занятие;
- Ако лицето е под 15-годишна възраст се отразяват занятията на майката и бащата;
- Причина за смъртта - от каква болест е починало лицето;
- Име и прякор на лицето;
- Месторождение на лицето;
- Подпис на духовното лице, което е извършило обряда на погребението.

В последната графа „Бележки на регистъра на умиранията“ се вписва къде е починало лицето - на полето, на вода или е намерено.

Според „Закона за забележаване раждания, женитби и умирания“ регистрите по гражданското състояние на населението се водят от църковните власти за всички видове вероизповедания. Воденето на регистрите от духовенството съответства на многовековната практика във всички страни от Западна Европа по онова време, като регистрацията на тези събития е в съответствие с определени религиозни ритуали. Министерството на изповеданията изпраща на всяка черква, джамия и синагога три дебели регистъра, които се съхраняват в изброените храмове, а за преписите на ре-

гистрите Министерството на финансите изпраща подобни регистри с необходимия брой листа само за една година. Воденето на тези регистри се възлага на духовните представители на всяка енория, поради което висшите духовни власти се задължават да направят точни разпределения на енориите. Списъкът от това разпределение се изпраща до Министерството на финансите и Министерството на изповеданията. За да се спазва точността на събиране на сведенията, духовните лица са задължени да вписват ражданията, женитбите и умираанията в двата регистъра, които са задължени да поддържат веднага след извършване на свещенодействието за съответния ритуал и само в краен случай се допуска вписването да се извърши по-късно. На духовните лица се забранява да извършват кръщение, обрязване, венчаване и погребение в други енории. Изключение се допуска само в краен случай, като вписването в регистрите се извършва на мястото, където е настъпило събитието. Неизпълнението на тези разпоредби се наказва по чл. 102 от Наказателния кодекс и чл. 26 от Устава на мировия съдия.

Всички баби, акушерки и доктори се задължават да съобщават на енорийските духовни лица всяко раждане станало с тяхна помощ.

Надзорът за правилното водене на регистрите е предоставен на околийския началник, всеки по-висш от него началник и държавен чиновник, особено на училищните и финансовите инспектори. Финансовото министерство може да изпраща с цел надзор и специални инспектори от Статистическото отделение. За откритите нередности в регистрите се съобщава на висшите духовни власти, за да бъдат нарушителите предадени на съд. За да бъдат стимулирани духовните лица да водят регистрите точно и коректно, е определена награда от 5 стотинки за регистрирането на всяко събитие - раждане, сватба или смърт.

Регистрацията на тези демографски събития не се изчерпва със значението им на документация, имаща юридическо значение. Регистрите съдържат данни, позволяващи да се анализира движението на населението от гледна точка на демографското развитие и социалните структури в държавата.

Всяка година през януари общинските кметове събират от черквите, джамиите и синагогите попълнените преписи на регистрите, подпечатват ги в присъствието на духовните лица и ги изпращат до околийските началници. Те, от своя страна, изпращат преписите до окръжните управители, които ги препращат за цялото окръжие до Министерството на финансите за Статистическото отделение.

С въвеждането на регистрите от Министерството на финансите се констатира, че тази дейност не се извършва с необходимата отговорност и са регистрирани пропуски и недоглеждане, в резултат на което данните за 1881 г. не са достатъчно удовлетворителни. Една от причините е недотам отговорното отношение на Министерството на изповеданията и висшите духовни власти. Във връзка с това Статистическото отделение изпраща едно окръжно до всички окръжни управители да се вземат необходимите мерки за своевременното изпращане на преписите-регистри по предназначение. С постъпили рапорти се констатира, че на места регистрите не са били раздадени своевременно. Друг проблем за попълването на регистрите е слабата грамотност на духовниците, отговорни за попълването им. Някои от регистрите са попълвани на сръбско-българско наречие, други са попълвани на гръцки и със старобългарски букви, трети са попълвани на старобългарска азбука.

Много често и в трите регистъра не се отбелязва възрастта на лицето и графата остава празна. В регистъра за женитбите остава празна графата за грамотността. В регистъра за умираанията често не се попълва графата за причина на смъртта, но там където са попълнени, духовните лица, които попълват регистъра, посочват следните причини - гърло, охтика, червенка, старост, кашлица, гърдо-

бол, треска, дизентерия, сърце, краеник, отоци (на определени места), сърце, раждане (за жените). С това списъкът на болестите се изчерпва.

Последната графа от таблиците и на трите регистъра е предназначена за особени бележки. В регистъра за ражданията тази графа е попълвана с информация къде се е родило детето - „у дома си, в ливадата, у трънето, на жетва, в лозята, на нивата, на гости, в колата, в гората, на бахчата, намерено в черковния двор и др.“. На места се срещат сведения за родителите на детето - „цигани, турци, чергари“ и други. Намират се и бележки, че родените са близнаци или мъртвородено некръстено, или родено незаконно от невенчани родители, от вдовица, или бащата е умрял преди раждането и други.

Има отбелязана информация за физическите недостатъци на родителите и по-често за новородените - „сакато в еди коя си ръка или нога, или око“.

В регистрите за женитбите в последната графа са вписани следните бележки: физически недостатъци на вступащите в брак - „сляп, хром, глухоням и др.“. Вписва се и информация за роднинските връзки между мъжа и жената - „сватовщина, братовчед, братовчедка, взел братовата си жена, близки роднини и др.“. В някои графи е отбелязано, че младите се вземат със „съгласие, договор или спогодба“, на други места е отбелязано „откраднати, пристанали, бежанки“, отбелязва се зестрата и колко е платено за булката.

В регистрите за умираанията се срещат бележки, подобни на тези в регистрите за ражданията, или е вписана съвсем ненужна информация.

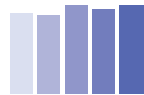
От събраните за първи път данни при толкова трудни обстоятелства се извличат сведения само от онези графи, които представляват най-голяма вероятност. Целият материал се свежда до ниво околии и окръжия. Отделни таблици са изработени само за големите градове.

Така в далечната 1880 г. се полагат основите на демографската статистика в България.

Дигитална колекция „Демографска статистика“ за периода 1881 - 2021 г. е достъпна онлайн в дигиталната библиотека на Националния статистически институт. Колекцията се състои от над 60 000 дигитални страници и може да бъде намерена на интернет адрес:

<https://www.nsi.bg/statlib/bg/bool-simp.php?db=&outType=0&bool=%280%3D%E4%E5%EC%EE%E3%F0%E0%F4%F1%EA%E0+%F1%F2%E0%F2%E8%F1%F2%E8%EA%E0%24%29&recordsPerPage=4&page=1>

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Движение на населението в Българското княжество през 1881 година (1889). С., Статистическо бюро, Печатница Д. Вълков, 1351 с.

100 години българска държавна статистика (1881 - 1981) (1984). КЕССИ при МС, Издателство и печатница при КЕССИ при МС, 396 с.

В ЗОРАТА НА ДЕМОГРАФСКАТА СТАТИСТИКА В КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ - 1880 - 1881 ГОДИНА

Соня Златанова*

РЕЗЮМЕ На 6 септември 1880 г. петото отделение в Министерството на финансите подава рапорт на своя министър, с който се изисква в България да се въведе статистика на движението на населението, като на духовенството се възлага задачата да съхранява „метрическите“ книги.

През есента на същата година тези наредби са разгледани от Народното събрание и са получили статут на „Закон за забележаване раждания, женитби и умиралия“ от 10 декември 1880 година. Според този закон регистрите са следните: регистър за ражданията, регистър на женитбите и регистър за умиралията. Воденето на тези регистри се възлага на духовните представители на всяка енория. Надзора за правилното водене на регистрите е предоставен на околийския началник, всеки по-висш от него началник и държавен чиновник, особено на училищните и финансовите инспектори. Финансовото министерство може да изпраща с цел надзор и специални инспектори от статистическото отделение.

Дигиталната колекция „Демографска статистика“ за периода 1881 - 2021 г. е достъпна онлайн в дигиталната библиотека на Националния статистически институт. Колекцията се състои от над 60 000 дигитални страници и може да бъде намерена на интернет адрес:

<https://www.nsi.bg/statlib/bg/bool-simp.php?db=&outType=0&bool=%280%3D%E4%E5%EC%EE%E3%F0%E0%F4%F1%EA%E0+%F1%F2%E0%F2%E8%F1%F2%E8%EA%E0%24%29&recordsPerPage=4&page=1>

* Младши експерт в отдел „Публикации, библиотека и дигитални продукти“, Национален статистически институт;
e-mail: szlatanova@nsi.bg.

НА ЗАРЕ СТАНОВЛЕНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СТАТИСТИКИ В КНЯЖЕСТВЕ БОЛГАРИЯ - 1880 - 1881

София Златанова*

РЕЗЮМЕ 6 сентября 1880 года Пятый отдел Министерства финансов представил своему министру доклад с требованием введения статистики о движении населения в Болгарии, возложив задачу хранения „метрических“ книг на духовенство.

Осенью того же года эти положения были рассмотрены Национальным собранием и получили статус „Закона об уведомлении о рождении, женитьбе и смерти“ от 10 декабря 1880 года. В соответствии с этим законом созданы следующие регистры: регистр рождений, регистр браков и регистр смертей. Ведение этих регистров было возложено на духовных представителей каждого прихода. Надзор за надлежащим ведением регистров осуществлялся районными начальниками, вышестоящими на ними начальниками и государственными чиновником, особенно школьными и финансовыми инспекторами. Министерство финансов могло направить специальных инспекторов из статистического отдела для проверки.

Цифровая коллекция „Демографическая статистика“ за период 1881 - 2021 гг. доступна в режиме онлайн в электронной библиотеке Национального статистического института. Коллекция состоит из более чем 60 000 цифровых страниц и может быть найдена в Интернете по адресу:

<https://www.nsi.bg/statlib/bg/bool-simp.php?db=&outType=0&bool=%280%3D%E4%E5%EC%EE%E3%F0%E0%F4%F1%EA%E0+%F1%F2%E0%F2%E8%F1%F2%E8%EA%E0%24%29&recordsPerPage=4&page=1>

---

* Младший эксперт отдела „Публикации, библиотека и цифровые продукты“, Национальный статистический институт;
e-mail: szlatanova@nsi.bg.

AT THE DAWN OF DEMOGRAPHIC STATISTICS IN THE PRINCIPALITY OF BULGARIA, 1880 - 1881

Sonia Zlatanova*

SUMMARY On September 6, 1880, the Fifth Department of the Ministry of Finance submitted a report to its Minister demanding statistics on population movements to be introduced in Bulgaria, with the clergy tasked with preserving the ‘metrics’ books.

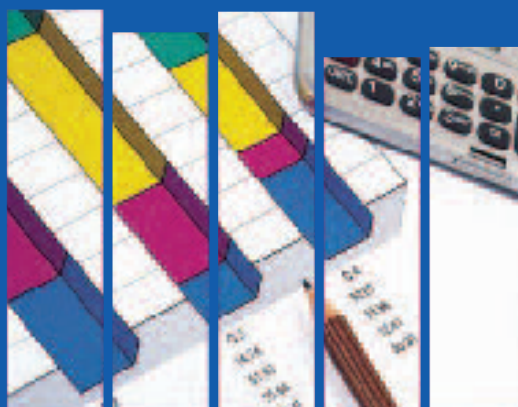
In the autumn of the same year, these ordinances were reviewed by the National Assembly and received the status of the Law on the Observation of Births, Marriages and Deaths of December 10, 1880. According to this law, the registers are the following: register of births, register of marriages and register of deaths. The keeping of these registers is entrusted to the spiritual representatives of each parish. Supervision over the proper keeping of the registers is entrusted to the district chief, each superior and state official, especially to the school and financial inspectors. The Ministry of Finance may also send special inspectors from the statistical office for supervision.

The digital collection “Demographic Statistics” for the period 1881 - 2021 is available online in the digital library of the National Statistical Institute. The collection consists of over 60,000 digital pages and can be found at:

<https://www.nsi.bg/statlib/bg/bool-simp.php?db=&outType=0&bool=%280%3D%E4%E5%EC%EE%E3%F0%E0%F4%F1%EA % E0 +% F1% F2% E0% F2% E8% F1% F2% E8% EA% E0% 24% 29 & recordsPerPage = 4 & page = 1>

---

* Junior expert at ‘Publications, Library and Digital Products Department’, National Statistical Institute;
e-mail: szlatanova@nsi.bg.

СТАТИСТИКА
STATISTICS
1/2022

www.nsi.bg